UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 15 23 12 08 018 1

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

BP
166
V38

Vasil, Sikandar Khalispuri
Tuhfat al-'ulama'

TUHFATUL - ULAMA

Vāṣil, Sikandar Khāliṣpūrī

Tuḥfat al-'ulamā'

بامدد خالق وصانع امداد واهب نعم بی تعداد رسائل فیض شمول ۱۲ مع

تحفة العلماء مع التقاریظ

از تصانیف فاضل کامل مولانا شاہ سکندر واصل قندہاری لکھنوی خالصوی دام فیضہ المعنوی والصوری

مفید الطلبہ

از تصنیفات مولانا قاضی محمد عبد الغفور رئیس قصبہ بلند ضلع ہسوہ فتحپور مصنف کتاب آب حیات در مسائل آب شاگرد جناب مولانا واصل

حاصل التحفہ

تالیف مولانا مولوی محمود شاہ متوطن فیروزپور متصل لاہور نزیل جزیرہ معمورہ بمبئی شاگرد و مرید حضرت واصل

نافع السالکین

تصنیف واقف رموز وجود و شہود مولانا مولوی شیخ داؤد رئیس اعظم جزیرہ معمورہ بمبئی کے از احباب فاضل واصل

طبع شد بفرمائش جزیرہ بمبئی رئیس اعظم نصاری در سر کشیدند

ناظرین چون جویای مشمون این مجموعه اند اگر بالاستیعاب ملاحظه خواهند فرمود بر فوائد کثیره اطلاع خواهند یافت لیکن جهت سهولت در اینجا فهرست بعض مضامین نوشته می شود

	صفحه
قصیدهٔ موعظت مسمّی بخلاصة العلوم مصنفه مولانا شاه بسمل	۱
واصل لکهنوی خاصپوری دام فیضه المعنوی والصوری	۲
غزل متضمن عشق حقیقی و مجازی ایضاً تصنیف مولانا واصل	۴
قطعه متضمنه تضرع وزاری و مناجات و دعا و حمد و شکر مصنفه واصل	〃
ترتیب فاضل غافل تشکل منطقی را	۷
جوابش از واصل عاقل بقاعدهٔ علم منطق	〃
ایراد فاضل غافل نقض اجمالی را بر بعض مقدمات منقوله واصل عاقل	۹
نقض آن نقض از واصل عاقل بنقل قول امام علم کلام	۱۰
استدلال فاضل غافل بعبارت فتوحات مکیه تصنیف حضرت شیخ اکبر قدس سره الاطهر	〃
جوابش از واصل عاقل نیز بعبارت کتاب موصوف	۱۱
استدلال فاضل غافل بآیهٔ کریمهٔ ان الله علی کل شئ قدیر	۱۳
تفسیر آیهٔ موصوفه از واصل عاقل بنقل اقوال ائمهٔ اصول	〃
اظهار فاضل غافل خدشه وارده را	۱۴
رفع خدشهٔ مذکوره از واصل عاقل	〃
استدلال فاضل غافل بعبارت توضیح	〃
جوابش از واصل عاقل بعبارت تلویح و تفسیر عقائد	۱۵
استدلال فاضل غافل بقول اهل لغت	۱۶
جوابش از واصل عاقل بعدم تسلیم آن و نقل اقوال ایشان	〃
خدشهٔ وارده در دلیل فاضل غافل و اظهار آن بر واصل عاقل	〃
رفع خدشهٔ مسطوره از واصل عاقل بوجه کامل	〃
الزام فاضل غافل اهل حق را بوجه غفلت از حقیقت	۱۹
رفع الزام مذکور از طرف واصل عاقل	۲۰
خدشهٔ وارده در ذهن فاضل غافل در تقریر آن بر واصل عاقل	〃
رفع خدشهٔ مذبوره از جواب واصل عاقل	۲۱
استدعای واصل عاقل از فاضل غافل دیگر خدشات را برای رفع آنها	۲۵
ترتیب واصل عاقل تشکل اول را بمقابلهٔ تشکل فاضل غافل	〃
عاجز شدن و گریختن فاضل غافل از مقابلهٔ واصل عاقل	۲۶
دعای واصل بحضرت مجیب الدعوات برای خود و جمیع مومنین و مومنات	۲۷
قطعهٔ در معرفت مصنفه بعض اهل طریقت	۲۸
تقاریظ علمای مکه معظمه قام ظلالهم	۲۹
تقریظ غیر منقوط تصنیف فاضل مکی در مدح تحفة العلماء	۳۵
تقاریظ فضلای مدینه منوره دام افضالهم	۳۸
تقاریظ علمای هندوستان سلمهم الرحمن	۴۵
رسالهٔ مفید الطلبه تصنیف مولانا مولوی قاضی محمد عبد الغفور شاگرد مولانا واصل	۴۸
رسالهٔ حاصل التحفه بزبان اردو تصنیف مولوی محمود شاه مرید حضرت واصل	۶۰
رسالهٔ نافع السالکین تصنیف مولوی شیخ داود دوست فاضل واصل	۱۲۳
مختصر حال بزرگان مولانا واصل غفر الله تعالی لهم	۱۷۰
فوائد کثیره متعلق درویشی و دنیاداری	۸۲
ذکر شرافت و صولت افغانان	۹۱
تحقیق مسئلهٔ نماز در حالت مرض از مولوی سید نور الدین مدراسی شاگرد مولانا واصل	۱۰۴
بعض اخلاق مولانا واصل	۱۱۱
مناظره فاضل واصل با غیر مقلدان در مجمع عام	۱۱۳
ذکر تقاریظ علمای کرام بر رسائل فاضل واصل	۱۱۶
بعض ملفوظات مولانا واصل	۱۲۲

Vakil, Sikandar Khaliqpuri
Tuhfat al-'ulamā'

إن الله وملائكته يصلون على النبي يا أيها الذين آمنوا صلوا عليه وسلموا تسليما

الحمد لله على احسانه كه درين زمان ميمنت اقتران كتاب مفيد الطلبا معين الفضلا مسمى

تحفة العلماء

١٣١٠

باهتمام راجی غفران ایزد سبحان شیخ نورالدین بن جیو اخان من علیه المنان

در مطبع رضوی بمنع عدم وقوع مطبوعها یورگدید

LIBRARY
JUL 11 1972
UNIVERSITY OF TORONTO
BP
166
V38

قصیدۂ موعظت تصنیف مصنف رسالۂ ہذا سلمہ اللہ تبارک و تعالیٰ

هر زمان ذاکرِ خدا ایباش — غافل از جملہ ماسوا ایباش
غیر ازین نیست هیچ راهِ قویم — تابعِ حکمِ مصطفیٰ ایباش
دار در دل محبتِ شیخین — یارِ عثمان و مرتضیٰ ایباش
هست نعمان امامِ شرعِ رسولؐ — زیرِ فرمانِ پیشوا ایباش
از بزرگانِ دین مشو منکر — ورنه در حلقۂ بلا ایباش
دلبرا گر فلاحِ خود خواهی — دوستِ جملہ اولیا ایباش
بر کسے هیچگونه ظلم مکن — بندۂ خاصِ کبریا ایباش
با جماعت نمازها بگزار — عاملِ سنتِ هدیٰ ایباش
نور افشان چو خور ز احسانها — بر فقیران و اغنیا ایباش
رزق و عمرت فزون شود ایجان — محسنِ خویش و اقربا ایباش
بهرِ حق جان و مال چیزی نیست — همه تن در رهش فدا ایباش
بخل و اسراف هر دو مذموم اند — زان بپرهیز و با سخا ایباش
دور باش از تکبر و نخوت — خاک شو رشکِ کیمیا ایباش
طمع گاهی مدار از مخلوق — سائلِ رحمتِ خدا ایباش
تا توانی ز دست و پا و ز بان — خیر کن لیک نے ریا ایباش
محترز شو ز شرک و بدعتها — از حرام ای پسر جدا ایباش
میل هرگز مکن بفسق و فجور — داخلِ جمعِ اتقیا ایباش
غیرِ حق هیچ کارسازی نیست — مستعین زو بکارها ایباش
خلق کن خلق از جفا بگریز — دل میازار و دلربا ایباش

لب سیالا بغیبتِ مردم — هزل بگذار و پارسا میباش
دور باش ای پسر ز اهلِ فجور — خادمِ اهلِ اتقا میباش
عمرِ خود صرف کن بکسبِ علوم — وارثِ ارثِ انبیا میباش
در نظر دار شامی و اِحیا — عاملِ هر دو جانِ ما میباش
عربی گر نمی تواند خواند — ناظرِ نورِ کیمیا میباش
گر ترا نیست قدرتِ خواندن — سامعِ این کتابها میباش
جاهلی گر بجهل پیش آید — زود گریزان تو چون صبا میباش
بخرافاتِ حاسدان منگر — بکرم دافعِ جفا میباش
صدق گو هیچ گاه کذب مگو — همچو آئینه باصفا میباش
مفسدی هست شیوهٔ ارذال — مُصلحِ کارِ ما دری میباش
پاک کن سینه ات ز بغض و حسد — مخزنِ گوهرِ ولا میباش
هر کسی را مگو که زشت و بدست — زین روش دور و لبرا میباش
عیب جوئی مساز شیوهٔ خویش — عیبِ خود بین و در حیا میباش
چونکه تو نیز پُر خطا هستی — از همه ساترِ خطا میباش
ذکرِ هر کس که پیشِ تو آید — بهزاش لب کشا میباش
با هُنر جز هُنر نمیگوید — با هنر اے عزیز ما میباش
عیب گوید هر آنکه پُر عیب ست — تارکِ ذکرِ عیبها میباش
جرح بر قولِ کس مکن زحمد — جانِ من دور زین جفا میباش
دین بدنیای دون مده برباد — سالکِ مسلکِ هُدا ے میباش
زین سرا عنقریب خواهی رفت — جامعِ مالِ آن سرا میباش

زندگی تیز میرود چو صبا — در رهِ خیر باد پا میباش
هر نفس دان که موت در پیش است — مستعد زود زاد را میباش
غیرِ حق لائقِ طلب نبود — دائما طالبِ خدا میباش
چونکه واصل فلاحِ تو خواهد — بهرِ او شاغلِ دعا میباش

وله دام غزل فیضه

تا دلم با تو آشنا شده است — محض بیگانه از وری شده است
چند پرسی که دلربای تو کیست — بر تو جان و دلم فدا شده است
هند دیدیم و در عرب رفتیم — شور و غوغای شما شده است
سوزِ عشقِ ترا بجان خواهیم — دردِ تو بهرِ ما شفا شده است
بهرِ تو در میانِ اهلِ ملل — روز و شب جنگها بپا شده است
مثلِ تو نیست در جمال و کمال — لاجرم خلق مبتلا شده است
دلِ هر غنچه پر ز الفتِ تست — چشمِ گلها بشوق وا شده است
می کند زنده مرده صد سال — هر که در راهِ تو فنا شده است
یارِ من با رقیب میگوید — واصلم صاحب وفا شده است

وله قطعه مد ظله

در هر زمان بر حالِ ما ایرادِ نعمتهای تو — با اینچنین در امرِ تو سستی و تاخیراتِ ما
تو کارسازِ کارِ ما کشافِ هر دشوارِ ما — بیکار تدبیراتِ ما نے کار تدبیراتِ ما
تو یارِ ما دلدارِ ما در کارِ در هر کارِ ما — غمخوارِ ما غفارِ ما ستارِ تقصیراتِ ما
در شکرِ تو قاصر شده از حمدِ تو عاجز شده — اقسامِ تقریراتِ ما اصنافِ تحریراتِ ما

تمت

قوله یارا آویار بمعنی نیمین و نیضم و دلدار بمعنی ولی و دوست و شفیق و غمخوار و غمگسار هر دو بمعنی دور کننده غم و رنج هم مروف و مشهور و در کتب لغات فارسیه مثل برهان قاطع و بهار عجم و صفت قلزم و غیرها مذکور و مسطور و تمرار این ایبات برای حصول مقاصد دنیوی و اخروی بسیار نافع است بلکه اگر کسی انتظار بسیار یا حاجات این فقیر را برآرد حاجات خود خوانده و مطلوب خود دریابد از مولوی احمد حسین سلمه ربه

تحفه

تحفۃ العلماء

مصنفہ کاشفِ دقایق معقول و منقول واقفِ قایق فروع و اصول عالم عامل عارف کامل مولانا

شاہ سکندر واصل حنفی قادری نقشبندی چشتی متوطن موضع خالصپور پرگنہ ملیح آباد ضلع

لکھنؤ مدظلہ و عم فیضہ خلیفہ زبدۂ اولیای کرام مولانا شاہ سید محمد عبد السلام سوے فتحپوری

وام فیضہ المعنوی والصوری یکی از خلفای قطب باغوث صمدانی مولانا شاہ احمد سعید دہلوی مہاجر

مکی مدنی قدس اللہ تعالیٰ اسرارہ و افاض علی قلوب معتقدیہ انوارہ

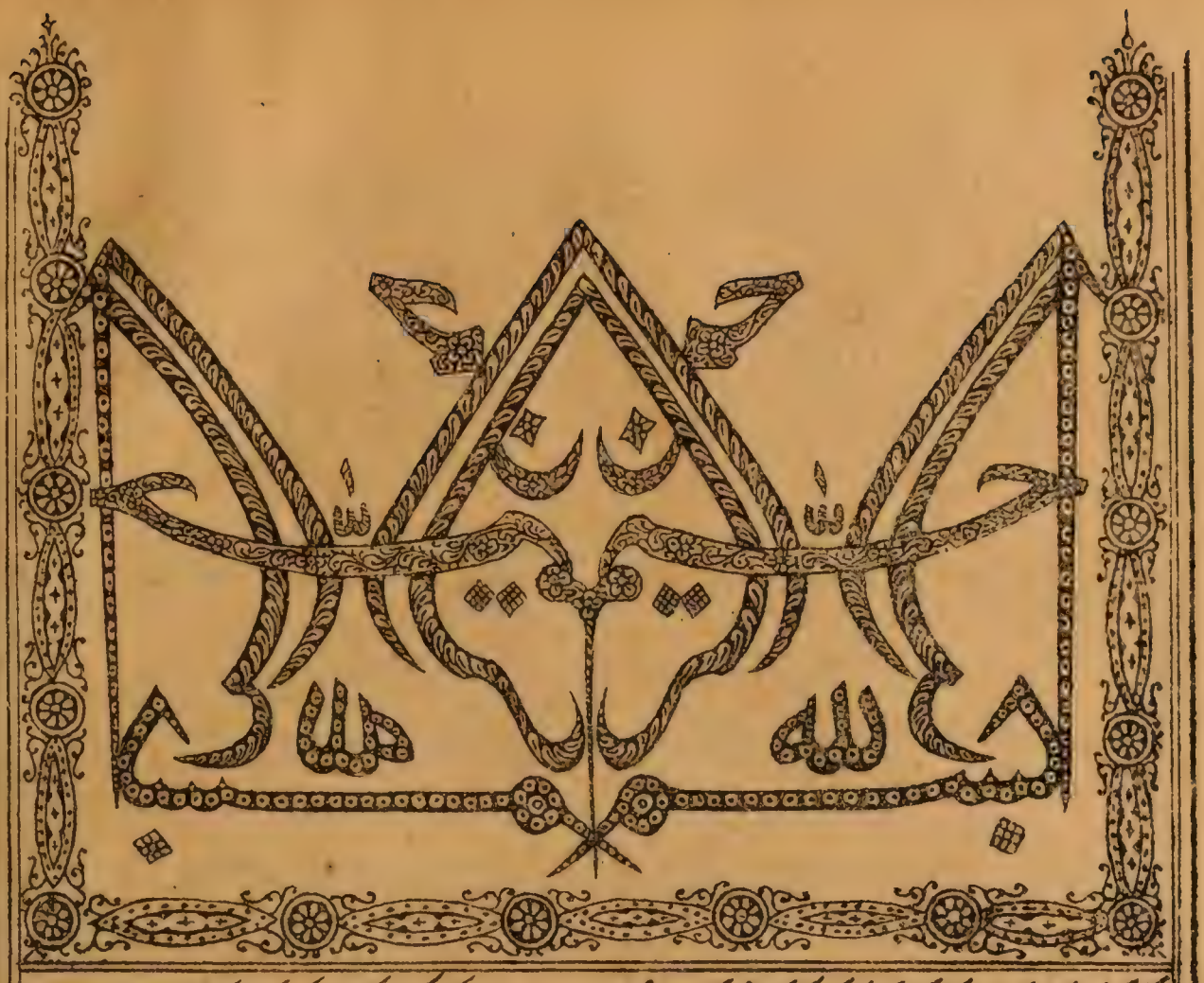
مزین بتقاریظ ساداتِ کرام ائمہ اسلام

علمای مکہ معظمہ و فضلای مدینہ منورہ ادام اللہ تعالیٰ افضالہم و اقام کمالہم و مبرہن بتقاریظ

بعض علمای ہندوستان سلمہم الرحمٰن باہتمام جناب

شیخ نور الدین بن جیو احسان تاجر کتب و مالک مطبع سلمہ اللہ

در مطبع صعیدی بمبئی مطبوع و دلہا گردید

الحمد لمن منّ علينا ومنّ منين الطغيان ✣ وذبّ الذبّ عن حمى حبيبه
ومن ذؤب بالعدوان ✣ وصلوته مع صلاته على من سادا الانيم ✣
وقادهم الى النعيم ✣ خضارم الجحاجحه ✣ وخنخح الخضارمه ✣
الناسك العاسل ✣ والناهك الباسل ✣ علم النحب فجبّ تليله ✣
وعرف العتريف فقد قدّ نصيله ✣ اذعد من شجاه ✣ واذغد
من شجاه ✣ وعلى اله الذين كعبروا كعبورة الكفرة ✣ وقصرة
الجورة ✣ وعكرة الفجرة ✣ وعلى اصحابه الذين دغر الدعر ✣
ودسروا من حكر ✣ **امّا بعد** فقد حدثت فى الهند جوقة[1]

[1] قوله جوقة اه الجوقة بفتح الجيم والقاف الجماعة من الناس كذا قال الجوهريّ فى الصحاح والغثرة بالغين المعجمة والثاء المثلثة والراء المهملة وكلها مفتوحة سفلة الناس قاله المجد فى القاموس جمع غاثر استعير للاحمق الجاهل قاله المحدث الفتنى فى مجمع البحار ۱۲ مولانا الشيخ احمد حسين الهمدانى تلميذ المصنف العلام دام فيضهما الى يوم القيامة

مِنَ الْغَثَرَه ✣ يَدَّعُونَ انهم هم المهره ✣ ومع ذلك
يُزِنُونَ الْقُدُوسَ بِالْبَهْتَرَه ✣ وقد شافهني بعض
الصعافقة ان البهت شيء وكل شيء الله عليه قادر ✣ فالله
على البهت قادر قلت له إن صغيراك صاغره ✣ وكبيراك
قاصره ✣ فكيف يرغب اليهما ناظر ✣ فضلاً عن مناظر ✣ وان
كان فحلاً من الفحول ✣ اذا كان من ارباب العقول بيان
الاول ان صغرى القياس متكلم فيها الا ان يراد بالشيء معناه

المولوي الشيخ احمد حسين الهمداني سلمه الله تعالى تلميذ المصنف الطمطام انعم الله عليه المنعام

١ قوله يدعون اه الضمير المستتر فيه يعود الى الجوقة بتاويل القوم او الحزب وهذا التاويل شائع في تصانيف العلماء بل وفي كلام الله ذي الكبرياء حُكِيَ انَّ واحدا من الادباء كَتَبَ الى صديقه انَّ كتابك وصلت الىَّ واطلع عليه بعض العلماء فقال له الكتاب مذكر فلم انثت الفعل اجابه الاديب ليس الكتاب بمعنى الصحيفة كذا في ثمرات الاوراق للامام تقي الدين بن ابي بكر رحمة الله عليهما ورايت هذه الحكاية في غير واحد من الكتب الادبية ١٢ مولانا الشيخ احمد حسين الهمداني تلميذ المصنف لقمها مدظلهما العالي

٢ قوله يزنون اه اي يتهمون الله سبحانه بالكذب ويقولون ان الله تعالى يقدر على ان يكذب في القاموس ازنته بكذا اتهمته به والقدوس من اسماء الله تعالى والبهترة كدحرجة فيه باء موحدة مفتوحة ثم هاء ساكنة ثم تاء فوقانية مفتوحة ثم راء مهملة مفتوحة بمعنى الكذب كما في القاموس ١٢ مولانا الشيخ احمد حسين الهمداني

٣ قوله وقد شافهني اه قال الجوهري في الصحاح المشافهة المخاطبة من فيك الى فيه والصعافقة كالملائكة فيه صاد مهملة ثم عين مهملة وبعد الالف فاء ثم قاف جمع صعفق كجعفر في مجمع البحار فيه ملجاء ك عن اصحاب محمد فخذه ودع ما تقول هؤلاء الصعافقة هم الذين يدخلون السوق بلا راس مال فاذا اشترى التاجر شيئا دخل معه فيه جمع صعفق فشبه الجهال بهم اراد انهم لا علم عندهم انتهى ١٢ مولانا الشيخ احمد حسين الهمداني تلميذ المصنف لعلا مرادم فيضهما

٤ قوله ان البهت اه بضم الباء الموحدة وسكون الهاء الكذب وكذا البهتة على وزن الخيبة

اللغوی ؛ وهو لا یخفی علی الالمعی ؛ **وتبیان الثانی** ان کبراه[٣]
مخصوصُ البعضِ لان قدرةَ اللّٰهِ الجلیل ؛ لا تتعلق بالواجب والمستحیل
والنقائصُ کلها تستحیل علیه تعالیٰ ذاتاً وعقلاً ؛ عُرفاً ونقلاً ؛ فبطلَ
ما ادّعیتَه من اتصافه بالبهیتَه ؛ سبحانه عنها وعن کل النقیصه ؛
اما النصُ علی[١] الاول ففی **شرح المواقف** والصحیح للمقدوریّة هو
الامکان لان الوجوب والامتناع الذاتیین یحیلان المقدوریة انتهیٰ
وفی **حاشیة المحقق الشرقاوي** علیٰ شرح العلامة الهدهدی[٢]
قوله ایجاد کل ممکن خرَجَ به ما عدا المعرَف وفیه اشارةٌ الیٰ انها لا تتعلق بالواجب
لما یلزمُ علیه من تحصیل الحاصل ان تعلّقتْ بوجوده او قلب الحقائق
ان تعلّقتْ بعدمه ولا بالمستحیل لعکس ما ذُکِرَ انتهیٰ وفی **تحقیق المقام**
فی **علم الکلام** قوله فی الممکن المراد به ما استوی الیه کل من الوجود
والعدم بان یکون غیرَ واجبٍ وغیرَ ممتنعٍ وخرَجَ بذلك الواجبُ والمستحیلُ
فلا تتعلق ای القدرةُ بهما کما سیاتی ان شاء الله تعالیٰ انتهیٰ وفی
حاشیة الخیالي ان القدرة خاصّة تتعلق بالممکنات والعلمُ
عامٌّ یتعلق بالممتنعات ایضاً انتهیٰ واما البرهان علی الثانی ففی

---

١ وهو ان القدرة لا تتعلق بالمستحیل ١٢

٢ قوله العلامة الهدهدی اه هو الشیخ محمد بن منصور رحمة الله علیه والهدهدی
منسوب لعرب الهَدَاهِدَة قبیلةٌ بمصر من قبائل قلیم البحیرة قاله العلامة الشرقاوي
رحمه الله تعالیٰ ١٢ مولانا الشیخ احمد حسین الهمدانی الحیدرابادي مدظله ؛

٣ وهو ان النقائص تستحیل علیه تعالیٰ ١٢

شرح العقيدة السنوسية والكذبُ على الله تعالى محالٌ لانه
زيادةٌ ونقصٌ ويتعالى الله عن النقائص آه وفى شرح المقاصد ولا
يصح عليه الحركةُ والانتقالُ ولا الجهلُ ولا الكذبُ ولا النقصُ وانه
يُرى فى الاخرة وليس فى حيزٍ ولا جهةٍ ماشاء كان ومالم يشأ لم يكن
آه وفى موضعٍ اخر منه انَّ الكذب نقص باتفاق العُقلاء وهو على
الله محال لما فيه من امارة العجز او الجهل او العبث آه وفى المقاصد
جواز الكذب فى اخباره تعالى يُفضى الى مفاسد لا تُحصى آه وفى
شرح المواقف يمتنع عليه الكذب اتفاقًا آه وفى حاشيته للعلامة
الجلبى قوله لكان كذبُه قديمًا اذ لا يقوم الحادث بذاته تعالى المراد
بالكذب الكلام الكاذب وبالصدق الكلام الصادق ولذا قال الابهرى
فى تقرير هذا الوجه الثانى لو جاز عليه الكلام الكاذبُ لكان ذلك
الكلام قديمًا لامتناع قيام الحادث بذاته تعالى انتهى يقول
الواصل الفقير اى فيلزمُ ان يمتنع عليه الكلام الصادق فان
ماثبت قدمه امتنع عدمه واللازم باطل فكذا الملزوم وفى سيد
الكتب ومن اصدق من الله حديثا وفى البيضاوى انكار ان
يكون احد اكثر صدقا منه فانه لا يتطرّقُ الكذبُ الى خبره بوجهٍ
لانه نقصٌ وهو على الله تعالى محالٌ فلمّا اسمعتُه ماذُكر
واطلعتُه على ماذُبر قال ماقرئت من استحالة قلب الحقيقة
لا يسلمه اهل الطريقه كيف وقد قرأ كل صغير وكبير وجعل

منهم القردة والخنازير ÷ فقد ثبت منه قلب الحقيقة ÷ وذا غير خفي على
اهل الطريقة ÷ قلتُ هذا ليس بقلب الحقيقة ÷ فكيف لا يسلمه اهل الطريقة
والحقيقة ÷ بل هو اختلاف الاشكال ÷ وانتقال من حال الى حال ÷ كما ان
الصورة تتوالى ÷ والهيولى هي الاولى **في حاشية الاتحاف**
للفاضل النحرير ÷ العلامة الامير ÷ والمستحيل ان تكون حقيقة الآدمي
مثلا بعينها هي حقيقة القرد لما يلزم عليه من كون الشئ الواحد شيئين
متناقضين والمسخ نقل من حال الى حال كالصور في الهيولى انتهى
قال قد ذكر الشيخ الاكبر في الباب الثمانين والمأتين من فتوحاته ان
قدرة الله تعالى مطلقة على ايجاد المحال لو شاء وجوده كما ذكره في كتابه
عن نفسه ما هو محال في العقل وايضا في الباب الثامن من الكتاب المذكور
ان الله قادر على جمع الضدين ووجود الجسم في آنٍ واحدٍ في مكانين وقيام
العرض بنفسه وانتقاله وقيام المعنى بالمعنى وقد اقرّه الشعراني
في يواقيته حيث قال في المبحث السادس عشر في الكلام على الاسم القادر
ان قدرة الله تعالى مطلقة فله ايجاد المحالات العقلية **قلتُ** ذلك
كلام العارف ÷ ولا يعرفه الا اهل المعارف ÷ لان اهل الباطن قد لا
يريدون ظاهره ÷ بل ربما يتكلمون كلاما ويقصدون مغايره ÷ اما
علمت ان بعضهم ذكر فرعون والبيت الحرام ÷ واراد بالاول النفس الامارة
وبالثاني قلب الكرام **ولنعم ما قيل**

وكل العارفين لهم رموزٌ		والغازٌ تدق على الاعادي	

فيكف

قوله وكل العارفين الخ البيت من بحر الوافر المسدس المعصوب المقطوف وفي اركانه مفاعيلن مفاعلتن فعولن مرتين الصدر والابتداء منه ان والقرض والضرب مقطوفان والحشو سالم تقطيعه وكل العارفين لهم رموز مفاعلتن فعولن والغاز تدق على الاعادي فعولن مفاعيلن فعولن على الاعادي فعولن كذا قال استاذنا الكامل مولانا العاصل دام فيضه ١٢ العلوي الشيخ احمد حسين سلمه الله تعالى

فكيف تحتج بكلامهم ÷ من غير فهم مرامهم ÷ على انك ما امعنت في
الفتوحات ÷ وما استفضت منه الفيوضات ÷ والا فكنت صدقت
ماقلناه ÷ وسلمت ما نقلناه ÷ قال الشيخ الاكبر قدس سره الانور
في الباب الرابع عشر من **الفتوحات** ولو صح هذا انقلبت الحقائق
وخرج الاله عن كونه الها وصار الحق خلقا والخلق حقا وما وثق احد
بعلم وصار الواجب ممكنا والمحال واجبا وانفسد النظام فلا
سبيل الى قلب الحقائق وانما يرى الناظر الامور العرضية تعرض
للشخص الواحد وتنتقل عليه الحالات ويتقلب فيها فيتخيل انه
قد خرج عنها وكيف يخرج عنها وهي تصرفه وكل حال ما هو عين الآخر
فطرأ التلبيس من جهله بالصفة المميزة كل حال عن صاحبه انتهى
بقدر الحاجة وقال العارف الشعراني قدس سره النوراني في المبحث
المذكور قبيل القول المذبور من **اليواقيت والجواهر** فان قلت
فهل يقال ان الحق تعالى يتصف بالقدرة على نفسه او الارادة لوجوده
فالجواب ذلك ممتنع والسوال مهمل لانه واجب الوجود لذاته والارادة
متعلقها العدم لتوجده وتعالى الله عن ذلك انتهى **قلت** فبعد
تسليم الحمل على ظاهرهما تعارضا فيجب ان يعتمد على القول الذي يوافق
الجمهور كيف لا وقد صرح العارف الشعراني قدس سره في خطبة اليواقيت
بان ما وجد في كتب الشيخ الاكبر رضي الله تعالى عنه مخالفا لظاهر
كلام العلماء فهو مدسوس عليه او مؤول وايضا قال في الفصل الاول

منه ان جميع ما عارض من كلامه ظاهر الشريعة وما عليه الجمهور فهو مدسوس
عليه وايضا خطب فى الخطبة رايت فى الفتوحات مواضع لم افهمها
فذكرتها لينظر فيها علماء الاسلام ويحققوا الحق ويبطلوا الباطل ان وجدوه
فلا تظن يا اخى انى ذكرتها لكونى اعتقد صحتها وارضاها فى عقيدتى كما
يقع فيه المتهورون فى اعراض الناس فيقولون لولا انه ارتضى ذلك
الكلام واعتقد صحته ماذكره فى مؤلفه معاذ الله ان اخالف جمهور المتكلمين
واعتقد صحة كلام من خالفهم من بعض اهل الكشف الغير المعصوم فان
فى الحديث يد الله مع الجماعة انتهى وفى حاشية العلامة الامير
على شرح الامام عبد السلام على الجوهرة فى علم الكلام قوله كل ممكن - فلا
تتعلق بالمستحيل وما فى يواقيت الشعرانى اخر الكلام على الاسم القادر
عن ابن عربى انه تعالى يقدر على خلق المحال هكذا نص وان ابن عربى
دخل الارض المخلوقة من بقية خميرة طينة آدم فراى فيها ذلك بعينه
كلام لا يجوز اعتقاد ظاهره وينزه الشيخ ان لم يكن هذا مدسوسا عليه فى
الكتب عن ارادة ظاهره بل اراد معنى صحيحا وان لم نعلمه فانه اعطى خلعة
العلم وفوق كل ذى علم عليم على انهم نصوا على ان الكشف يقبل الغلط
كالرجل الذى التبست عليه البصيرة بالبصر فقال رايت ربى وكفاك
ما فى الصحيح فى حديث يوم يكشف عن ساق من تغليطهم فى الكشف الاول
حتى يقولوا الست ربنا وقد تعرض له الشيخ اوائل الفتوحات على ان الشعرانى
نقل عنه اوائل المبحث السادس ان لكل احد غطاء ينكشف عند لقاء الله

فيمكن

فيمكن ان هذه المسئلة من باب المتكلم يدخل في عموم كلامه فما ردد نا نحن
عليه بل كلامه بكلامه نفعنا الله بتراب اقدامه وتكلم ايضا بعد ذلك
في السادس على غلط العاشق في قوله انا من اهوى ومن اهوى انا
قال فيه ولا سبيل لقلب الحقائق ابدا والا لما وثق احد بعلم ومواضع
كثيرة في كلامه تفيد ما قلناه وقد سكت الشعراني ادبا واكتفاء بما قاله
في الخطبة من التبري عن كل ما خالف الشرع والقواطع ونقل ان ذلك
مدسوس على الشيخ عن تعقب المسئلة السابقة وكذا الغنيمي على
الصغرى لما نقلها واشتهرت وامثالها على السنة بعض الناس خصوصا
من ينتمي للحقيقة ولاكن احفظ راس مالك واياك والتفريط والافراط
فكلاهما ليس من الادب والله هو الحسيب انتهى قال انظر كلام الله الخبير
ان الله على كل شيء قدير فانه يعم الكل ويشمل الجل قلت على
قولك هذا ان الله الخبير على خلق نظيره قدير وعلى سلب الوهيته
يقدر ولا يتفوه به الا مجنون او اشر ولو كنت تعلمت الاصول
ما تكلمت بالفضول في مسلم الثبوت وشرحه لبحر العلوم لنا
العموم لغة والخصوص عقلا اى بالعقل في قوله تعالى وهو على كل
شيء قدير اذ لا شيء من الواجب والممتنع بمقدور عقلا فلا يتناوله انتهى
بقدر الحاجة وفي التلويح حاشية التوضيح العام يحتمل التخصيص
والتخصيص شائع فيه كثير وفي حاشيته للعلامة شيخ الاسلام
قوله ما من عام الا وقد خص منه البعض لا يخفى ان هذا العام ايضا

مخصوص لانّ لما كان الاغلب في صيغ العموم التخصيص شاع ان يقال ما من
عام آه بلا تخصيصٍ في اللفظ وان لم يحمله على التخصيص ينتقض بقوله
تعالى ان الله بكل شيئٍ عليم بل بنفسه ايضًا فافهم انتهى اذا عرفت هذا
فاعلم ان الآية الشريفة الاولى مخصوصٌ البعض عقلًا لما مر
ان قدرة الله المتعال ÷ لا تتعلق بالواجب والمحال ÷ وانّ الثانية
عامّة لان علم الله الجليل ÷ يعم كل واحدٍ من الواجب والممكن
والمستحيل ÷ كما هو مصرح في كتب الكلام والعقائد ÷ كامّ البراهين
والجوهرة والمقاصد ÷ قال كيف يجوز للعقل الفهام ÷ ان يخصص كلام
الله العلام قلتُ لعل عقلك المستقيم ÷ يجوّز عمومَ قوله القديم ÷
خالقُ كلِ شيئٍ ويعتقد ان الله خالقُ ذاتِه ايضًا لان قوله تعالى وخلقَ
كلَ شيئٍ وخالقُ كلِ شيئٍ عندك عامٌ ولا يجوز عند عقلك ان يخصصَ
كلامَ الله الكريم فذاته القديمة عند عقلك تكون حادثةً وتعالت عن
الحدوث علوًا كبيرًا فما عقلُك الاسقيم ÷ وما الله الا قديم ÷ وما كلامُه
الا قويم في التنقيح والتوضيح او بمستقل وهو التخصيص وهو اما
بالكلام او غيره وهو اما العقل لضمير يرجع الى غيره نحو خالقُ كلِ شيئٍ يعلم
ضرورةً ان الله تعالى مخصوصٌ منه وتخصيص الصبي والمجنون من خطابات
الشرع من هذا القبيل انتهى قال اما رايتَ في التوضيح ومنها كلٌ وجميعٌ
وهما محكمان في عموم ما دخلا عليه بخلاف سائر ادوات العموم فان دخل
الكل على النكرة فلعموم الافراد وان دخل على المعرفة فللمجموع قلتُ

اما نظرت فى التلويح قوله وهما محكمان ليس المراد انهما لا يقبلان التخصيص اصلا لان قوله تعالى والله خلق كل شيئ وقوله واوتيت من كل شيئ مخصوص على ما سبق بل المراد انهما لا يقعان خاصين بان يقال كل رجل او جميع الرجال والمراد واحد بخلاف سائر ادوات العموم على ما سبق فى المعرف باللام ومن وما انتهى **وفى التفسير الكبير** تخصيص العام جائز فى الجملة وايضا تخصيص العام جائز بدليل العقل لان قوله تعالى والله على كل شيئ قدير يقتضى ان يكون قادرا على نفسه ثم خص بدليل العقل **وفى شرح الفقه الاكبر للعلامة القاري** وقد قيل كل عام يخص كما خص قوله تعالى والله على كل شيئ قدير بما شاءه ليخرج ذاته وصفاته ومالم يشاء من مخلوقاته ومايكون من المحال وقوعه فى كائناته والحاصل ان كل شيئ تعلقت به مشيته تعلقت به قدرته والا فلا يقال هو قادر على المحال لعدم وقوعه

قوله على المحال اه يشير الى ان المشية ايضا لا تتعلق بالمحال وقد صرح به الماجدى فى كتب الكلام والعقائد كشرح المواقف والمقاصد وغيرهما وسياتى فى هذه الرسالة ايضا نقلا عن حاشية العلامة الباجورى ان كلا من القدرة والارادة لا يتعلق بالواجبات كما لا يتعلق بالمستحيلات والارادة والمشية عند اهل الحق واحد كما صرح به السعد فى شرح العقائد النسفية وقوله ولا يقال غير قادر عليه اى لا ينبغى ان يقال ان الله سبحانه لا يقدر عليه من غير ضرورة داعية اليه تعظيما له تعالى وان كان الحق ان القدرة لا تتعلق بالمحال وما ذكره الاعلام فى كتب الكلام من عدم تعلقها بالمحال فكان ذلك الذكر للضرورة الداعية اليه وذكره شيخنا المصنف دام فيضه ايضا لتعليم الخصم وتفهيمه ١٢ مولانا الشيخ احمد حسين العربى الهمدانى اصلا والحيدر ابادى موطنا والبمبوى منزلا ادام مجده ١٢

ولزوم كذبه ولا يقال غير قادر عليه تعظيما لمالديه **قال** الكل عند اهل اللغة بمعنى الجميع فكيف يلتفت الى قول من يريد به البعض او الكثير **قلت** لا نسلم ان الكل عند اهل اللغة بمعنى الجميع فقط بل هو من الاضداد يجيئ تارةً بمعنى الجميع وكرّةً بمعنى البعض ومرةً بمعنى الكثير واخرى بمعنى الاكثر **في القاموس** الكل بالضم اسم لجميع الاجزاء للذكر والانثى وقد جاء بمعنى بعض ضدٌّ **وفي المصباح** كلُّ كلمةٌ تستعمل في الاستغراق بحسب المقام وقد تستعمل بمعنى الكثير **وفي مجمع البحار** قد يستعمل كل الموضوع للاحاطة بمعنى البعض **وفي التفسير الكبير** فان قيل اذا كان اللفظ موضوعًا للكل ثم تبين انه غير صادق في الكل كان هذا كذبا وذلك يوجب الطعن في القرآن قلنا لفظ الكل كما انه يستعمل في المجموع فقد يستعمل مجازا في الاكثر واذا كان ذلك مجازا مشهورًا في اللغة لم يكن استعمال اللفظ فيه كذبا والله اعلم انتهى **قال** اذا كانت قدرةُ الله تعالى خاصةً فكيف يكون قادرًا مطلقًا **قلتُ** كيف لا يكون قادرًا مطلقًا وهو يقدر على جميع الممكنات موجودةً كانت تلك الممكناتُ او معدومةً بل هو سبحانه قادرٌ مطلق بمعنى انه ما من شيئ في حيّز الامكان الا وهو يقدر عليه وقولك هذا بعينه قول الهنود[1] : هُدُوا الى توحيد المعبود ؛ قال السفيه

[1] قوله قول الهنود الخ هو جمع هِندُوٌ او هُندُوٌ فيه للنسبة اى المنسوب الى الهند اى ساكنه او متوطنه وبهذا المعنى يُطلَقُ في البلاد العربية ولاكن اهل اسلام الهند يطلقونه على عابد الصنم فالهنود في اصطلاحهم عبدة الاصنام وسجدة الاوثان وهذا الاصطلاح هو المقصود ههنا ١٢ مولانا الشيخ احمد حسين تلميذ المصنف مدظلهما

إندر[1] مَنْ في خرافاته المسماة بتحفة الاسلام بالفارسية والفقير المتخلص
بالواصل يترجم بعض هفواته بالعربية وهو هذا إنَّ الهة امة محمدٍ
لايقدر على ان يوجد نظيره فكيف يكون قادرا مطلقا اجابه العلامة
بت شكن[2] رحمه الله ذو المنن في كتابه المسمى بخلعة الهنود[3] الذي
صنفه في الرد على تلك الخرافات بالفارسية والفقير يوضح جواب الهفوة
المذكورة بالعربية بان القادر المطلق من يقدر على ايجاد كل واحدٍ
من الامور الممكنة لا من يقدر على الامور المستحيلة ايضا كما يعتقده
إندر مَنْ فيلزم من هذه الهفوة التي اعتقدها انَّ إلهَ إندر يقدر على
هلاك نفسه ايضا والا لا يكون معبوده عند زعمه قادرا مطلقا فعلم
منه ان هلاك معبود الهنود ممكنٌ وهذا هو معتقد اهل الاسلام وايضا
ان ثبت إندر مَنْ على هذه القاعدة حصلت لكل واحد من اهل الاديان
صحة ساطعة على ابطال مذهب الهنود فيقال انه يجوز وقوع التناقض

---

[1] قوله إندر مَنْ آه هو اسم رجل من عبدة الاصنام وكان صنف كتابا في مقابلة اهل
الاسلام ١٢ مولانا الشيخ احمد حسين مد ظله

[2] بُت شِكَنْ آه بضم الباء الموحدة وسكون التاء المثناة الفوقانية وكسر الشين المعجمة
وفتح الكاف وسكون النون لغةٌ فارسيةٌ معناه كاسر الصنم لان بُت بمعنى الصنم
وشِكَنْ ههنا بمعنى الكاسر ١٢ مولانا الشيخ احمد حسين مد ظله

[3] قوله خلعت الهنود آه المراد بالهنود ههنا هو الاصطلاح الذي قدمناه اي عبدة
الاوثان اعلم ان هذا الكتاب صنفه مولانا السيد حسين شاه المتخلص
بالواصف نور الله مرقده وكان فاضلا ذكيا عالما تقيا محدثا فقيها معقوليا
منقوليا ناظما ناثرا من تلاميذ مولانا العلامة المفتي عنايت احمد قدس سره
الامجد ولم يكن المصنف الموصوف ليصرح في هذا الكتاب باسمه بل سمى نفسه في

هذا الكتاب بشكن معناه كاسر الاوثان لان هذا الاسم الذي هو في الرد على عبدة الاوثان مولانا الشيخ احمد حسين سلمه الله تعالى

لان الله سبحانه ان لم يقدر على ايقاع الامرين المتناقضين يلزم منه انه لا يكون قادراً مطلقاً واذا جاز عند العقل وقوع التناقض فكل واحدٍ من الايرادات التى اوردها اِنْدَرْمَن على دين الاسلام صار هباءً منثوراً فينبغى ان يقال جاز عند العقل ان الله تعالى يعفو عن ذنوب العباد كلها ومع ذلك يكون عادلاً غاية ما فى الباب ان يرد عليه انه على هذا التقدير يلزم التناقض قلنا جاز ان يقع التناقض لان الله تعالى قادر على ايقاع كل واحد من الامور المستحيلة والا لا يكون قادراً مطلقاً

ـ قولهم يعفو عن ذنوب العباد اه اعلم ان السفيه المذكور كان قال فى غير هذا الموضع من الخرافات التى سماها تحفة الاسلام ان اهل الاسلام يقرؤن اِنَّ اللهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيْعًا ويقولون ايضاً انه تعالى عادلٌ ففى قوليهم تناقض انتهى لا يخفى ان هذا القول يشهد على كمال سفاهته فرد عليه العلامة كاسر الوثن بما تفوه به ههنا اى رد على قوله بقوله فكانما قتله بسيفه ١٢ مولانا الشيخ احمد حسين مد ظله

من ثم

مِنْ ثَمَّ يُعلم ان من نازع اهلَ الاسلام ✣ خرج من
نوع اهلِ العقل والانعام ✣ ودخل جنسَ البهائم والانعام
انتهى حاصلُ ما اجاب به صاحبُ خلعة الهنود
رضى عنه المعبود قالَ اذا خصصت القدرة
بالممكنات ✣ فعليك ان تخصص التكوين بالطيبات

قوله من ثَمَّاه اعلم ان ثَمَّ وثَمَة بالتاء المثناة فى اخره وثمه بالهاء كلها
بالفتح اسماءٌ يشار بها بمعنى هُناك للمكان البعيد وهُنا
وهٰهُنا يشار بهما للمكان القريب هذا خلاصة ما فى لسان
العرب والقاموس ومجمع البحار والصُّراح ولاكن العُلماء
كثيرا ما يستعملون ثَمَّ وثَمه موضع هُنا كما هو ظاهر
على مُتعلم الكافية والسُّلم فلعلهم يستعيرون ما للبعيد للقريب
والله اعلم وقال الفاضل زينى زاده فى شرحه على الكافية ان
الهاء فى ثَمه للسكت ثم رايت فى الفوائد البجيمية
لزبدة الاخيار صاحب رد المحتار معزيا الى شرح
التسهيل للعلامة الدماميني ما نصه
وانظر فى قول العُلماء ومن ثَمَّ كان
كذا معناه معنا هُنالك
اى التى للبعد ومعنا
هُنا التى للقرب
والظن هو الثانى انتهى قلت
فيه ما فيه كيف لا وان كثيرا من اهل
اللغة كصاحب لسان العرب والمحكم والصحاح
وغيرها يصرحون بانه للبعيد نعم يستقيم على ما قدمناه

حكاه وعلله المؤلف رحمه الله تعالى ومؤلف الشيخ احمد حسين تلميذ المصنف عليهما رحمة الله

لان شموله بالخبيثات كالقضاعة[1] والقباع يوجب القبح قلت لا ريب في
في انك قباع لا تفرق بين الحسن والقبيح ٭ والسقيم والصحيح ٭ وتعلم
ان ايجاد الخبيثة والاتصاف بالنقيصة واحد ولا تعرف ان بينهما بونٌ
بيّنٌ الاول حكمة ورحمة ٭ والثاني زحمة ووصمة ٭ الاتصاف بالنقائص
قبيح في شرح العقائد النسفية. بل القبيح كسب القبيح والاتصاف
به وخلق القبيح ليس بقبيح فيه ايضا فان قيل كيف كان كسب القبيح قبيحا
بخلاف خلقه قلنا لانه قد ثبت ان الخالق حكيم لا يخلق شيئا الا وله
عاقبة حميدة وان لم نطلع عليها فجزمنا بان ما نستقبحه من الافعال قد
يكون له فيها حِكَمٌ ومصالح كما في خلق الاجسام الخبيثة الضارة المؤلمة
بخلاف الكسب انتهى ملخصا فقولك يوجب القبح يوجب قبح عقلك حيث
لا تفرق بينهما وانك تظن عمومها فلعلك تعتقد انه تعالى قادر على
اتخاذ الولد والزوجة والزنا والسرقة وغيرها من النقائص والقبائح
وتعالى الله عن جميعها علوا كبيرا قال اولا تعلم ان خصوص القدرة

---

[1] قوله كالقضاعة آه بضم القاف وبعدها ضاد معجمة وبعد
الالف عين مهملة الكلب البحري والقباع بفتح القاف
وشد الباء الموحدة وفي اخره عين مهملة الخنزير
الجبان والقباع بضم القاف
وتخفيف الباء على وزن غراب
الرجل الاحمق وبينهما
جناس محرف ١٢ مولانا
الشيخ احمد حسنين سلمه الله تعالى

يستلزم العجز والله منزه عنه قلت نعم ان الله سبحانه منزه عن العجز
وجميع النقائص ولاكن خصوصها بالممكنات لايستلزم العجز لان
وظيفة القدرة تعلقها بالجائزات ؛ لا بالواجب والمستحيلات ؛
بل عدم تعلقها بالاخيرين عين الكمالات ؛ وتعلقها بهما يستلزم
الفسادات **في حاشية العلامة الباجوري على متن ام**
البراهين ان كلا من القدرة والارادة لايتعلق بالواجبات كما
لايتعلق بالمستحيلات ولايلزم من عدم تعلق القدرة بهما عجزا لانهما ليسا
من وظيفتها ولانها لو تعلقت بهما لزم الفساد اذ يلزم عليه تعلقها
باعدام الذات العلية وبسلب الالوهية عنها ونحو ذلك **وفي حاشية**
المحقق الشرقاوي على شرح الصغرى في علم الكلام ولا عجز
في عدم تعلقها بهما بل لو تعلقت اى القدرة بهما اى بالواجب والمستحيل
لزم الفساد لانه يلزم عليه جواز تعلقها باعدام نفسها بل وباعدام الذات
العلية وباثبات الالوهية لمن لايقبلها من الحوادث وسلبها عمن تجب
له وهو الله تعالى ولخفاء هذا المعنى على بعض المبتدعة قال انه قادر
على ان يتخذ ولدا اذ لو لم يقدر عليه لكان عاجزا واخذ هذا بحسب فهمه
الركيك من قصة ادريس حيث جاءه ابليس في صورة انسان بقشرة بيضة
وقيل بقشرة فستقة[1] وهو يخيط خلة ويقول في كل دخلة ابرة وخرجتها

[1] قوله فستقة اه بضم الفاء وسكون السين وضم التاء
المثناة الفوقانية وبعدها قاف
معرب پسته ثم معروف كذا في القاموس ١٢ مولانا الشيخ احمد حسين

سبحان الله والحمد لله فقال هل الله تعالى بقادر على ان يجعل الدنيا في
هذه القشرة فقال قادر على ان يجعل الدنيا في سم اى خرق هذه الابرة
ونخس احدى عينيه فصار اعور واوضح الاشعري هذا الجواب فقال ان
اراد السائل ان الدنيا على ما هي عليه والقشرة على ما هي عليه فهذا لا يمكن
فان الاجساد الكثيفة يستحيل تداخلها وتكون في حيز واحد وان
اراد ان يصغر الدنيا او يكبر القشرة فالله قادر على ذلك وعلى اكثر منه
وانما لم يفصل له اديب الجواب هكذا لانه سائل متعنت وجواب المتعنت
اذا كان كافرا هكذا واختار نخس العين دون غيرها لتكون العقوبة من
جنس العمل فانه اراد ان يطفئ نور الايمان فاطفأ نور عينه قال بعضهم
وارجو ان تكون اليمنى انتهى **قلت** له قد ظهر عليك بطلان مقدمتيك
فبطل ما اخرجت منهما من اتصاف الله تعالى بالهيئة التي هي النقيصة
قال الامام حجة الاسلام في كتابه **بداية الهداية** ولا تعود
لسانك الكذب هزلا فيتدعى الى الجد والكذب من امهات الكبائر انتهى
وقال من تنزه عن الخرص والولع والمين ✣ وتقدس من جميع
النقائص والشين ✣ قتل الخراصون الاية اي لعن الكذابون في
المدارك قوله تعالى قتل اى لعن واصله الدعاء بالقتل
والهلاك ثم جرى مجرى لعن وقوله عز اسمه الخراصون اى الكذابون
انتهى **وفي البيضاوي** قتل الخراصون اى الكذابون من اصحاب
القول المختلف واصله الدعاء بالقتل اجري مجرى اللعن **وفي حاشيته**

للعلامة

للعلامة شيخ زاده اى اُستُعمِلَ بمعنى لُعِنَ الكذابون تشبيهًا للملعون الذي
يفوته كل خيرٍ وسعادةٍ بالمقتول الذى تفوته الحياةُ وكل نعمة
انتهى وهكذا فى كثيرٍ من التفاسير كمفاتيح الغيب لفخر المفسرين
وتفسير العلامة ابى السعود وتفسير الفاضل الخطيب والمعالم والخازن
وروح البيان والنيشاپورى والفتوحات الاٰهيّة على جلالين والخفاجى
والقنوى كلاهما على البيضاوى وغيرها **وعن ابى اُمامة** رضي
الله عنه ان النبىّ صلى الله عليه وسلم قال انا زعيمٌ ببيتٍ فى وَسَطِ الجنّة
لمن تَرَكَ الكذبَ وان كان مازحا **كما اخرجه الترمذيّ**
وَحَسَّنَهُ **وعن ابى هُرَيْرَةَ** عن النبى صلى الله عليه وسلم قال
اٰية المنافقِ ثلاثٌ اذا حَدَّثَ كَذَبَ الحديث **كما اخرجه**
البخاريّ فى صحيحه قال الحافظُ العسقلانىّ فى شرح هذا الحديث
اصلُ الديانة منحصرٌ فى ثلاثٍ القولِ والفعلِ والنيةِ فَنَبَّهَ على فسادِ
القولِ بالكذبِ وعلى فسادِ الفعل بالخيانةِ وعلى فسادِ النية بالخُلفِ
كذا فى فتح البارى ملخصًا وقال العلامةُ **القسطلانىّ**
فى شرحه على البخاري قال اٰية المنافقِ اى علامته واللامُ للجنس وكان
القياسُ جمعَ المبتدأ الذي هو اٰيةٌ ليُطابقَ الخبرَ الذى هو ثلاثٌ واجيب
بان الثلاثَ اسمُ جمعٍ ولفظه مفردٌ على ان التقدير اٰية المنافق معدودةٌ
بالثلاث انتهى **وقال الحافظ النوويّ فى شرحه على مسلم**
ان هذه الخِصالَ خِصالُ نفاقٍ وصاحبها شبيهٌ بالمنافقين فى هذه الخصالِ

ومتخلق باخلاقهم انتهى بقدر الحاجة **وكتب الحديث** من
الصحاح الستة وغيرها كالجامع الكبير والصغير للحافظ السيوطي وشروحه
والترغيب والترهيب للعلامة المنذري والمشكوة للشيخ ولي الدين محمد
التبريزي وشروحها وكشف الغمة للعارف الشعراني وغيرها طافحة
بذم الكذب ومدح تركه حتى عده الشيخ ابن حجر المكي في كتابه الزواجر
من المعاصي الكبائر **وفي العالمكيرية** الكذب محظور الا في القتال
قال في الدر المختار المراد التعريض لان عين الكذب حرام **وفي**
رد المحتار وحيث ابيح التعريض لحاجة لا يباح لغيرها لانه
يوهم الكذب وان لم يكن اللفظ كذبا **وفي الطحطاوي** ان التعريض
لا يباح الا في الصور المذكورة **وفي الاحياء** للامام الهمام الغزالي قال
علي رضي الله عنه اعظم الخطايا عند الله اللسان الكذوب انتهى **وفي**
شرح عين العلم للعلامة القاري عليه رحمة الباري ان الكذب من قبائح
الذنوب وفواحش العيوب انتهى **وفي شرح شرعة الاسلام** للسيد
علي زاده ولا يكذب وان كان خلاصه فيه ذكره في الخلاصة وان الكذب اصل
المعاصي ومجانب للايمان يعني ان الايمان في جانب والكذب في جانب اخر
وهذا كناية عن كمال البعد بينهما كما يقال المشرق مجانب للمغرب انتهى
ملخصا **وفي الحديقة الندية شرح الطريقة المحمدية**
لمولنا الشيخ عبد الغني النابلسي وان كان الكذب صادرا من الانسان
عن عمد فحرام قطعي لا شبهة فيه الا في مواضع عند البعض قال الله تعالى

ولهم

وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ انتهى مختصرا اذا كان قبح
الكذب هكذا كما اشرنا اليه واطلعناك عليه فكيف تصف به خالق
البريه ÷ وتتكلم كلاما به تُنسب اليه هذه النقيصه ÷ والعجب انك
تظن اني اصفه بالقدرة والكمال ÷ ولا تعلم انه يفضى الى النقائص
والعضال هذا وان كانت فى قلبك شبهة اخرى فاظهرها على هذا
العاجز الفقير ÷ ليزيلها بعون الله الغنى القادر المقتدر القدير ÷
ورتب الشكل هكذا كل كذب نقص وكل نقص لله
منزه عنه فكل كذب لله منزه عنه وهذا ضرب اول من
الضروب الاربعة المنتجة للشكل الاول الذي هو بيّن الانتاج مع
وجود شرطه ايجاب الصغرى وكلية الكبرى وكلتاهما صادقتان
كما علمت مما قدمناه بل صدقهما بديهى لا يحتاج الى البيان والبرهان
يعلمه كل صبى ÷ ويفهمه جل غبى ÷ ومع ذلك نبهناك
عليه وهديناك اليه فاتبع الحق وكن من المهتدين ولا تتبع
الباطل فتكون من الغاوين لان تلك العقيدة الباطلة التى انت
تعتقدها من عقائد الفرقة الغوية المزدارية التى عدها العلامة
القاضى عضد الملة والدين فى اخر المواقف من الفرق الضالة حيث قال
المزدارية هو ابو موسى عيسى بن صبيح المزدار قال الله قادر على ان
يكذب ويظلم ولو فعل لكان الها كاذبا ظالما انتهى قال السيد
السند فى شرحه تعالى الله عما قاله علوا كبيرا انتهى ولا ترتيب الشكل

الذي يُسوِّدُ شكلَكَ المليح ✣ ووَجهَكَ الصبيح ✣ وقد انشدتُ واصلٌ

رُبَّ شِكلٍ حاسنٍ لٰكنَّه		رتبَ الشِكلَ الذي قد سوَّدَه	

فلمّا اَسمتُه هكذا قَرَدَ ولَسَمَ ✣ رَجِيَ وخَتَرَمَ ✣ فمارَ وقارَ ✣ حتّى مَرَّ

١ قوله رب شكل آه البيت من بحر الرمل المسدس المحذوف اركانه فاعلاتن فاعلاتن فاعلن مرتين الصدر والابتداء والحشو كلها سالمة والعروض والضرب محذوفان والتقطيع واضح والحاسن صفة كالحسين بالفتح كما في القاموس ١٢ مولانا الشيخ احمد حسين مد ظله

٢ قوله فلما السمته آه بحذف المفعول الثاني اى لَقَّبتُه الحجة وقوله لَسَمَ ماض من اللسم بالتحريك وهو السكوت عِيًّا لا عقلا وبابه نصر كما في الصراح ولا يخفى ما في لسمته ولسم من البلاغة وقوله قرد ماض من القرد محركة بابه سمع كما في منتهى الارب اى سكت عِيًّا وقوله رجى اى انقطع عن الكلام بابه سمع ايضا وقوله ختم ككتف حرج اى سكت عن عِيٍّ وفَزَع كما في القاموس فهذه اربع لغات قرد ولَسَمَ ورجى وختم وكلها بمعنىً واحدٍ وصفةٍ واحدة اى السكوت الذي يكون عن عيي جاء بها استاذنا العلام عطفًا تفسيريا وهذه صنعة بديعة تبهج خواطر البلغاء مذكورة في كتب الادباء وجمعها بمعنى واحد وصفة واحدة يدل على وسعة باع المرصف الهمهام في العلوم العربية فاداما الله تعالى ظلاله ١٢ مولانا الشيخ احمد حسين تلميذ المصنف الطمطام سلمهما الله تعالى

٣ فمار آه اى تردد في غرضٍ وقوله قار بالفاء اى مشى على اطراف قدميه لئلا يسمع صوتهما كذا في القاموس وبينهما جناس لاحق وقوله مر بمعنى ذهب وفيه عطف تفسيري ومع الفقرة الآتية اى فر وهرب تر صيع ١٢ مولانا الشيخ احمد حسين سلمه الله تعالى

وذهب

ذهب ✣ بل فر وهرب ✣ اللهم تب على الذين يعتقدون العقائد
الفاسدة ✣ ويرتكبون الافعال الكاسدة ✣ من اخواننا المؤمنين
ووفقهم وايانا لما تحب وترضى واعف عنهم وعنا واغفر لهم ولنا
واحفظهم وايانا من جميع المصائب ✣ واوصلهم وايانا الى جميع المآرب
يا الله يا حي يا قيوم يا ذا الجلال والاكرام بيدك الخير وانت على كل شيء
قدير بجاه حبيبك سيد المرسلين واله الطيبين وصحبه الطاهرين
وصل وسلم وبارك عليه وعليهم اجمعين فى كل آنٍ وحينٍ الى يوم
الدين ولنختم الكلام ✣ بما نظمه بعض العلماء الكرام ✣ رحمهم الله المنعام

اعتصامُ الورى بمغفرتِكْ	عجزَ الواصفون عن صفتِكْ

المصنف العلام

قوله اعتصام الورى اه اعلم ان هذه القطعة اللطيفة من بحر الخفيف المسدس
المخبون المحذوف اركان المصراع الاول من البيت الاول فاعلاتن
مفاعلن فعلن بكسر العين الصدر سالم والحشو مخبون
والعروض كانت فى الاصل فاعلاتن فحذفت فصارت
فاعلن ثم خبنت فصارت فعلن بكسر العين
وقس عليه الضرب فى المصراع الثانى والرابع
والعروض فى المصراع الثالث واصول المصراع
الثانى فعلاتن مفاعلن فعلن بكسر
العين الابتداء والحشو كلاهما مخبونان وهذا الاختلاف اى
سلامة الصدر وخبن الابتداء لايضر اى لا يخرج البيت من الموزونية
كما تقرر فى موضعه والضرب كالعروض وتقدم ذكرها واما
افاعيل المصراع الثالث والرابع فهى تفاعيل المصراع الاول بعينها من
غير فرق وقد نبهنا على زحافاتها فتذكر ١٢ مولانا الشيخ احمد حسين تلميذ

تُبْ عَلَيْنَا فَاِنَّنَا بَشَرٌ | مَا عَرَفْنَاكَ حَقَّ مَعْرِفَتِكْ

فقط نمقه احقر البشر المشتهر بمحمد سكندر الحنفيّ مذهبًا والقادريّ بيعةً والنقشبنديّ سلوكًا والجشتي مذاقًا ومجازًا والقندهاريّ اصلًا واللكنويّ مولدًا والخالصفوري مسكنًا المتخلص بالواصل بن محمّد عبد الرحيم ؛ غفرلهما غفار كريم ؛ والله عليم حكيم ؛

نقل

الرحيم خان
عبد
سكندر بن
١٢٩٥

مهر ١٢

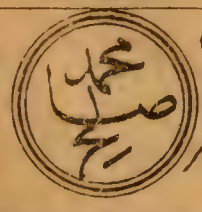
ف ١ قوله الخالصفوري آه خالصفور معرب خالصپور قريةٌ على ثمانية اميالٍ من لكهنو الى جانب المغرب وهيهما مع ثلث عشرة قرية اخذ النواب آصف الدولة رئيس لكهنو لبعض اجداد استاذنا اسمه الشريف عبد الرحمن خان رساله دار القندهاري عليه رحمة الباري حين هزمه بإذن الله تعالى القوم الكفار وقتلهم بعون الله القهار ١٢

مولانا المولوي نصير
الاسلام تلميذ
المصنف العلام
دام فيضهما الى
يوم
القيام

صورة ما أضاءه شموس الاسلام وبدور الانام ؛ علماء بلد الله الحرام ؛ أدام الله تعالى أنوارهم ما تعاقب الليالي والأيام

الحمد لمن هو به حقيق ؛ ومنه استمد العون والتوفيق امّا بعد فقد طالعت هذه الرسالة فوجدتها كافية فى رد المقالة الفاسدة واضحة الادلة والبراهين فى التشنيع على ذى الجهالة الزائدة من افترى على الله الكذب وحاد عن طريق الصواب ورغب فهو الحرى بان يسوّد وجهه ويعزّر وينادى عليه بالكذوب ويشهّر وجزى الله المولف خير جزائه فلقد اجاد فيما افاد باحسن عبارة واجمل اشارة تدل على انه فائق فى الفنون الادبية والعلوم العربية زيد علمه ودام فضله وصلى الله على سيدنا محمد وعلى اله وانصاره وحزبه امر برقمه خادم الشريعة راجى اللطف الخفى محمّد صالح ابن المرحوم صدّيق كمال الحنفى مفتى مكة المكرمه حالا كان الله لهما

حامدا مصليا مسلما

اصل مهر نخط طغراست

نقل مهر

٢

الحمد لله وحده وصلى الله وسلم على سيدنا محمد وعلى آله وصحبه
والسالكين نهجهم بعده أما بعد فقد اطلعت على الرسالة المؤلفة
لعلامة هذا الزمان الحري بان يشار اليه بالبنان الذي هو من
اظرف واكمل البشر المسمى والمشتهر بمحمد سكندد فوجدتها
برهانا يسطع نوره وروضا اشرقت ازهاره وبدوره وشمس حق
ليس دونها سحاب وعلم صدق ينشرح به صدر كل ذي علم اواب ؛
فجزى الله مؤلفها الجزاء الجميل واحله من القلوب المحل الجليل ؛
وشكر مسعاه وزاده جمالا وكمالا في دنياه واخراه قاله بفمه ورقمه
بقلمه المرتجى من ربه كمال النيل محمد سعيد بن محمد بابصيل
مفتي الشافعية بمكة المحمية غفر الله له ولوالديه ومشائخه واخوانه
ومحبيه آمين

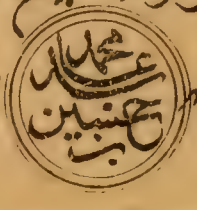
اصل مهر نخط طغراست

نقل مهر

٣

حمدا لمن تنزه في ذاته عن شوائب النقص وسماته وصلاة وسلاما على
من اختاره الله لنجواه وانزل عليه انما يفتري الكذب الذين لا يؤمنون
بالله وعلى آله واصحابه السالكين على منهجه القويم اما بعد
فاني قد اطلعت على ما في هذه الرساله فوجدتها مع اختصارها وعذوبتها
للرد وافية شافيه فجزى الله مؤلفها خير جزاء والبسه من رداء الصدق

منتهاه وجعلها نافعة للعباد منشورة فی جمیع البلاد ولا زالت
فاتحة لاقفال قلوب اهل الیقین قاصمة ظهور اهل البغی والملحدین
وصلی الله علی سیدنا محمد وعلی اله وصحبه اجمعین کتبه راجی العفو
من واهب العطیه محمد عابد ابن المرحوم الشیخ حسین مفتی المالکیه
ببلد الله المحمیه مصلیا مسلما نقل مهر

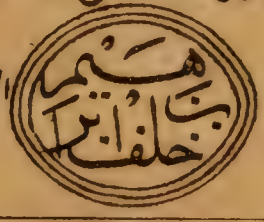

اصل مهر بخط طغرا است ۱۲

الحمد لله وحده رب زدنی علما استمد من الله التوفیق والرشاد لاقوم
طریق وبعد فقد اطلعت علی هذه الرسالة التی الفها العالم العلامه
الحبر البحر الفهامه الشیخ الفاضل محمد سکندر فوجدتها فی اعلی درجة
البلاغه فما احسن صنیعه فیها وبلاغه وهی دلیل وایّ دلیلٍ علی جودةِ
علمه فی سائر الفنون واطلاعه علی الجوهر المکنون ولقد اجاد فی الرد
علی هذا الملحد الضال الذی ینسب النقص الی الله ذی الجلال فلقد
اخطا طریق الصواب وحاد عن اقوال ائمة الدین اولی الالباب فجزاه
الله عن المسلمین خیر جزائه وزاد فضائله وعامله بمزید بره وولائه
وکثّر[1] الله فی المسلمین امثاله وادام نفعه وارشاده وایّد مقاله

[1] قوله وکثر الله اه یقول المؤلف الفقیر ظن هذا الشیخ الکبیر ان هذا المؤلف عزیز
بین المسلمین ولم یعلم انه عار المؤمنین وعیبهم ولنعم ما قیل المرء یقیس علی
نفسه اللهم صیّرنی کما ظن هذا الشیخ المعظم بجاه حبیبک المکرم صلی
الله علیه وسلم اولا تکثر فی المسلمین مثلی لئلا یذهب رونق
الاسلام بل کثّر امثال ذلک الشیخ الجلیل کی یزید بنور الایمان
وشوکة الایقان ۱۲ کتبه المؤلف الحقیر عفی عنه القدیر

امر برقمه الحقير الفقير الى الله سبحانه وتعالى راجى عفو الرحيم خلف بن ابراهيم
خادم افتاء السادة الحنابلة بمكة المشرفة حالا حامدًا مصليا مسلما

نقل مهر اصل مهر بخط طغراست

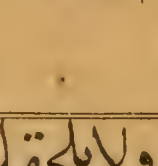
٥

الحمد لله الذى اطلع شموس براهين الحق من افق الرسالة والصلاة والسلام
على سيدنا محمد وعلى اله واصحابه الذين نالوا بالانتماء اليه خلع المجد
والجلالة وحرزوا العلوم واناحوا عن العباد كل حيرة وضلالة واشهد ان
لا اله الا الله المتصف بكل كمال المنزه عن النقصان واشهد ان محمدا عبده
ورسوله الهادى الى سبيل الرشاد والمنقذ من الضلال القامع لحزب الشيطان
وبعد فان مما من الله تعالى به وله الحمد على الحقير بمطالعة ما حرره مولانا
عمدة العلماء العاملين وارث مقامات الانبياء والمرسلين العارف بالله
تعالى الشيخ محمد اسكندر من الرسالة النافعة الجامعة المانعة قد بانت
مشارق انوارها عن فضل مؤلفها كيف لا ومؤلفها جامع ما تفرق فى غيره من
العلوم يسر الصناعة فى المنطوق والمفهوم لازالت وفود القضايا كل وقت
ببابه نازلة والفجاج نحوه من الطلاب سائله الا وهو الاوحد الذى علا
بالعلوم العقلية والنقلية مناره والامجد الذى فاق فهما وعلما وزكت
فى المحافل اثاره ولقد احسن فى الرد على هذا الضال الذى ينسب الكذب
الى الله المتعال فجزاه الله تعالى احسن الجزاء وكافاه بالحسنى وعمه
بانعامه واذاقه لذة رضاه ورضوانه كتبه الحقير خادم طلبة العلم

ع: والمسجد

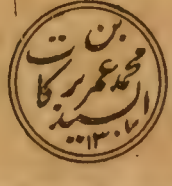
بالمسجد الحرام محمّد صالح خليفه نقل مهر

الحمد لله مجيب السّائلين والصلاة والسّلام على سيّد النبيين والمرسلين
وعلى اله وصحبه اجمعين وبعد فقد وقفت على ما فى هذه الرسالة
من النصوص المحرّره والنقول المحبّره فرايت جامعها قد اصاب واتى بما
يَسُرُّ اولى الالباب فهى حريّة بان تعتمد ويعول على مضمونها واليه
يستند فلقد اجاد محررها غاية الاجادة واتى فيها بنهاية الافادة
اجراه الله على هذه العادة وجعلنا واياه من الفائزين بالحسنى وزيادة
وبلغ كلا منا من خيرى الدارين مناه ومراده والحمد لله ربّ العالمين وصلى
الله على سيّدنا محمّد وعلى اله وصحبه وسلم كتبه الفقير السيّد محمّد
مكّى الكتبى الحنفى الخطيب والامام والمدرس بالمسجد الحرام عفى عنه

نقل مهر

حمدا لك يا من لا توصف الا بالكمال ولا يلحقك نقص ولا زوال وليس لك نظير
ولا امثال وصلاة وسلاما على من ازاح الكفر والضلال وعلى آله واصحابه
المتصدرين لاقامة البرهان للرد على كل متمرد شيطان وبعد فقد
تتبعت رسالة العالم الفاضل العلامة بَحرٍ على موجه كل تحرير فهامة
العارف بربه العلىّ لا زال يرقى فى كل فن خفىٍّ وجلىّ مولانا عمدة المحققين
دقيق الفكر بعلم اليقين الشيخ محمّد سكندد من رسالته فاح المسك
والعنبر قد وجدت هذه الرسالة المتضمنة الرّد على اهل الضلالة فيالها

من رسالة ساطعه واضحة الدلالة بالبراهين القاطعة حجة من على الله
اجترى بنسبة النقص اليه جل وعلى عن هذا الافتراء لانه نقص والنقص
عليه محال وهو من علم الاصول خال وفى هذا القدر كفاية لان الرد عليه
بحر ليس له ساحل ولا نهاية اما يكفيه قوله تعالى فَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى
اللّٰهِ كَذِبًا فهو ضال مضل يستحق الصفع والادبا فجزى الله مؤلف هذه الرسالة
خيرًا حيث امعن النظر فى هذه المقالة الفاشية شرا وابطل دعواه صغرى
وكبرى ونشر اعلامه بماضى العزم وفاز بالنصر جهرا حفظه الله من كيد
الشيطان ومَنَّ عليه بالاسرار والعرفان امين امين كتبه الفقير الى الله
تعالى عمر بركات ابن المرحوم السيد محمد بركات الشامى خادم العلم الشريف
بالحرم المكى المنيف عفى الله عنه امين نقل مهر

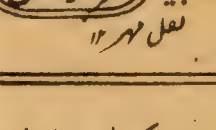
الحمد لله وحده الحمد لله الذى شرّف علماء الحرم وجعل فضلهم بين الانام
كالعلم وميزهم بالفصاحة على سائر الامم وصيرهم قامعين لاهل الزيغ
والظلم والصلاة والسلام على من انزل عليه نون والقلم وعلى اله سفينة
النجاة فى الكرم واصحابه من شبههوا بالنجوم فى النظم اما بعد فقد اطلعت
على هذه الرسالة العجيبة ونزهتُ طرفى فى افنانها الرطبية فوجدتها قاصمة
ظهور الملحدين قامعة جميع الزائغين والمفسدين فقد اجاد مؤلفها
كل الاجادة وابرز مافى سعيه وزيادة وفاق على اقرانه وسما بها على اهل زمانه
والله المسئول ان يجعل فيها القبول ويرزقنا الاستقامة ببلده الحرام

وعنز

وعند الوفاة حسن الختام وصلى الله على سيدنا محمد وعلى اله وصحبه
وسلم كتبه الفقير المسكين احمد بن امين الشهير ببيت المال كان الله له
في المبدأ والمآل المدرس والامام بالمسجد الحرام عفى عنه نقل مهر

باسمك اللهم ارنا الحق حقا وارزقنا اتباعه والباطل باطلا وارزقنا
اجتنابه الحمد لله الذى اطلع في سماء الوجود شمسا بازغة فكانت
ظلمات الجهالات ناسخة دامغة وللهداية الى طريق الحق حجة بالغة
ومحجة من سلكها لا تزل قدمه ولا تكون زايغة صلى الله عليه وعلى
اله واصحابه القائمين لنصرة دينه وتمهيد طرقه وتمكينه والتابعين
لهم باحسان الى يوم الدين والعلماء العاملين الذابين بالحجة والبرهان عن
شرعه المتين اما بعد فانى قد اطلعت على هذه الرسالة الجميلة المفيدة
الجليلة فوجدتها جزيلة النفع جميلة الوضع فلله در مؤلفها الواصل
الى عين اليقين العارف العارف الانسان الكامل ذى المكانة
والتمكين نفع الله بها الاسلام والمسلمين وقمع بها الضالين والمضلين
وهدانا واياهم الى الصراط المستقيم وصلى الله على سيدنا محمد
وعلى اله وصحبه وكل مستقيم كتبه الفقير الحقير عبد الحميد
فردوس غفر الله له ولوالديه ومحبيه والمسلمين امين

نقل مهر

حمدا للصمد عالم الاسرار الودود ✣ مال كل هام ودادٍ ومطرود ✣ العادل لا اله

للأمم سواه ✣ صادع لما عدله سوأ وسواه ✣ وسلاما مسودا لمحمود الآلاء ✣
رادع المرار المدعو لحسم اللاوى ✣ وكما لا مسددا الإله الكرماء ✣ وطوعا
موطدا لاهله الرحماء ✣ لما طلع العود واللوم الصراح ✣ عدد لك
الحلاحل سمر الرماح ✣ ولما صدا للهو لمطود الاطواد ✣ سل
سهمه ساطح المهاد ✣ الدلكع سكع ماحك الاعلال ✣ فاحل مصارم
المال والآل ✣ أما احوال الطامه حالكم مؤصده ✣ أما اهوال الصراط
مرصده ✣ أما ادكار الحمام والرمس موعده ✣ ومالك والملك ومطلعه
ماهو الاعاصر اله السماء المطاع ✣ ماهو الاطارح كلام الحكماء كالرعاع ✣
ادرع هواك ردع الاعداء ✣ واعد لحالك اعداد السعداء ✣ كلا محمد
عاهد عهد السمول وساس العمل ✣ وادرع خلل الورع واصلح اود الامل

اسم من اسماء الله تعالى اى ان الله سبحانه اعطاك يا المصنف كل واحد من سيادة والجودة والكرم والشرف بلطفه واحسانه

ذلك فضل الله يؤتيه من يشاء والله ذو الفضل العظيم ١٢ مولوى محمود شاه الفيض فوقه تلميذ المصنف الصفوى

١ قوله الحلاحل آه بالضم السيد الركين وبالفتح جمعه كما فى الصحاح اريد به مصنف هذه الرسالة مد ظله وقوله سل الضمير المستتر فيه يعود الى الحلاحل وقوله الدلكع الى قوله اعداد السعدا اشارة الى مخالف المصنف وقوله كلا للتحقيق وقوله محمد يشير الى محمد سكندر ولم يقل سكندر لان حرف النون فيه منقوطة وقوله عهد منصوب بنزع الخافض وهو كاف التشبيه وقوله السمول علم للرجل العربى كان اميناصادق الوعد قصته مشهورة مذكورة فى غير واحد من الكتب العربية الادبية كالمستطرف والثمرات والكنز والنفحة وغيرها وقوله وساس العمل اى اسسه وقوله ادرع اى لبس وقوله واصلح تلميح الى تخلص المصنف دام فيضه وقوله طرس اى كتب وقوله اطراؤك واصرك الخطاب الى مخالف المصنف وفى الفقرة الآتية التفات من الخطاب الى الغيبة وقوله وكملك سودد وسمح والاكه الصمد هذا الخطاب الى المصنف سلمه الله تعالى كم خبرية تفيد معنى التكثير كما فى الكتب النحوية والسودد السيادة والسمح الجود والكرم كما فى القاموس والصمد بالتحريك

وصادم اللهو لادراكِ الصلاح ٭ وواصل الهم ما العور كالصحاح ٭ لما
صعد طرس سر علمه ودرره ٭ هو الامام المهمام سعد لله درّه ٭ وكم
معموره والطاطه وكم درك ٭ وكم اطراؤك واصرك وكم ردك ٭ وكم
وكم له وهم ووله حصه الكمد ٭ وكم لك سؤدد وسمح والاكه
الصمد ٭ طرسه مدرس الحرم والامام على قلد محمد

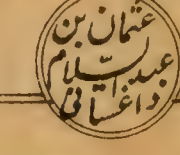
بسم الله الرحمن الرحيم وبه استعين الحمد لله وحده والصلوة والسلام على من
لا نبي بعده وعلى اله وصحبه وجنده وحزبه امّا بعد فقد اطلعت
على هذه الرسالة المستطابة المفادة والجواهر المنتخبة المستجادة ٭
والثمار المستحسنة الشهيّة ٭ والانفاس النفيسة السنيّة ٭ فوجدت
مؤلفها كافأه الله تعالى بالحسنى وزياده قد ردع الجاهل العنود
اعظم ردع وابرز له السهم الصائب ٭ وانتعبه وافحمه كلّ
الافحام وجمع عليه كلّ نصّ واجب ٭ وانتعب في جمعها فكره الصائب
ونقل اقوى النصوص ٭ وجمع اغلى واعلى الفصوص ٭ كافأه
الله تعالى بالخيرات ٭ واجزل له العطايا والمسرّات ٭ واكثر من
امثاله ٭ ومنّ عليه بدوام افضاله امين حرره بقلمه احد خدمة
العلم بالحرم الشريف كثير المساوى ٭ عبد الله بن السيّد
محمد صالح الزواوي

صورة ما اناره اقمار فلك الدين وانوار الشرع المتين فضلاء مدينة الرسول الامين صلوات الله عليه وعليهم اجمعين

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الواحد الاحد المنزه عن الاشباه والنظائر الملك الكريم المتعال الفرد الصمد الذي لم يلد ولم يولد ولم يكن له كفوا احد ذى العزة والجلال ٭ والصلوة والسلام على النبى العربى الهاشمى المصطفى المجتبى خلاصة معدّ وعدنان ٭ وعلى اله واصحابه اولى الفضل والاحسان ٭ وبعد فقد اطلعت على ما فى هذه البحالة من الرد على من اسند الى الله القدرة على الكذب تعالى الله عن ذلك ولقد اصاب فى الرد على هذا المبتدع وافاد واجاد فيما انتقى من كلام ائمة الدين بما هو كافل لبيان المراد واسأل الله ان يرشدنا جميعا الى سبيل الهداية ويعصمنا بفضله العميم من الغواية انه على ما يشاء قدير وبالاجابة جدير وصلى الله على سيدنا محمد

وعلى اله وصحبه وسلم نمقه الفقير الى عفو ربه القدير عثمان بن عبد
السلام داغستانى مفتى المدينة المنورة الحنفى عفى عنه امين

نقل مهر

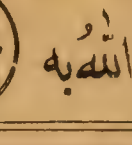
بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الواجب له الكمالات لذاته المقدس عن كل نقص فى جميع صفاته ٭
المستحيل عليه تعالى خلاف الصدق فى جميع كلماته والصلوة والسلام
على سيدنا محمد خلاصة معد وعدنان المبعوث بخير الاديان الى
الانس والجان وعلى اله وصحبه والتابعين لهم باحسان اما بعد فيقول
المفتقر الى فضل ربه المنجى السيد احمد بن السيد اسمعيل البرزنجى ٭
خادم مذهب الشافعى رضى الله عنه بالمدينة المنورة الملتجى الى الاعتاب
النبوية المطهرة انى قد وقفت على هذه الرسالة الجليله فوجدتها قد
حلات الوطاب بالفوائد الجزيله قد اشتملت على افادة حكم معلوم بالضرورة
من دين الاسلام طرق اللين اتفقت عليه شرائع جميع الرسل الكرام وهو وجوب
الصدق له سبحانه فى الكلام النفسى واللفظى معا واستحالة خلافه عليه
سبحانه عقلا ونقلا قطعا ولولا شبهات المبطلين الناشئة عن نزغات
الشياطين لكان الكلام فى اثبات ذلك عبثا بل فسادا اوجد الاورفثا ولكن
عند تفوه هذا المارق بما هو للدين والاجماع خارق قام لنصرة دين صاحب الرسالة
صاحب هذه الرسالة فاضاء الحق بالانوار الساطعه والبراهين القاطعه
ادى عن علماء الاسلام فرض الكفاية واوضح سبيل الرشاد والهداية

ومحى آثار تلك الشبهات والغواية فجزاه الله خير جزائه وانالهم من المثوباتِ ماهو من كفائه جعلنا الله سبحانه دائما ممن يمشى سويًّا على صراط مستقيم لا ممن يهدى الى صراط الجحيم وصلى الله على سيّدنا محمد وعلى آله وصحبه اجمعين والحمد لله ربّ العالمين كتبه الفقير الى ربه المنجى احمد ابن اسمعيل البرزنجى خادم افتاءِ الشافعية بالمدينة المنوره عفى عنه امين نقل مهر

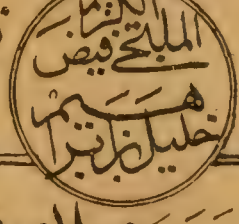

١٣ بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله الكبير المتعال الصادق فى المقال المنزه عن الشريك والمثال فى الذات والصفات والافعال والصلوة والسلام على افضل الخلق الصادع بامر الحق وعلى آله وصحبه وتابعيه وحزبه اما بعد فقد وقفتُ على هذه الرسالة الحافلة فوجدتها بابطال دعوى هذا المبتدع الضال كافلة فجزى الله مؤلفها الفاضل النبيل واثابه على ذلك الثواب الجزيل حيث تصدى للرد عليه والتحذيرِ عن اتباع اقاويله لئلا يغترّ احدٌ من المسلمين بزخاريف اباطيله ختم الله لنا وله بالسعادة ورزقنا الحسنى وزيادة وصلى الله على سيّدنا ونبينا ومولنا محمّد وعلى جميع اخوانه من الانبياء والمرسلين وآل كلٍّ وصحبه والتابعين وعلينا معهم برحمة الله امين قاله بفمه ورقمه بقلمه العبد المفتقر الى مولاه الغنى محمّد على بن السيّد ظاهر الوترى الحنفى المدنى خادم العلم والحديث بالمسجد الشريف النبوى لطف الله به

نقل مهر ١٢

۱۵ الحمد لله وحده والصلاة والسلام على من لا نبي بعده وعلى اله
واصحابه واتباعه واحزابه **اما بعد** فقد اطلعت على هذه الرسالة
فوجدتها لدلائل التحقيق جامعة ولمقالات المبتدع دامغة فجزى
الله تعالى مؤلفها احسن الجزاء كتبه العبد الضعيف المدرس
بالحرم الشريف نقل مهر

۱۶ الحمد لله الذي رسم على صفحات الكائنات دلائل توحيده ÷
ورقم على سطورها رسائل معانيه بوجوب وجوده الى كافة عبيده ÷
والصلوة والسلام على افضل من حباه مولاه من فضله بمزيده محمد
المصطفى واله واصحابه القائمين بنصرة دين الله وتائيده وتابعي
سنته وجماعة صحابته في تقويم الدين وتسديده **وبعد** فقد اطلعت
على هذه الرسالة فوجدتها بانوار الحق ساطعه ولقول هذا المبتدع
رادعه فجزى الله مؤلفها خيرا عميما واثابه على ذلك اجرا عظيما كتبه
الفقير الى مولاه الغني خليل قبرزلي المدرس بالحرم الشريف النبوي

نقل مهر

۱۷ الحمد لله الواجب اتصافه بكل كمال واحسان المنزه سبحانه عن كل
نقص وبهتان والصلوة والسلام التامان الاكملان على سيدنا محمد
سيد ولد عدنان وعلى اله واصحابه والتابعين لهم باحسان في كل

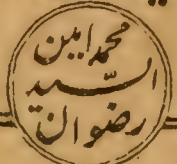
وقتٍ واوان اما بعد فقد اطلعتُ على هذه الرسالة فوجدتها
بدلائل التحقيق ساطعة ولقول المبتدع قامعة فجزى الله مؤلفها
عن الاسلام والمسلمين احسن الجزاء كتبه الفقير الى الله تعالى عبد الرحمن
ابو خضر احد خدمة التدريس بالحرم النبوى عبد الرحمن ابو خضر نقل مهر
بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله المتصف بصفات الكمال المنزه عن النقائص والاشباه
والامثال والصلوة والسلام على سيدنا محمد سيد الانبياء والمرسلين
وعلى اله واصحابه والتابعين اما بعد فقد اطلعتُ على هذه الرسالة
فوجدتها ساطعة بدلائل التحقيق قامعة لاباطيل كل ملحد وزنديق
فجزى الله مؤلفها الجامع لاشتات الفضائل خيرًا ووقانا واياه ضيمًا وضيرًا
وصلى الله على سيدنا محمد وعلى اله وصحبه وسلم قاله بفمه ورقمه
بقلمه العبد الاثيم الغزنوى المدنى ابراهيم خادم العلم الشريف
والطريقة النقشبندية بالمدينة المنورة غفر الله ذنوبه وستر عيوبه
امين ابراهيم عبد المجيد الغزنوى نقل مهر
بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله العظيم المنزه عن كل نقص والمتصف بكل كمال قامت عليه عند
اهل الحق البراهين الذي اقام اناسًا شهروا صوارم الحجج القطعية على
عقائد الملحدين ورموا بشهبها الشياطين المبطلين فاشتهرت
فضيحتهم بين ارباب العقول اولى التمكين والصلوة والسلام على

سيدنا

سیّدنا محمّد صفوة الاصفیاء وعلیٰ اٰله واصحابه الذین باعوا نفوسهم
فی نصرة الدّین اما بعد فقد وقفتُ علیٰ هذه الرسالة التی
هی للعالم الفاضل الآخذ من کلّ فنٍ بأوفر نصیب الرامی للمعالی
بکل سهم مصیب فوجدتها قد احتوت علیٰ ادلة اضاءت فیها
شموس التحقیق واشرقت لدیها کواکب التدقیق فجزی الله مؤلفها
عن اهل الحق خیر الجزاء واحسن الیه غایة الاحسان وارشد الجمیع
الیٰ سبیل الهدایة والعصمة من الغوایة والبهتان وحسبنا الله
وکفی وسلام علیٰ عباده الذین اصطفی کتبه الفقیر الی الله تعالیٰ
محمّد امین بن المرحوم السیّد احمد رضوان خادم العلم وشیخ الدلائل
بالحرم المدنی عفی الله عنه

نقل مهر ۱۲

۲۰ بسم الله الرحمن الرحیم

الحمد لله الموصوف بعزته وجلاله المنزه عن النقصان فی ذاته وجمیع
صفات کماله والصلوة والسلام علیٰ سیّدنا محمد واصحابه واٰله اما
بعد فقد اطلعتُ علیٰ هذه الرسالة فوجدتها مشحونة بادلة
اثبات التنزه له سبحانه وتعالیٰ عن کل کذب وبهتان وقامعة لادلة
اهل الفساد والطغیان فجزی الله مؤلفها عن الامة المحمدیة وسائر
امم المرسلین خیر الجزاء وصلی الله علیٰ سیّدنا محمد وعلیٰ اله واصحابه
اجمعین قاله بفمه ورسمه بقلمه احقر عباد الله العلی
غلام نقشبند الکابلی ثم المدنی المظهری خادم الطلبة

بالحرم النبوی عفی عنه ۲۱ — المظهری المدنی غلام نقشبند — نقل مہر ۱۲

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله المتصف بكل كمال المنزه عن جميع النقائص وعن الكذب فى الاخبار والاقوال والصلوة والسلام على سيدنا محمد الماحى لشبه الضلال وعلى اله واصحابه الذين اعز الله بهم هذا الدين وعلى تابعيهم بالاحسان لاسيما ورثة الانبياء والمرسلين اعنى بهم علماء امته صلى الله عليه وسلم القاطعين لحج المبطلين والمعاندين اما بعد فانى قد اطلعت على هذه الرسالة المفيدة والخلاصة النفيسة الجيدة فوجدتها قاصمة لظهر كل جاحد ومزيلة لحجة كل مبطل ومعاند فجزى الله هذا الحبر الهمام اعنى به مؤلفها النجم الذي يهتدى به فى الظلام فلا شك انه امام الائمة ونجم السنة بلغنا الله واياه فى الدارين كل المراد بجاه هذا السيد الاعظم اعلم العباد كتبه الفقير الى مولاه العلى موسى الازهرى المالكى المكى المدرس بالحرم النبوى

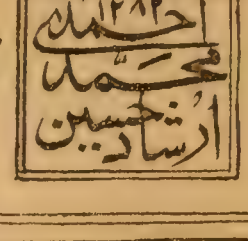
الراجى عفو الكريم القوى موسى على — نقل مہر ۱۲

صورۃ مانورہ نجوم سماء الایمان وکواکب خضرء الایقان نخبۃ علماء ہندوستان اکثرہم الاساتذۃ الجہابذۃ والبعض من الاخوان قامت لمعانہم مالمع القمران

بسم اللہ الرحمن الرحیم

۲۲

الحمد للہ وکفی وسلام علی عبادہ الذین اصطفی رسالۂ مرغوب قلوب فضلا مسمّی بہ تحفۃ العلما مصنفۂ فاضل کامل عزیزی وحبیبی مولوی محمد سکندر وا صل خالصپوری عاملہ اللہ سبحانہ بلطفہ المعنوی والصوری تحقیقات انیقہ سے مشحون اور تدقیقات رشیقہ اوسیمن مضمون اور اقوال واہیہ مخالف سراپا خطا اور جوابات مصنف قابل ثنا اور فصاحت وبلاغت عبارت مفرح قلوب اذکیاء حق سبحانہ عزیز موصوف کے علم اور فضل کو ترقی دے اور سرور عالم صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کی سنت قویم اور طریق مستقیم پر ہمیشہ قائم رکھے آمین فقط العبد الراقم

نقل مہر ۱۲

بسم الله الرحمن الرحيم

حامدًا ومصليًا امّا بعد فقد طالعتُ الرسالة المرصعة بالجواهر المنيرة
واستفدتُ منها فوائد كثيره ٭ واطلعتُ على ماجرى بين موشحها
الكامل ٭ ومخالفه العاطل ٭ فاقول ان الكامل الى الحق واصل ٭ وان
العاطل على الباطل ٭ فاحسن الله سبحانه الى الواصل العاقل ٭ وتاب
على العاطل الغافل نقمه الراجى عفو مَن لا اله سواه ٭ المدعو
بعبيد الله ٭ جعل الله اخرته خيرًا من اولاه ٭ خادم طلبة
المدرسة المحمّدية الواقعة فى بمبئى ٭ ادام الله اهلها فى الرخاء
والرى ٭

نحمد الله العظيم ونصلى على رسوله الكريم

وبعد فقد رايتُ هذه الرسالة النافعة وعلمتُ ماجرى من المناظرة بين
الواصل الفاضل سَمِيّ ذى القرنين اكرمه الله فى الدارين ومقابله الغوى
ومخالفه الغبى ٭ فلا ريب فى ان مولانا سكندر ٭ صانه الله الاكبر ٭ عن
شرور المحن والبشر ٭ على الحق والصواب ٭ ومخالفه على الخطاء بلا ارتياب ٭
واما الرسالة هذه من حيث الفصاحة والبلاغة فهى تدل على تبحّر
مرصّفها فى العلوم العقلية والنقلية ٭ والفنون العربية والادبية
ذلك فضل الله يوتيه من يشآء والله ذو الفضل العظيم ٭ نمقه احقر
عباد الله المجيد ٭ المعروف بعبد الحميد ٭ وفقه الله لما يحبه ويريد
خطيب جامع بمبئى وخادم مستفتيه ٭ سلم الله من كان فيه ٭

هو الملهم للصواب

٢٥

اعلم ان ماقرره هذا الهمام الكامل ؛ والفاضل الواصل ؛ الشهير
بالمولوى محمد سكندر سلمه الله تعالى من ان الله سبحانه منزه
عن الكذب وجميع النقائص ولا يقال ولا يعتقد انه تعالى
قادر على الكذب ويقدر على ان يكذب فان هذه
العقيدة الفاسدة اى انه تعالى قادر على
ان يكذب من عقائد الفرقة الضالة المزدارية
لا من العقائد الحقة التى اهل السنة والجماعة عليها
هذا هو الحق ومخالفه الذى قال بخلاف ذلك على الخطاء
والباطل لا شك فيه واما الصنائع والبدائع
التى وشحت الرسالة بها فهى
تشهد بلسان فصيح على
فضل موشحها
فلله دره و
زيد اجره نمقه
الفقير المسكين المدعو
بالسيد عماد الدين
الرفاعى كان الله له

الطلبة مفيد

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الموصوف بجميع صفات الكمال ÷ المنزه عن جميع النقائص كالكذب والزوال ÷ والصلوة والسلام على سائد الطمل وذائد الطمل المحتال المختال ÷ وعلى اله واصحابه الذين كل واحد منهم مفضال وفضال **امّا بعد** فقد رايت الرسالة الموشحة بالصنائع البديعة ÷ والبحالة المرصعة بالبدايع المنيعه ÷ فوجدت ما قرّره استاذنا الواصل ÷ ومرشدنا الكامل **مولنا شاه محمّد سكندر** اللكنوى ثم الخالصفورى ÷ دام فيضه المعنوى والصورى ÷ حقا صادقا ÷ وما تفوه به مخالفه الغافل باطلا زاهقا ÷ وقد تلمّس منى بعض الاخوان ان اكشف ما نظمه استاذنا الموصوف من الجواهر الزواهر والدرر الغرر فى سلك الرسالة المذكورة فاجبت بحول الله مسئولهم ÷ وانجحت بقوته مأمولهم ÷ رجائى ان ينفع الله سبحانه به الطلبة ÷ ويوصلهم الى الطلبة ÷ وها انا اشرع فى المقصود بعون الله المعبود ÷ ذى العفو والكرم والجود **قوله** من علينا اى انعم

علينا اعلم انه اذا عُدِّيَ بعلى فمعناه الانعامُ والامتنانُ ومتى يُعدى
نفسه فيفيد معنى القطع ومصدر الاولِ والثالثِ مَنٌّ بالفتحِ
والثانى مِنَّةٌ بالكسر وكل ذلك من باب مَدَّ وفى مِنَ الموصولةِ ومَنَّ
الاوّلِ جناسٌ محرّفٌ وضابطه الاختلافُ فى هيئةِ الحروف والاتفاقُ
فى النوع والعدد والترتيب كالبُرد بضم الباء والبَرد بفتحها فى قولهم
حُبَّةُ البُرْدِ جَنَّةُ البَرْدِ هذا خلاصة ما فى الصحاح والصراح * والتاج
والمصباح * والمطول والمفتاح * والاطول والايضاح **وقوله**
مَنَّ مَنِينَ الطغيان اى قطعه وفيه استعارة مرشحة وهى ابلغ من
المجردةِ والمُطْلَقَةِ كما فى التجريد والمطول والمنينُ كامير الحبلُ الضعيفُ
هذا فى الصحاح فالمستعارُ هو المنينُ والمستعارُ منه آلةُ القيدِ وحبالةُ
الصيدِ والمستعارُ له ازهاقُ الطغيانِ وقرنتْ بما يلائم المستعارَ منه
وهو المَنُّ بمعنى القطع وهذا هو الترشيح وفى مَنَّ الاولِ ومَنَّ الثانى
جناسٌ مماثلٌ اعلم ان الجناس التام وهو ان يتفق اللفظان فى انواع
الحروف واعدادِها وهيآتها وترتيبها مع الاختلاف فى معناهما على ضربين
مماثلٌ ان كان اللفظان المتفقان فى جميع ما ذُكِرَ من نوعٍ واحدٍ من انواع
الكلمة كاسمين او فعلين او حرفين نحو قوله تعالى يَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ
يُقْسِمُ الْمُجْرِمُونَ مَا لَبِثُوا غَيْرَ سَاعَةٍ * ومستوفى ان كان اللفظان
المتفقان فيما ذكر من نوعين اسم وفعل او اسم وحرف او فعل وحرف
قال فى التجريد يُسمّى مستوفى لاستيفاء كل من اللفظين وصفَ الآخرِ

انتهى كقول ابى تمام **شعر**

مامات من كرم الزمان فانه	يحيى لدى يحيى بن عبد الله

لانه كريم يحيى الكرم ويجدده كذا فى **المطوّل** وفى مَنَّ الثانى والمنين مشابهة قال فى المختصر وهى مايشبه اى اتفاق يشبه الاشتقاق وليس باشتقاق نحو قوله تعالى قال انى لعملكم من القالين فالاول من القول والثانى من القلى **وقوله** ذبّ الذبّ آه اولهما فعل من باب قتل بمعنى دفع ومنع يتعدى بنفسه الى الاسم الاول وبواسطة عن الى الثانى وثانيهما اسم بفتح الاول وشد الثانى قال فى الصحاح والذبّ الثور الوحشى والحمى بكسر الحاء المهملة وفتح الميم المخففة والالف المقصورة فى اخره بمعنى المحمى فاطلق المصدر على اسم المفعول كذا قيل وفيه نظر لانه مصدر حمى يحمى حماية وحينئذٍ فهو اسم مصدر والحمى هو المكان المحظور على غير مالكه كذا فى شرح الاربعين للعلامة الشبرخيتى واما مافيه من الترشيح فهو لايحتاج الى التشريح **وقوله** حبيبه آه عنى به سيدنا محمدًا صلى الله عليه وآله وسلم ولم يصرّح باسمه الجليل تعظيمًا لشانه النبيل **وقوله** ومن ذوّب بالعدوان عطف على الذبّ الاسم اى ودفع من خبث بسبب العدوان فالباء الداخلة على العدوان سببية كقوله تعالى انكم ظلمتم انفسكم باتخاذكم العجل الآية وجاءت لاربعة عشر معنى **كما فى المغنى** واما ماقال العلامة **الاشمونى** فى شرح الالفية بان الباء لها خمسة عشر

معنى

معنىً وزاد التعليلية فقد رَدّ عليه العلامة الصَّبَّان في حاشيته
على الشرح المذكور وما ذكره فيها ينقله الفقير ههنا افادةً للطلبة وهو
هذا قوله الرابع التعليل آه ينبغي اسقاطه كما في المغني وغيره لان التعليلية
والسببية شيءٌ واحدٌ كما قاله ابو حيان والسيوطي وغيرهما ويوافقه
قوله في الكلام على في السببية وتسمى التعليلية ايضا وفرّق الشيخ يحيى بين
العلة والسبب بان العلة متاخرة في الوجود متقدمة في الذهن وهي
العلة الغائية والغرض واما السببُ فهو متقدم ذهنا وخارجا لكن
منع من توجيه صنيع الشارح بهذا تمثيله للتعليل بسبب متقدم
وكان الموافق له ان يمثله بنحو حفرتُ البئرَ بالماء انتهى **يقول**
الفقير مَثّل الشارحُ رحمه الله بقوله تعالى فَبِظُلْمٍ مِّنَ الَّذِيْنَ هَادُوْا
حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ طَيِّبَاتٍ اُحِلَّتْ لَهُمْ الآية اى فان الباء فيه سببية لا
تعليلية على ما قاله الشيخ يحيى فكان الموافق له ان يمثله بنحو حفرتُ
البئرَ بالماء فافهم وذَؤُبَ فعلٌ ماض من باب كرم وجاء من سمع ايضا
في القاموس ذَؤُبَ ككرم وفرِحَ خَبُثَ وصار كالذئب انتهى
في ذَبَّ والذَبِّ جناسٌ مستوفى وقد عرفتَ تعريفه وفي ذَبَّ
وذَؤُبَ جناسٌ ناقصٌ وهو ان يختلف اللفظان المتجانسان في اعداد
الحروف بان يكون حرف احدهما اكثر من الآخر بحيث اذا حذف الزائد
اتفقا في النوع والهيئة والترتيب كذا في المطول ولا يخفى على العلماء ما في
العبارتين الفقرتين وفيما ياتي من الفقرات من براعة الاستهلال فالحمد

الله المتعال **قوله** صلوته مع صلاته اه بكسر الصاد المهملة اى مع عطياته
كذا فى شرح الجوهرة للامام عبد السلام فبينهما جناسٌ محرفٌ وقد سبق
تعريفه **وقوله** ساد الانيم من باب كتب كذا فى **المختار** وهو
متعدٍ كذا فى **التاج** مصدره سيادةٌ بالكسر كما فى **القاموس**
وسُودَدٌ بالضم وسَيْدُودَةٌ بالفتح كما فى المختار ويتعدى بنفسه قال
فى **الصحاح** ساد قومه يَسُودُهم سِيادَةً وسُودَدًا وسَيْدُودَةً فهو
سَيِّدُهم انتهى **والانيم** وزان اميرٍ لغةٌ فى الانام بقصر الهمزة بل
وبمدها ايضًا لغةٌ فيه فهذه ثلاث لغات انيمٌ كاميرٍ وانامٌ كدَوَابَّ
وانامٌ كاقلامٍ قال فى **القاموس** الانام كسحابٍ وساباطٍ واميرٍ الخلقُ
والجنُّ والانسُ او جميع ما على وجه الارض انتهى **وقال العلامة**
الحلبى فى حاشيته على المطول الانام اسم جمع بمعنى الأناس وقال
الامام الزبيدى الانام الخلق ويجوز الانيم انتهى **قوله** وقادهم
اه من باب قال يتعدى بنفسه الى الاسم الاول وبواسطة الى الى الثانى
فى الصحاح قدتُ الفرسَ وغيره اَقُودُه قَوْدًا ومَقَادَةً وقِيَادَةً
انتهى وكلها بالفتح كذا فى المختار وقال المجد فى القاموس القود
نقيض السوق فهو من امامٍ وذاك من خلفٍ انتهى وفى مجمع البحار
وح عَجِبَ من قومٍ يُقَادُون الى الجنة بالسلاسل اى عظّم الله شان
قومٍ يوخذون عَنْوَةً فى السلاسل فيدخلون فى الاسلام انتهى **وفى**
المصباح قدتُ القاتلَ الى موضع القتيل من باب قال حملته اليه

انتهى

انتهى **والنعيم** بالفتح كالنعمة بالكسر اسم مصدرٍ والنعمة بالفتح
مصدرٌ وبابه سمِع وحَسِبَ كذا فى التاج والمنشعب واعترض صاحب
التوريق على جامع المنشعب بان الفاضل البيهقىّ ذكر هذا
المصدر فى مصادر باب سمع ولم ينقل فيه لغةً اخرى فيعلم منه انه ما
جاء ذلك المصدر عنده من غير باب سمِع واما باب نعم ينعم بكسر العين
فيهما فمصدره نُعُومَةٌ بمعنى اللينة لانَعمة بمعنى التنعم فذكرُ
جامع المنشعب النَعمة فى مصادر المكسور العين فيهما لايكون صحيحًا
انتهى **يقول الفقير** عفى عنه القدير لعل صاحب التوريق
طالع تاجَ المصادر للعلامة البيهقى ولاكنه لم يقع نظره الشريف
على النعمة بالمعنى المذكور فى باب حسب يحسب بكسر العين فيهما
وتُرِكَ سَهوًا من قلم الناسخ فى النسخة التى كانت عنده والا لم يعترض
على جامع المنشعب وان البيهقى رحمه الله ذكر ذلك المصدر بالمعنى المسطور
فى بابين كليهما اعنى بهما سمِع وحسب ان شئتَ ايها الناظر فارجع الى
تاج المصادر وحرف التعريف فيه لاستغراق الافراد كيف لا
وانه صلى الله عليه وآله وسلم دلّهم على الايمان والاعمال الصّالحة
التى توصلهم الى النعماء كلها والآلاء جلها كما لايخفى على اولى النهى
وفى سادَ وقادَ جناسٌ لاحقٌ وهو ان يختلف اللفظان المتجانسان فى
انواع الحروف فيشترط أن لايقع الاختلاف باكثر من حرفٍ واحدٍ والا
بَعُدَ التشابُهُ بينهما فيخرجان عن التجانس ويكون الحرفان المختلفان

متباعدين فى المخرج كذا فى المطول **قوله** خضارم الجحاجحه آه خبر
مبتدأ محذوف اى هو والخضارم بضم الخاء المعجمة وكسر الراء المهملة
وبعد الخاء ضاد معجمة معناه السيد الكثير العطاء والجحاجحة وزان
ملائكة اولها جيم ثم حاء مهملة وبعد الالف ايضا جيم ثم حاء
مهملة جمع جحجح كجعفر فيه جيم ثم حاء مهملة ثم جيم ثم حاء مهملة بمعنى
السيد والامام فمعنى الجملة هو سيد السادات اي نبينا صلى الله عليه
واله وسلم امام الانبياء وسلطان الاولياء **قوله** جحجح
الخضارمه اه اى هو وقد مر حلية الجحجح والخضارمة
كالجحاجحة جمع خضرم بكسر الخاء وسكون الضاد المعجمتين
وكسر الراء المهملة السيد الحمول وفيه صنعة العكس وهى
فى الاصطلاح تقديم لفظ من الكلام ثم تاخيره **كذا**
فى خزانة الادب **قوله** الناسك العاسل آه
صفة للجحجح او جملة مستانفة بحذف مبتدإ اى هو فى
الصحاح النسك العبادة والناسك العابد والعاسل بمعنى الصالح
كما فى القاموس **قوله** الناهك الباسل آه الناهك
الشجاع والباسل مثله كذا فى القاموس وكفاية المتحفظ ذكر المترادفين

---

١ وان كان الحرفان المختلفان متقاربين فى المخرج سمى هذا الجناس
مضارعا نحو ليل دامس وطريق طامس فان الدال والطاء
متقاربان بخلاف السين والقاف فى ساد وقاد ١٢ مولانا الشيخ احمد
حسين الهمدانى تلميذ مولانا الواصل مدظلهما

توضيحًا كما يقال فلانٌ المعنىّ لوذعىٌ او تسجيعًا قال القاضى[1]
فى شرحه[2] على السلّم ماحاصله ان الترادف يفيد فى
تيسير النظم والنثر وغيره من انواع البدائع كالتجنيس مثلًا انتهى
فان قيل قول القاضى فى احد المترادفين لا فى ايرادهما قلتُ
ان القاضى قضى على حصول الفائدة وهى تحصُل فى الصورتين
فافهم وبين الفقرتين ترصيعٌ وهو عبارةٌ عن مقابلةِ كل
لفظةٍ من صدر البيت او فقرة النّثر بلفظةٍ على وزنها وروّيها
كقوله تعالى ان الابرار لفى نعيم وان الفجّار لفى جحيم كذا فى
خزانة الادب وفى الناسكِ والناهكِ جناسٌ لاحقٌ وكذا فى
العاسل والباسل وقد سبق تعريفه قوله عَلِمَ الخَبَّاه هو بفتح
الخاء المعجمة وشدّ الباء الموحدة الخبيثُ المخادعُ وقوله فجَبَّ
اى قطَعَ وبابه ردَّ ومصدره جَبٌّ بالفتح وجبابٌ بالكسر والتليلُ
وزانَ اميرٍ العنقُ اعلم ان سيدَ العالم صلى الله عليه وسلم وآله
واصحابه رضى الله تعالى عنهم امروا الناس بما امر الله سبحانه به

---

[1] قوله القاضى اسمه الشريف محمد مبارك وطنه كوفا مؤ غفر الله له ونور مرقده
له شرح دقيق على الرسالة المسماة بسلم العلوم وهى متن متين فى علم المنطق
للفاضل النحرير محب الله البهارى عليه رحمة الله البارى كلاهما كتابان مشهوران
متداولان بين الطلبة اكثر مضامين هذا الشرح بل عباراته ايضا ماخوذة من الكتاب
المتين المسمى بالافق المبين كما لا يخفى على من تعلمهما ١٢ مولانا الشيخ
احمد حسين العربى الهمدانى اصلا والحيدرابادى وطنا والبمبوئى
منزلا ومسكنا تلميذ مولانا الواصل دام فيضهما

ومنعوهم عما نهى عنه فمن اطاعهم فاز بنعيم الدارين ومن عصاهم
فيه بكفرٍ او نفاقٍ او فجورٍ او شقاقٍ او غير ذلك من العقائد الفاسدة
والاعمال الكاسدة ولم يتب ولم يُعطِ الجزية اى من الكفار فمنهم مَن فرَّ
ومنهم مَن نُفِيَ ومنهم مَن سُبِيَ ومنهم من قُتِلَ ومنهم من حُدَّ ومنهم
من عُزِّرَ اى من الفساق وبالجملة فلهم حالاتٌ مختلفةٌ من الخِزْيِ
والخِذْلانِ والذُّل والخُسران واستاذنا العلامة دام فيضه بعون الله
المنعام اشار فى الجُمْلة المذكورة وفيما ياتى من الجُمَل الى تلك الحالات
حيث نوَّعَ العبارة وادخل حرف التعريف للعهد على الخَبِّ والعِتْرِيفِ
وغيرهما اعنى الكَفَرَةَ والجَوَرَةَ والفَجَرَةَ وذكر القتل تغليبًا وتغليظًا لمن
عصا رسولَ الله صلى الله عليه وسلم واله واصحابه رضى الله تعالى
عنهم فيما امروه به وفيما منعوه عنه فافهم وفى خَبٍّ وجَبَ جناس مصحف
وهو ان يكون الفارق نقطةً كما تقى واتقى **كذا فى التعريفات**
للسيّد السند **قوله** عَرَفَ العِتْرِيفَ آه هو بكسر العين المهملة وسكون
التاء المثناة الفوقانية وكسر الراء المهملة وسكون الياء المثناة التحتانية
الخبيثُ الفاجرُ اريد به الكافرُ وقَدِ الاولى حرفيةٌ للتحقيق وقَدَّ الثانى
فعلٌ ماضٍ من القد بالفتح وهو الشَّقُّ طولًا بابه رَدَّ والنصيلُ كتليلٍ
مَفْصِلٌ ما بين العنق والراس من تحت اللحيين **كما فى الصحاح** وبين
عَرَفَ وعتريفٍ مشابهةٌ وفى قَدْ وقَدَّ جناس محرفٌ ومرّ تعريفهما وبين
التليل والنصيل تواز وهو ان تتفق اللفظة الاخيرة من القرينة

مع نظيرتها في الوزن والرويّ كقوله تعالى سرر مرفوعة واكواب موضوعة
كذا في الخزانة **قوله** ارعد من شجاه اه اى هدّد
وخوّف من عذاب النار من حزنه صلى الله عليه وسلم بان لم
يؤمن بما جاء به من عند الله تعالى ارعد كاكرم بالعين المهملة اى
هدّد وخوّف في الصحاح يقال ارعده فارتعد وقوله شجاه اى حزنه
واويّ ومتعدٍ بابه دعا ومصدره شجوٌ بفتح الشين المعجمة وسكون الجيم
قوله ارغد من شجاه اه اى طيّب عيش من طرّبه صلى الله عليه
وسلم بان امن بما جاء به من عند الله تعالى ارغد بالغين المعجمة
من الارغاد وهو تطييب العيش وتوسيعه **كذا في تاج**
المصادر وقوله شجاه اى طرّبه وهو من الاضداد في القاموس
شجاه حزنه وطرّبه كاشجاه فيهما ضدٌّ انتهى وفي هاتين الفقرتين
اربع صنائع اولها ترصيع وقد سبق تعريفه وثانيتها جناس
مصحف وهو بين ارعد وارغد ومرّ تعريفه ايضا وثالثتها جناس
مماثل وهو في شجاه بمعنى احزنه وشجاه بمعنى اطربه ومضى تعريفه
ايضا ورابعتها طباق الايجاب بين المعنيين المذكورين **اعلم** ان
الطباق بالكسر مصدر طابق كالمطابقة وجاء مصدر فاعل وزان فعال
بكسر الفاء وتخفيف العين كما حققه الرضي **في شرح الشافية**
وفي اصطلاح البديعيين الجمع بين متضادين اى معنيين متقابلين
في الجملة كما في تلخيص المفتاح وانما سمي الجمع المذكور طباقا لما فيه من ايقاع

توافق وتطابق بين المتضادين وكونه من وجوه التحسين يعرف بالذوق كذا
في حاشية الجلبي على المطول وهو على ضربين طباق الايجاب
وهو ان يجمع بين المثبتين كما ههنا وطباق السلب وهو ان يجمع بين فعلي
مصدر واحد احدهما مثبت والآخر منفي او احدهما امر والآخر نهي كذا في
المطول ولا يخفى على العلماء المنصفين ما في الفقرتين المذكورتين وغيرهما
من الفقرات من الفصاحة والبلاغة فالحمد لله ذي الحجة البالغة وان
المخالفين ايضا ان كانوا ذوي فضل ولياقة يستحسنونها والا فيقولون
ما يقولون هداهم الله سبحانه الى الانصاف وصانهم عن الظلم والاعتساف
قوله كعبروا آه كدحرجوا اي قطعوا والكعبورة كمحرورة اصل الراس وفيه
مشابهة والقصرة ككفرة اصل العنق والجوزة جمع جائر والعكرة كالقصرة
اصل اللسان ولا يخفى على العلماء ما فيه من البلاغة قوله دغروا الدعر
اه دغر بالغين المعجمة كمنع اي دفع والدعر محركة الفساد وفيه عين مهملة
قوله دسروا من حكر اه اي طعنوا ودفعوا من ظلم الناس بالسب والشتم
واللعن والطعن وغير ذلك من اتلاف حقوقهم او ظلم نفسه باعتقاد العقائد
الفاسدة وارتكاب الاعمال الكاسدة حيث يؤل وبالها اليها في القاموس الدسر
الطعن والدفع وهو بالتسكين وبابه نصر كما في
المختار والحكر ايضا بالتسكين الظلم والفعل كضرب
هذا واما ما بقي من الصنائع والبدائع واللغات والاستعارات
واللطافة والظرافة والكناية والفصاحة والبلاغة فهي

واضحة

واضحة[1] على الطلبة فضلاً عن الكملة ولذا طويت الكشح عن كشفها
والحمد لله فى الاولى والاخرى والصلوة والسلام على سيدنا المصطفى
واله اولى النهى واصحابه ذوى التقى فقط حرره المعترف بالقصور
المشهور بين الجمهور **بمحمد عبد الغفور** المتوطن
بقصبة بلندة ضلع فتحفور المتصل بكانفور ٭ تلميذ مولنا الواصل
المنصور ٭ ادامهما الله بالسرور ٭ واعاذهما من الشرور ٭
واصلح لهما الامور ٭ ووفقهما للاجور ٭ والعلم الاتم
عند الله الشكور ٭ وهو عليم بذات الصدور ٭

[1] قوله واضحة اه اى فى ظن هذا الفاضل والا فما بقى من اللغات كانت خفية
على الكملة فضلاً عن الطلبة فكشفها بتوفيق الله سبحانه هذا الفقير
احقر اهل الخافقين المدعو باحمد
حسين غفر له رب المشرقين
ورب المغربين احد
خدام المصنف العلام
اللهم فيضه
دام
وفضله
قام
٭

حاصل التحفہ

بسم اللہ الرحمن الرحیم

قطعہ تصنیف مولانا واصل دام فیضہ

ثنائی ایزد بیچون تحریرم نمی آید
بتفسیرم نمی گنجد بتقریرم نمی آید

ثناہا جملہ ای واصل نمی ارزد بشان او
ثنائی لائق شانش بتدبیرم نمی آید

ایضا تصنیف مولانا واصل مدظلہ

داند چہ کسی غیر خداشان محمدؐ
عالی ست ز فکر ہمہ ایوان محمدؐ

آن یوسفِ مصری بچنین حسن و جمالش
افتادہ در چاہِ زنخدانِ محمدؐ

حمد و صلوٰۃ کے بعد خیر خواہ خلق اللہ فقیر محمود شاہ صدیقی نقشبندی فیروزپوری کان اللہ لہ کہ زلہ ربای مائدۂ علوم حضرتِ مولانا واصل ہی برادران اہل اسلام کی خدمت مین عرض پرداز ہے کہ سنہ ۱۳۰۶ تیرہ سو سات ہجری مین ایک مولوی صاحب بارادۂ حج وارد بمبئی ہوے ہمارے اوستاد کامل مولانا **واصل دام فیضہ** کا نام نامی سُنکر ملاقات کو آئے یہہ فقیر بھی اوسوقت حاضر خدمت تھا بعد احوال پرسی کے مولوی صاحب موصوف نے وہ شکل ترتیب دی جو رسالۂ ہذا کے آغاز مین مسطور ہی مولانا نے بادلۂ عقلیہ و نقلیہ اوس شکل کی بدشکلی ظاہر کرکے وہ شکل مرتب فرمائی جو مقبول علمای اسلام ہی اور وہ اس رسالہ کے اختتام مین زیب ارقسام ہے پھر اس درمیان مین جو باہم گفتگو ہوئی ہر ایک کو اپنے دلائل کی جستجو ہوئی کتابونکی اوراق گردانی ہوئی اور اس خادم کو کتب کے لانے اور لیجانے مین حیرانی ہوی اوسکی تفصیل طویل ہی قصہ مختصر

مولوی

قولہ افتادہ آہ
در اینجا ہمزہ
برای اضافت
نیست بلکہ برای
وحدت است
یا زائدہ مولانا
سعیدی می فرماید
شعر
تنم سے بلرزد
چو یاد آورم

سنا جبات
شوریدہ در سر مے
فقیر محمود
شاہ غفرلہ اللہ

مولوی صاحب سالکت بلکہ مفرور ہوے اور بتائید خدای غفور مولانا مظفر و منصور ہوے فردای
یوم مناظرہ مسموع ہوا کہ مولوی صاحب علمای حرمین شریفین سے اپنے مدعا کے
موافق لکھوائینگے اور یہ بھی سنا گیا کہ پرسون آگبوٹ روانہ ہوگا مولانا کو خوف ہوا کہ ایسا نہو کہ تنہا
پیش قاضی روی راضی آئی کا مضمون ظاہر ہو وہانکے علمای عظام کو اصل حقیقت سے اطلاع
دینی ضرور ہی شب کو قلم برداشتہ یہ رسالہ تحریر فرمایا اور علی الصباح ڈاکخانہ مین اس خادم نے
پہنچایا کہ جلد اسی آگبوٹ مین روانہ ہوجاے مولوی صاحب کے قبل یا ہمراہ مکہ معظمہ پہونچ جاے
اس رسالہ مین اونہین خدشات کے رفع پر مولانا نے اکتفا فرمایا جو مولوی صاحب معرض بیان مین
لائے تھے اونکے اعتراضات کو واضح کردیا اور اپنے جوابات کو لائح کردیا کیفیت مناظرہ
پوری لکھدی زائد از مناظرہ سے بحث کی۔ عالم ربانی مولانا شیخ محمد عبد الحق الہ آبادی ثم
المکی و فاضل حقانی مولانا شیخ محمد ابراہیم غزنوی ثم المدنی و علامہ ماہر مولانا شیخ غلام نقشبند
کابلی مہاجر دامت برکاتہم کو اللہ سبحانہ جزای خیر دے کہ اونھون نے مکہ معظمہ و مدینہ منورہ کے
مفتیان مذاہب اربعہ و دیگر علمای نامی و فضلای گرامی کی خدمت فیضدرجت مین اس رسالہ
کو پہونچادیا پھر اون بزرگون نے جو کچھ اس تصنیف اور مصنف کی تحسین اور آفرین مین تحریر فرمایا
ہی وہ بجنسہ حرف بحرف بلا کمی و بیشی آخر مین مذکور ہی بلکہ ایک فاضل عربی نے اس تصنیف
اور مصنف کی مدح مین تقریظ غیر منقوط بھی تصنیف فرمائی ہی جس سے تمام اہل ہند کو موجب
فخر اور مقام شکر ہی کہ عالم ہندی کی تحریر عربی قلم برداشتہ لکھی ہوی کو علمای عرب نے
جنکی زبان مادری عربی ہی ایسا پسند اور مقبول فرمایا کہ ایک عالم نے اوسکی مدح مین تقریظ غیر
منقوط تصنیف کی اور دوسرے عالمون نے مضمون تحسین و آفرین اوس مرتبہ کو پہونچایا کہ کمر کسی
تصنیف اور مصنف کی نسبت ایسے الفاظ فیخمہ لکھے ہونگے جو لوگ کہ عربی دان ہین وہ تو اوس

مضمون بلاغت مشحون سے مستفید ہونگے لیکن جو لوگ کہ عربی نہین سمجھہ سکتے ہین اونکو تمنا
رہیگی کہ نہین معلوم علمای عرب نے فاضل ہندی کی تحریر علی سبیل الاستعجال لکھی ہوی کی
نسبت کیا تحریر فرمایا لہذا مناسب معلوم ہوتا ہی کہ ترتیب وار ہر تقریظ کے بعض بعض جملے
کا حاصل مطلب اردو مین خاکسار بیان کردے تاکہ اونکی تمنا باقی نرہجاوے جب ہر تقریظ
کے بعض جملات پر بطریق نمونہ کے واقف ہونگے تو معلوم کرلینگے کہ دوسرے جملات کا
مطلب بھی اوسکے قریب ہی قریب ہوگا باین سبب کل تقریظونکے سب فقرات کا مطلب
بیان کرنے سے کلام کو طول نہین دیتا ہان اگر فرصت پائیگا تو پورا مطلب زبان قلم پر
لائیگا لیکن مولوی صاحب مخالف کی نسبت جو کچہ لکھا گیا ہی اوس کا ترجمہ نہین کریگا کیونکہ اس
رسالہ کی تصنیف سے ہدایت مقصود ہی نہ کسیکی تذلیل مقصود ہے نہ کسیکی توہین مطلوب ہے

ما برای وصل کردن آمدیم	نی برای فصل کردن آمدیم

اسیوجہ سے مولویصاحب مخالف کے نام نامی اور مقام گرامی کی تصریح نہ ہمارے اوستاد
مدظلہ نے نفس رسالہ مین فرمائی اور نہ اس خاکسار کو منظور ہی اور نہ اونکے کسی ہم عقیدہ اور ہم مشرب
کی نام اور مقام یا دوسری کوئی علامت جس سے وہ مفہوم اور بدنام ہون لکھنے کو ہمارا دل چاہتا
ہی بلکہ اونکے رسائل کا نام لکھنا بھی ہمکو منظور نہین ہی کہ اس سے بھی اونکی بدنامی متصور ہی اور بدنامی
اونکی ہمکو منظور نہین ہان اونکی بہبود مقصود ہی اونکی ہدایت مطلوب ہی اونکی فلاح مرغوب ہی
اللہ سبحانہ ہمکو بلا وجہ شرعی ہر مسلم کی اہانت سے محفوظ رکھے بلکہ حضرت اوستاذی وملاذی مدظلہ
نے اس رسالے کے خاتمے مین بدرگاہ جناب باری عز اسمہ اپنے ساتھہ مخالفین کیواسطے
بکمال تضرع وزاری اوس طریق پر دعا مانگی ہی کہ سخن شناس طرز دعا سے صفای قلب داعی کو معلوم
کرسکتا ہی خاکسار نے چاہا تہا کہ اس رسالے کا ترجمہ بھی زبان اردو مین کردے لیکن اخوان طریقہ کی

صلاح نہوی اسوجہ سے کہ یہ مسئلہ نازک ہی مبادا عوام مین سے کسیکی سمجھہ مین نہ آوے
واون کے فساد عقیدہ کا موجب ہوگا باین خیال ترک کیا عوام کیواسطے فقط اسیقدر
لکھا جاتا ہی کہ اگر کوئی نیم مُلّا اونکے روبرو بیان کرے کہ خدا کا جھوٹ بولنا ممکن ہی اور اسپر
خواہ دو ہزار دلیلین وہ اپنے زعم مین پیش کرے تو اوسکی بات کو لغو اور غلط سمجھین اور اوسکے
دلیلون کو بیسر و پا تصور کرین اوسکی رفاقت سے کنارہ کش ہون اور بات نکرین اور اگر
اتفاق ہوجائے تو فقط اسیقدر پر اکتفا کرین کہ حرمین شریفین زادہما اللہ تعالی شرفا و کرامۃً
کے بڑے بڑے علمای کرام و فضلای عظام کے مواہیر اور دستخطون کو رسالہ تحفۃ
العلما مین ہم مطالعہ کرچکے ہین اس امر پر کہ بوی کذب کسی قسم کی ہو کلام باری تعالی شانہ
مین خواہ وہ کلام نفسی ہو اور خواہ لفظی ہرگز ممکن نہین ہے بلکہ محال اور ممتنع بالذات ہے
اور اگر وہ دلیل طلب کرے تو اوسکے جواب مین فقط یہی کافی ہے کہ ہم نے خدا کو بے
دلیل پہچانا ہے وہ ایک ہی ہی دوسرا کوئی اوس کا شریک نہین ہی جمیع صفات کمال سے ہمارا
خالق موصوف ہی اور جملہ عیوب اور نقائص سے وہ پاک اور منزہ ہی اور کذب تو بہت بڑا
عیب ہی اس سے کیونکر مبرا نہین ہی اور اگر وہ یہ کہے کہ نہین صاحب ہمارا مطلب یہ نہین ہی
کہ کذب سے وہ موصوف ہی یا ہوگا بلکہ مقصود یہ ہی کہ اپنے وعید کے خلاف وہ کرسکتا ہی
یا یون کہے کہ فلان اور فلان دلیل سے ہمارا یہ مدعا ثابت ہی یا یہ کہی کہ ہمارا مطلب کچھ اور ہی
ہے تم سمجھی نہ اس رسالہ کا مصنف سمجھا اور بفائدہ کسی سفیہ کے خدشات واہیہ کے رفع کرنے پر
مستعد ہوگیا تو جواب اوس کا یہ ہی کہ وہ شخص جسکو تم سفیہ کہتے ہو تمہارا ہی ہم مشرب ہی طبیب کے
پاس جب کوئی بیمار جاتا ہی تو وہ طبیب اوس بیمار کے حسب حال نسخہ تجویز کرتا ہی یہ شخص چونکہ
اسی مرض مین مبتلا تھا جس کا حال رسالہ ہذا مین مذکور ہوا لہذا اوسکے واسطے یہ نسخہ لکھا گیا اور اس

نسخہ کو بڑے بڑے اطبای معنوی نے پسند کیا اور فرمایا کہ واقعی مرض مذکور کیواسطے یہی ادویہ معالجات
قانون محمدی مین مذکور ہین اور محرر و مجوز اس نسخہ کا حکیم حاذق ہی اب اگر تمکو دوسری امراض عارض ہین
جنکی کیفیت تم نے اوپر بیان کی تو قطع نظر اس سے کہ ان امراض کیواسطے دوسرے حکمای
حُذّاق نے نسخ مجربہ عدیدہ تحریر فرمائے ہین اور وہ شائع بھی ہوچکے ہین اس طبیب معنوی نے
بھی بعونِ خدای عزّوجلّ دو نسخے دوسرے مطوّل و مفصل بزبان عربی بعبارت فصیحہ و
بلیغہ فی الحال لکھے ہین اور اون دونون مین تمھارے جملہ امراض لاحقہ کی رعایت رکھی ہی
یہ دونون نسخے مصنفۂ حال مُبیّضہ ہوکر حکمای معنوی کی دستخطون اور مواہیر سے مُزیّن
ہوجاوین تو انشاء اللہ تعالی یہ بھی شائع ہون گے ان دونون مین تمھارے جملہ امراض
مُتضادّہ کیواسطے ادویہ نافعہ مذکور ہین لیکن مشکل تو یہ ہی کہ تم ہر طبیب کی نسبت یہی کہا کرتے
ہو کہ اوسنے ہمارا مرض نہ پہچانا اور ہماری بیماری کے مناسب دوا نہ دی اور ہمکو فائدہ نہوا اور ہر
نسخہ کی نسبت یہ ارشاد فرماتے ہو کہ وہ ہمارے مزاج کے موافق نہ آیا اوس نے نفع نہ دیا
یہ تو آپکے انصاف سے بہت بعید ہی کہ ادویۂ مجوزۂ اطبای حاذقین کا استعمال صدق دلسے
آپ کرتے نہین ہین اور بلاوجہ اطبا کو الزام دیتے ہین ادویہ کو غیر موافق فرماتے ہین بھلا یہہ
کیا بات ہی پہلے آپ اون اجزا کا بعقیدۂ راسخہ استعمال تو کرین خاکسار نے عقیدۂ راسخہ کی
قید اسواسطے لگائی کہ جب مریض کو اپنے طبیب مُعالج کے ساتھ اعتقاد نہین ہوتا مُعالِج
کو ہیچ اور اوسکے ادویہ مجوزہ کو پوچ سمجھتا ہی تو اوسوقت مریض کو فائدہ بہت کم ہوتا ہی
اگرچہ وہ طبیب حاذق ہو اور اوسکے ادویۂ مجوزہ نہایت قوی التاثیر ہون اگر یہ بات آپ کے
خیال شریف مین نہ آئی ہو تو کسی طبیب سے دریافت کر لیجیئے ۔ الغرض کم علم لوگ اوس سے
زیادہ بات چیت نکرین اور اگر کبھی بات کرنیکا اتفاق پڑجاوے تو اسیقدر اُون کے جواب مین کافی

ہی جو مذکور ہوا اب فقیر اس بیان کو دعا پر ختم کرتا ہی کہ شافی مطلق اونکو مرض معنوی مذکور سے
شفای کلی عطا فرماوے درحقیقت خود اونکی ہی سمجھہ ناقص ہی چنانچہ اس رسالہ سے علما پر
ظاہر ہوگا اور طرفہ یہ ہی کہ جب زید مناظرہ مین اہل حق سے ہارتا ہی تو اوسکا ہم مشرب عمرو کہدیتا ہی کہ اجی
زید سفیہ تھا ہمارا یہ مطلب ہی نہین ہی اور جب عمرو کہین چت کیا گیا تو اوسکا ہم عقیدہ خالد شور
کرتا ہی کہ عمرو بیوقوف تھا ہماری یہ غرض ہی نہین ہی عجب انکا مطلب ہے اور عجیب انکی غرض ہی کہ ہر
اہل حق کے روبرو رنگ بدلتی رہتی ہی غرض کیا ہی پری ہی چشم انسان سے مخفی رہتی ہی کبھی
حال ہوجاتی ہی اور کبھی سبز بنجاتی ہی انکے ذہن مین تمام علمای مکرم ساکنان عرب قاطنان عجم
فہم ہین فقط یہ اکیلے عقیل و فہیم ہین ۔ ہان صاحب وہ غرض آپکی کچھہ بھی نہین ہی صرف سفاہت
ہی سفاہت ہی آپ یہ سمجھی ہوے ہین کہ ان باتون سے پروردگار عالم کی تعریف نکلتی ہے
جب اہل حق اون اقوال کی برائی ظاہر کردیتے ہین تو آپ اپنی تحریر یا تقریر کا رخ بدلدیتے ہین اور سادہ
لوحی سے آپ لوگ یہ خیال نہین کرتے کہ اس صورت مین بھی وہی نقصان موجود ہی اسی سفاہت
اور حماقت کیوجہ سے ہنود تو اجتماع نقیضین پر بھی قدرت ہونے کے قائل اور معتقد ہین
کہ آپکے اقوال معلومہ سے باری تعالی کی تعریف نکلتی ہی تو اونکے اقوال تو آپ سے بھی
بڑھے ہوے ہین اون سے تو اور زیادہ تعریف نکلنی چاہیئے افسوس ہی کہ آپ بیعقلی سے
اس تعریف ظاہری کو مدنظر رکھتے ہین اور اس تعریف سے جو فسادات اور نقائص اور
عیوب اوس پاک پروردگار جلشانہ کی ذات اور صفات کی طرف عائد اور منسوب ہوتے
ہین اونکا آپ خیال نہین فرماتے لیکن یہ خیال تو آپکو اوسوقت ہو کہ کتب کلامیہ مثل شرح
مواقف اور شرح مقاصد و شرح طوالع وغیرہا کے آپنے کسی اوستاد سے پڑھی ہون اور
وہ تعریف ظاہری جو فسادات کثیرہ و قبایح غزیرہ کو مستلزم ہی اون پر اطلاع پائی ہو کہ اجتماع

نقیضین پر مثلاً قادر کہنے اور اعتقاد کرنیسے کیا قباحت لازم آتی ہی اور کیا نقصان پیدا ہوتا ہی
اور کیا وجہ ہی جو علمای متکلمین رحمۃ اللہ علیہم اجمعین قدرت باری تعالی شانہ کو محالات عقلیہ کے
ساتھ متعلق نہین کہتے اب اس زمانہ مین جو علمای متکلمین اور فضلای محققین اون فسادات پر
آپ کو اطلاع دیتے ہین تو اونکو آپ سفیہ اور جاہل اور نافہم قرار دیتے ہین یہ وہی مثل ہے
کہ اولٹے چور کوتوال کو ڈانٹے اور یہ خیال ہرگز نکیجیے کہ اہل حق نے ہمارے مطلب کو نجانا ہماری
غرض کو نہ پہچانا جناب من اہل حق آپکے مطلب کو خوب جانتے ہوے اور آپکی غرض کو اچھی طرح سے
پہچانتے ہوے ہین وہ تو بڑے بڑے مطالب غامضہ کتب دقیقہ کے حل کرنیکا شب و روز
وظیفہ رکھتے ہین اللہ جل شانہ نے اونکو مخلوق کی ہدایت کیواسطے پیدا کیا ہی اور انبیا علیہم
التحیۃ والثنا کا نائب مقرر کیا ہی یہ غرض آپ کی کس شمار مین ہی جو اونکی سمجھ مین نہ آویگی آپ کی
جو غرض ہی اوسکو عیوب لازم اور آپ کا جو مطلب ہی وہ نقائص کا مستلزم غور فرماکر اپنی عقیدۂ
فاسدہ سے توبہ کیجی سفر آخرت کیواسطے توشۂ ضلالت ہمراہ نہ لیجی ہمارا کام سمجھانا تھا سو سمجھادیا
آیندہ آپکو اختیار ہی اب خاکسار علمای مکہ معظمہ زادہا اللہ شرفا و کرامۃً کے بعض کلمات طیبات
یا اکثر فقرات کا مطلب بیان کرکے اہل ہند کو مسرور کرتا ہی اور شکرگزاری کی ترغیب دیتا ہی **مولنا**
مفتی مکہ معظمہ عم فیضہ مین نے اس رسالہ کو دیکھا قول فاسد کی رد مین کافی پایا یہ رسالہ دلائل قاطعہ
اور براہین ساطعہ پر مشتمل ہی اسکے مصنف نے نہایت خوب عبارت اور مرغوب اشارت سے
افادہ فرمایا ہی جس سے معلوم ہوتا ہی کہ مصنف اسکا علوم عربیہ مین کامل اور فنون ادبیہ مین فایق
ہی اللہ سبحانہ اوسکے علم کو زیادہ کرے اور اوسکی بزرگی کو ہمیشہ رکھے الخ
مولانا مفتی شافعیہ در مکہ معظمہ دام فیضہ مین نے یہ رسالہ جو اس زمانہ کے بڑے عالم کی
تصنیف ہی دیکھا رسالہ کیا ہی ایک گلستان ہی کہ اوسکے پھول چمک رہی ہین اور اونکی خوشبو مہک

رہی ہی یا دین حق کا آفتاب ہی نہایت روشن کہ اوسپر ابر اور غبار کا نشان نہین ہی اللہ تعالے
اسکے مصنف کو جزای خیر دے اور اوسکا جمال و کمال زیادہ کرے الخ

۳ **مولانا مفتی مالکیہ در مکہ معظمہ دام مجدہ** یہ رسالہ بعبارت شیرین تصنیف ہوا ہی اور
باوجود مختصر ہونے کے عقیدۂ فاسدہ کے ردمین کافی اور وافی ہی اللہ سبحانہ اوسکو قبولیت
عطا فرماوے اور اسکے مصنف کو جزای خیر دے الخ

۴ **مولانا مفتی حنابلہ در مکہ معظمہ مدظلہ** اس رسالہ کا مصنف بہت بڑا عالم ہی مثل دریا کے
اور یہ رسالہ بلاغت کے اعلی درجہ مین ہی اور اس امر پر دلیل ہی کہ مصنف اسکا سب علمونمین
کمال رکھتا ہی اللہ تعالی اہل اسلام مین اوسکے مثل لوگ بہت پیدا کرے اور اوسکے فیض اور
ارشاد کو ہمیشہ رکھے الخ

۵ **مولانا مدرس حرم مکی دام فیضہ** اللہ سبحانہ کا مجھپر بڑا احسان ہوا جو یہ رسالہ تصنیف
وارث الانبیا مولنا محمد سکندر کا دیکھنے مین آیا یہ رسالہ نہایت نافع اور مفید ہی اور مؤلف اوسکا
علوم عقلیہ و نقلیہ کا جامع اور عارف باللہ ہی اللہ تعالی اپنے بخشش اور احسان سے اوسکو
کھیرلے اور اپنی رضامندی کی لذت اوسکو چکھاوے الخ

۶ **مولانا خطیب حرم مکی دام فضلہ** اس رسالہ کے مصنف نے وہ مضامین عالیہ تحریر
فرمائے ہین جن سے صاحبان عقل خوش اور محظوظ ہوتے ہین اللہ سبحانہ ہمکو اور اوسکو
اور سب مسلمانون کو دونون جہان کی خیر اور نعمت عطا کرے الخ

۷ **مولانا مدرس حرم مکی دام مجدہ** یہ رسالہ جو عارف باللہ مولنا محمد سکندر
کی تصنیف ہی اوسکی موج زنی دیکھکر علمای اذکیا حیران ہوگئے اور مصنف علام نے اپنے
مخالف کے قیاس کو جو بقاعدۂ علم منطق اوسنے ترتیب دیا تھا مصنف موصوف نے بضابطۂ

علم منطق اوسکو باطل کردیا اللہ سبحانہ اپنی معرفت اور اسرار سے مصنف کے دل کو معمور کردے الخ

۸ مولانا امام مسجد حرام مدظلہ مین نے یہ رسالہ عجیبہ کہ مثل باغکے ہی دیکھا اور اپنی نظر کو اوسکے شاخہای پر میوہ کیطرف متوجہ کردیا تو معلوم ہوا کہ اللہ قادر قوی جلشانہ نے مصنف کو اوسکے اکثر اہل زمانہ پر فضیلت دی ہی اللہ سبحانہ ہم سب مسلمانون کا خاتمہ بخیر کرے الخ

۹ مولانا فردوس مکی دام فیضہ مین نے اس رسالہ کو کہ پر فائدہ اور خوبصورت ہی دیکھا اللہ سبحانہ اسکے مصنف کو کہ عارف کامل ہی جزای خیر دے اور اس رسالہ سے اہل اسلام کو فائدہ پہنچاوے الخ

۱۰ مولانا مدرس حرم محترم مصنف تقریظ غیر منقوط دام مجدہ اس رسالہ کا مصنف کہ اہل اسلام کا سردار ہی اوسنے اپنے نیزہ قلم اور تیر دلیل سے قول باطل کی گردن کو کاٹ ڈالا اور اپنا عہد کامل طور پر پورا کیا اور پوشاک پرہیزگاری کی پہنی اور علم کے جواہر کو ظاہر کردیا وہ پیشوا اور بزرگ ہی بڑی سمجھ والا اللہ سبحانہ نے اوسکو مرتبہ پیشوائی اور جوانمردی کا عطا فرمایا ہی اللہ تعالی اوسکو جزای خیر دے کہ دین متین کی اعانت مین اوسنے کوشش کی اور مخالف کو اچھی طرح سمجھایا الخ

۱۱ مولانا مدرس حرم محترم عم فیضہ یہ رسالہ مثل جواہر کے بیش قیمت یا مانند اثمار کے لذیذ ہی اسکے مصنف نے اپنے مخالف کو خوب سمجھایا ہی اللہ سبحانہ اپنے بخشش اور عطا ہمیشہ اوسپر مبذول فرماتا رہے الخ

اب یہان سے اون تقریظون کا حاصل مطلب شروع ہوتا ہی جو فضلای عظام مدینہ منورہ نے تحریر فرمائی ہین ۱۲

۱۲ مولانا مفتی مدینہ منورہ دامت برکاتہ مین مطلع ہوا اس رسالہ پر واقعی اسکے مصنف نے عمدہ بیان کیا اور مخالف کو سمجھایا اور اہل اسلام کو فائدہ پہونچایا اور ائمہ دین کے کلام کو اسطور پر انتخاب کیا جو واسطے توضیح مراد کے کافی ہی الخ

١٣ مولانا مفتی شافعیہ در مدینہ منورہ قامت افاداتہ اس رسالہ کے مصنف نے
دین محمدی کی خوب مدد کی اور دلائل قاطعہ سے مذہب حق کو روشن کردیا اور جمیع علمای اسلام
طرف سے فرض کفایہ کو ادا کیا اور ہدایت کا راستہ کھولدیا اور گمراہی کے آثار کو نیست و نابود
کردیا اللہ سبحانہ اوسکو کافی ثواب عطا فرماوے الخ

١٤ مولانا مدرس در مسجد نبوی عمت فیوضاتہ اللہ سبحانہ اس رسالہ کے مصنف کو کہ
فاضل بزرگ ہی جزای خیر دے کہ اوسنے قول باطل کو رد کردیا تاکوئی مسلمان اوسکا معتقد نہو
اللہ سبحانہ ہمارا اور اوسکا خاتمہ سعادت پر کرے الخ

١٥ ایضاً مولانا مدرس در حرم مدنی دام فضلہ یہ رسالہ تحقیق کے دلائل کا جامع ہی
اور قول باطل کا سر توڑنیوالا اللہ تعالیٰ اسکے مصنف کو جزای خیر عطا فرماوے الخ

١٦ ایضاً مولانا مدرس در حرم نبوی مدظلہ یہ رسالہ بانوار حق بلند مرتبہ ہی اور قول فاسد کا
دفع کرنیوالا اللہ سبحانہ اسکے مصنف کو خیر عمیم اور ثواب عظیم عطا فرماوے الخ

١٧ ایضاً مولانا مدرس در حرم نبوی دام افضالہ یہ رسالہ دلائل تحقیق سے پر ہی اور
قول کاسد کا جڑ اوکھاڑنے والا اللہ سبحانہ اسکے مصنف کو جمیع اہل اسلام کیطرف سے جزای خیر کردے

١٨ مولانا شیخ طریقہ نقشبندیہ در مدینہ منورہ عم فیضہ اللہ سبحانہ اس رسالہ کی مصنف
کہ فضائل متفرقہ کا جامع ہی جزای خیر دے اور ہمکو اور اوسکو اور سب مسلمانون کو نقصان
اور ضرر سے محفوظ رکھے الخ

١٩ مولانا شیخ الدلائل در حرم مدنی قام فیضہ مین نے یہ رسالہ جو تصنیف عالم فاضل ہی اور اللہ
سبحانہ نے اوسکو ہر علم سے بڑا حصہ عطا فرمایا ہی دیکھا تو معلوم ہوا کہ اوسمین تحقیق کے بہت سے
آفتاب چمک رہے ہین اور تدقیق کے ستارے دمک رہے ہین اللہ تعالیٰ اپنے بڑی احسان سے

اوسکو سرافراز فرماوے اور سب کو طریق ہدایت دکھاوے الخ

۲۰ مولانا مدرس در حرم نبوی دام فضلہ یہ رسالہ مشتمل ہی دلائل اثبات تنزہ اور تقدس پر واسطے اللہ تعالی کے کہ وہ پاک ہی کذب اور بہتان اور جملہ نقائص سے اور یہ رسالہ بیخ کن ہی دلائل اہل فساد کا اللہ سبحانہ اس رسالہ کے مصنف کو امت محمدیہ اور امتہای جمیع انبیای مرسلین کیطرف سے جزای خیر دے الخ

۲۱ ایضا مولانا مدرس در حرم نبوی قام مجدہ یہ رسالہ مفید اور نفیس ہی اور اسکا مصنف دین کا پیشوا اور اسلام کا تارا ہی اللہ سبحانہ ہمکو اور اوسکو دونون جہان مین مراد کو پہونچاوی بطفیل سرور عالم صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کی آمین الخ

واضح ہو کہ جب یہ رسالہ مزین بتقاریظ مذکورہ ہوکر آیا تو اس خاکسار نے اپنے اُستاد کامل مولانا واصل کو مبارکبادی کا مژدہ سُنایا اور عرض کیا کہ حرمین شریفین زادہما اللہ تعالی شرفا وکرامۃً کے علمای کرام اور فضلای عظام اور مفتیان مذاہب اربعہ کہ پیشوایان اسلام اور مقتدایان انام ہین ادام اللہ تعالی ظلالہم واقام کمالہم اونہون نے بڑے بڑے الفاظ تعظیم کے آپکی نسبت تحریر فرمائے ہین کسی نے امام الائمہ اور نجم السُّنّہ ترقیم فرمایا ہی اور کسی نے وارث الانبیا اور عارف کامل کا خطاب دیا ہی اور آپکے رسالہ کو کسی نے آفتاب حق لکھا ہی اور کسی نے گلستان صدق فرمایا ہی مولانا نے فرمایا کہ ان الفاظ سے کیا تم اس فقیر کی بزرگی سمجھے ہو نہین نہین الفاظ تقاریظ خود مقرظین کی بزرگی اور صفای باطن پر دلالت کر رہے ہین یہ بزرگ ارباب نفوس قدسیہ ہین تمنے نہین سنا اَلْمَرْءُ یَقِیْسُ عَلٰی نَفْسِہٖ ہر شخص دوسرونکو اپنے نفس پر قیاس کرتا ہی اگر اچھا ہوتا ہی تو دوسریکو اگرچہ وہ واقع مین بُرا ہو اچھا جانتا ہی اور اگر خود بُرا ہوتا ہی تو دوسریکو اگرچہ وہ حقیقت مین اچھا ہو بُرا سمجھتا ہی یہ قاعدہ اگرچہ کلیہ نہین ہی لیکن اکثریہ

ضرور ہی یہ بزرگان دین چونکہ خود اچھی ہین اس فقیر کو کہ عاصی اور جاہل نہین ہی بلکہ ہمہ عصیان اور تمام جہل ہی
چنانچہ اس مضمون کو یہ فقیر نظم بھی کر چکا ہی و اصل اِنَّ ھٰذَا الْفَقِیْرَ عِصْیَانٌ ٭ مِنْ لِبَاسِ
الْعُلُوْمِ عُرْیَانٌ جسکا حاصل اردو مین یہ ہی و اصل پوچھتا ہی یار کیا بندی کا تو حال تباہ ٭
سراسر نامہ ہو گیا ہی فرط عصیان سے سیاہ ٭ ہی مسمّٰی اثم اسم اوسکا سکندر ہو گیا ٭ رکھلیا گر نام واصل اس سے
کیا ہوتا ہی آہ ٭ اپنے نفس نفیس پر قیاس کر کے اچھا لکھدیا تو اس سے کیا یہ فقیر نفس الامر مین
بھی ویسا ہو گیا جیسا کہ اون بزرگون نے تقاریظ مین تحریر فرمایا ہی نہین بلکہ یہ خود اونکی کمال کی دلیل ہی یا دیکھو
وہ شخص بڑا بیوقوف ہی کہ جسکی کوئی تعریف کری اور وہ سنکر پھول جاوے اپنی عیوب باطنی کو بھول جاوے مغرور
ہو جاوے انسانیت سی دور ہو جاوے اور یہ فقیر الفاظ مذکورہ کو اپنی نسبت ایسا سمجھتا ہی جیسا کہ اعمی اکو بصیر
سمجھا کرتی ہین یہ فقیر حقیر کیا شی ہی اور اس رسالۂ چند سطری کی کیا حقیقت ہی ہان اتنقدر ہی کہ اللہ سبحانہ بڑا قادر
ہی ہی جلّ شانہٗ و عمّ نوالہٗ کیا عجب ہے جو وہ غنی قدیر اس عاجز فقیر کو اپنی مقبولونکی طفیل سے اون الفاظ فخیمہ کا
مصداق کر دی اور وہ سب کے سب ابرار اور مقبولان بارگاہ کردگار ہین اللہ سبحانہ اونکی الفاظ کو جو اس ناچیز
تقصیر کی نسبت لکھی ہین بیکار نجانے دی بجا خود کر دی اور ارشاد فرماوی کہ یہ میرا بندہ جیسا کہ ہی ہین
سب جانتا ہون لیکن جب میری اچھی بندون نے اوسکو اچھا سمجھا اور اچھا لکھا اب مین نے اوس بندۂ معلوم اور عبد
مسوم کو بندگان خاص اور عباد مقبول کی تحریر کی طفیل سے مقبول کر لیا محبوب بنا لیا اور وہ بزرگ
سرور عالم صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم کو وسیلہ کر دان کے اس فقیر کی واسطے دعا مانگتی گئی ہین اس سے اور زیادہ امید رکھتا ہون
کہ دعا اونکی درجۂ اجابت پر پہونچیگی خالی نجاویگی انشاء اللہ تعالےٰ و اصل در سکراد قاصر شدہ از حمد او عاجز شدہ
تمام تقریرات ما اصناف تحریرات ما ٭ یہ شعر تصنیف خود پڑھکر ارشاد فرمایا کہ فقیر نی جو درگاہ باری تعالےٰ
مین دعا مانگی ہی اور التجا کی ہی تمکو معلوم ہی اس احقر نی عرض کیا کہ نہین مولانا نی ایک غزل تصنیف خود
فرمائی اوسکی سنی سی راقم الحروف پر جو حالت گذری بیان نہین کر سکتا چونکہ وہ غزل نہایت پُر درد ہی لہذا

اہل قلوب کی خدمتِ فیضدرجت مین بطریق تحفہ کے پیش کرتا ہی جیساکہ اس رسالہ کا نام تحفۃ العلماء
ہی عجب نہین جو اہل دل اس ہدیۂ صغیرہ کو پسند فرماکر نام اس غزل کا تحفۃ الفقرا یا ہدیۃ العرفا رکھین

وہو ہذا

غزل مضمن مناجات

ہو مبارک سبھون کو مال ومنال
بلکہ دونون جہان کا جاہ وجلال

ملک وجاگیر وسلطنت ہو نصیب
اور سارے جہان کا فضل وکمال

اپنے دلکی بھی کچھہ کہون پیارے
درد ہو دل مین اور تیرا وصال

گر ترے قرب کے نہون لائق
شوق سے اپنے کر دے مالا مال

شوق بھی گر نہو عطا مجھکو
شوق والونکے مین اوٹھاؤن نعال

اِسکے لائق بھی گر نہون تو یہ ہو
اون کے کتونکا مین رہون حمال

یہ بھی خدمت اگر نہ بجائے
خاکِ پای سگانسے ہو نہین نہال

یہ بھی اکسیر گر نہ ہاتھ آئے
اونکی آوازسے مین ہون خوشحال

یہ بھی نعمت اگر نہ حاصل ہو
قبر ہی میری اون کی ہو پامال

قبر پر گر نہو گذر اون کا
حشر مین اونکے مین رہون دنبال

آرزو تو یہی ہی واصل کی
آگے تو ذوالجلال والاجلال

بهمین قریه بوده است لهذا خود را بآن منسوب می گردانند نام پدرش عبد الرحیم خان بن عبد الکریم
خان بن عبد المجید خان بن عبد الرؤف خان بن محمد یوسف خان و نام مادرش صالحه بیگم بنت عبد
القدوس خان بن عبد اللطیف خان بن عثمان خان بن محمد یوسف خان سابق الوصف غفر لهم الله
تعالی و نور مرقدهم و همین محمد یوسف خان بعد زوال سلطنت آبای خود که بر قندهار و ایران میداشتند
در زمان محمد شاه پادشاه دهلی و اوان نواب شجاع الدوله رئیس لکهنؤ غفر الله له مع فرزندان و مستورات
خدم و حشم زائد از صد نفر در هندوستان تشریف آورده بودند حاجی میر اویس معروف بحاجی میرخان
صدر قندهار و شاه عبد العزیز علجی ایضاً سپهدار قندهار و شاه حسین علجی ایضاً شهریار قندهار و شاه
اشرف علجی بادشاه ایران و شاه محمود علجی ایضاً سلطان ایران غفر لهم الرحمن از آبای قریبه محمد
یوسف خان موصوف هستند بوجه خلاف باهمی در سلطنت ایشان زوال آمده ملک از قبضهٔ ایشان
رفته و بتصرف نادر شاه ایرانی در آمده بود از هفت پسران محمد یوسف خان ممدوح یک پسر عبد الوهاب خان
هم داشت و بدست نادر شاه گرفتار آمده بود تا زندگی نادر شاه در قندهار بماند وقتی که از نادر شاه ایرانی
اقبال رو برتافته و برادرزاده اش علی قلیخان و ابراهیم خان وغیره بر قتل نادر شاه هجوم آورده بودند اول
کسیکه بر سر نادر شاه شمشیر زد عبد الوهاب خان بود بعد از قتل او در هندوستان بخدمت والد ماجد

بیتن خان افغان دختر خود بی بی متی را بعقد شرعی در نکاح سید شاه حسین داد و گفت که چندی صبر کن بعد از تهیهٔ
جهیز وغیره اهل قرابت خود را جمع کرده زفاف خواهم نمود یعنی دختر خود را نزد تو خواهم فرستاد سید چندی انتظار
کشید و افغان در تهیهٔ سامان دیر کرد تا اینکه دامن صبر از دست سید رفت و باز وجهٔ منکوحهٔ خود بلا اطلاع پدر و مادرش
در آمیخت زوجه اش حامله گردید از ین حمل سید اسمعیل تولد شد او را اعلجی گفتند ایزد سبحانه در اولادش چنان برکت
کرامت کرده که نواح کابل و قندهار و غزنین وغیره از ایشان مالامال ست همه را اعلجی میگویند و آنکه بعض افاغنه
نوشته اند که سید قبل از نکاح با دختر افغان مذکور ملاقی شده بود بهتان محض ست از روی عداوت
چنین نوشته اند ۱۲ مولانا عبد الغفار خان تعلقدار موضع رسول نگر ڈاکخانهٔ خالصپور ضلع لکهنؤ عرف قندهاری
خان رساله دارد دام اقباله که برشتهٔ قرابت جد مولانا داصل دام فیضه بوده اند ۱۲

خود محمد یوسف خان موصوف رسیده عرضه داشت ۵ بامراد آمدم بحضرت تو ۵ سیر ظالم بریده آمده ام
ایشان یعنی اجداد مولانا اصل مشهور و محسوب در افاغنه بوده اند لیکن از روی تحقیق نسب پدری
ایشان بسید سرمست علی ملقب بشاه حسین غوری که از آل رسول مقبول بود میرسد صلی الله
علیه و آله وسلم و نسب مادری ایشان به بیستن نام افغان منتهی میگردد چونکه سید سرمست
علی ملقب بشاه حسین وطن خود غور را گذاشته بر جبل سلیمان که نام کوهی ست در حدود غزنین بخانه
خسر خود بیتن افغان بود و باش اختیار نموده بود ازین سبب سیادتش مستور گردید و در میان افاغنه
افغان مشهور گشت و ازینجاست که اولادش هم تا این زمان افغان مشهور ست وقتی که محمد یوسف
خان در لکهنو رسیدند نواب شجاع الدوله استقبال ایشان نموده باکرام تمام پیش آمد و مصاحب خود
گردانید و برادر معظم میگفت و فرزندان ایشان را بعهده های ممتاز مثل چکله داری و رساله داری به تنخواه
دو هزار روپیه و سه هزار روپیه ماهوار منصوب ساخت و جانب شرقی لکهنو که میدانی بود و بیع برای تعمیر
مکانات ایشان و قیام رسالهای ایشان عطا نمود میدان مذکور بتعمیر مکانات معمور گردیده بنام محله قندهاری
بازار مشهور گشت نامهای فرزندان محمد یوسف خان ممدوح این ست ۱ عبدالوهاب خان ۲
عبدالرؤف خان ۳ محمد سعید خان ۴ عبدالرحمن خان ۵ عثمان خان ۶ محمد شاه خان
۷ اسمعیل خان ایشان و اولاد ایشان مثل مولانا محمود خان رساله دار و عبدالباقی خان رساله دار
و عبدالمعبود خان رساله دار و حبیب الله خان رساله دار و خلیل الله خان رساله دار و مصطفی خان
رساله دار شهید و عبدالهادی خان رساله دار و عبدالصمد خان چکله دار و خواجه خضر خان چکله دار و سلیمان
خان چکله دار و هارون خان رساله دار و غیرهم غفر الله لهم بزمانه شاهی در ریاست لکهنو اعزاز فراوان
و امتیاز بیکران می داشتند کهن سالان ریاست لکهنو از اقتدار قندهاریان بخوبی تمام واقف هستند
عبدالرحمن خان رساله دار فرزند چهارم محمد یوسف خان سابق الوصف چند جنگهای عظیم بعون خدای

۱ ۲ جد مولانا
و اصل از جانب
مادر ۱۲

۲ ۲ فاضل و اصل
از جانب مادر
۱۲

رحیم فتح نموده بودند رئیس لکهنؤ نواب آصف الدوله بهادر غفرله الله تعالیٰ بجلدوی آن جاگیر چهارده
مواضع کلان بایشان عطا نمود موضع خالصپوری ست ازان برادران خاله زاد مولانا واصل
حاجی فضل الله خان وعبد الستار خان جاگیر دارانِ خالصپوا ازاولاد عبد الرحمن خان رساله دار
بوده اند ومولانا واصل از اولاد عبد الرؤف خان برادرِ عبد الرحمن خان رساله دار ست **فصل**
جد مولانا واصل یعنی مولانا عبد المجید خانصاحب مُصَدَّرُ الوصف عالم متبحر ودرویش کامل بودند
مردمان بردست ایشان بمبیعت کرده باتباع سنت میکوشیدند قدس الله تعالیٰ اسراره وجد مولانا
واصل از جانب مادر یعنی عبد القدوس خانصاحب موصوف فارسی خوان وحافظ قرآن بودند وبمطالعه
دیوان حضرت خواجه حافظ علیه الرحمه بسیار شوق میداشتند واز حضرت زبدة الاقطاب مولانا مولوی
شاه محمد عبد القادر صاحب نقشبندی خالصپوری خلیفهٔ قدوة الواصلین حضرت مولانا شاه ابو سعید
صاحب ای بریلوی خلیفهٔ قطب ربانی حضرت مولانا شاه ولی الله صاحب محدث دهلوی قدس الله
تعالیٰ اسرارهم اجازت وخلافت یافته بودند رحمة الله علیه **فصل** مولانا محمود خانصاحب رساله دار عالم
معقول ومنقول وحاوی فروع واصول وخلیفهٔ عارف بالله حضرت مولانا شاه ضیاء الله صاحب
نقشبندی قدس سره بودند وبدرجهٔ غایت تقوی داشتند در ریاست لکهنؤ مشهور ست که سپ
مرکوب خانصاحب موصوف دانهٔ وکاه از مال حرام اگر پیش او میکردند مرکب مذکور بوئیده سر باز
می کشید وآنرا نمی خورد خوش گفت **مصراع** صحبتِ صالح ترا صالح کند ✤ دو هزار روپیه ماهوار تنخواه
می یافتند بخدمت عُلَما وفُضَلا وصوفیه وفُقَرا وسادات وشُرَفا صرف می کردند ومقدار قلیل ازان بصرف
خود می آوردند تا اینکه در ماه یک دو روز کُلفت فاقه می کشیدند وآنرا راحت میدانستند حکایاتِ کشف
وکرامات ایشان بسیار اند در اینجا گنجایش درج آن نیست وفات ایشان روز یکشنبه بست
وچهارم ربیع الاول سنه ۱۲۳۳ یکهزار ودو صد وسی وسه هجری در شهر لکهنؤ واقع شده قدس سره العزیز

فصل مولانا عبدالرحمن خان بهادر رسالہ دار غفرلہ الغفار کتب فقہ کنز و شرح وقایہ و ہدایہ وغیرہ در قندہار خواندہ بودند نماز ایشان از وقت بلوغ تا حین وفات گاہی قضا نشدہ بلکہ جماعت نماز ہم گاہی فوت نگردیدہ در میدان جنگ ہم جائیکہ گلولہ و بان پیاپی می بارید خانصاحب ممدوح نماز را با جماعت ادا می کردند و بارش گلولہ را چیزی نمی شمردند و می فرمودند کہ گلولہ باری نزد سپاہیان ہمرنگ گل افشانی ست و با وجود حصول دولت و ثروت کہ علاوہ جاگیر چہاردہ ہزار روپیہ مبلغ پنجہزار روپیہ ماہ بماہ می یافتند با اینہمہ پوشاک غیر مشروع گاہی نپوشیدند اقوال و افعال ایشان ہمہ موافق شریعت اطہر میبودند و صورت و سیرت و عادت و عبادت مطابق سنت سنیہ آنسرور صلی اللہ علیہ و آلہ و اصحابہ وسلم و خدمت علماء و فقراء و سادات و شرفا بصد ہا روپیہ بلکہ بہزار ہا روپیہ نقد میکردند و اگر یکی از ایشان اسپ یا پیل میخواست اسپ و پیل نذر او می نمودند **رقم الحروف می** گوید کہ عند العلماء خاک پاپوش اینچنین دنیاداران از درویشانی کہ در ادای احکام شرعیہ تساہل می ورزند و سستی میکنند بمراتب بہتر ست بلکہ این چنین درویشان در حقیقت دنیادار اند و آنچنان دنیاداران عند التحقیق درویشانِ صاحب کمال ـ حکایات کمالات ایشان نیز بسیار اند خاکسار را فرصتِ تحریر آن نیست سال وفات ایشان از مصراع نہان شد بزیر زمین آفتاب ÷ برمی آید قبہ مزار خوش نگار ایشان در شہر لکہنؤ محلہ آسیا موجود ہ است **یُتَبَرَّکُ بِہٖ وَیُزَارُ ÷ مَلَاہُ** اللہ تعالیٰ مِنَ الْاَنْوَارِ **فصل** مولانا عبدالباقی خانصاحب رسالہ دار قندہاری لکہنوی خالصپوری رحمۃ اللہ علیہ ہر چہار جلد ہدایہ را قریب بحفظ یاد میداشتند و ہمیشہ نماز پنجگانہ در مسجد می گزاردند و امامت نماز بذات خود می کردند وقتی کہ راہ مسجد می گرفتند اشعار مولانا عطار بر زبان میداشتند

بر در آمد بندۂ بگریختہ		آبروئے خود بعصیاں ریختہ	
بی گنہ نگذشت بر ما ساعتے		با حضور دل نکردم طاعتے	

	مغفرت دارم امید از لطف تو		زانکه خود فرموده لا تقنطوا

میگویند که خانصاحب این اشعار را نسبت باصل آن از خود آهسته خوانده میرفتند لیکن چونکه
در حقیقت سبط شیر خدا علی مرتضی رضی الله تعالی عنه و در خلقت قوی الاعضا بلند صوت بودند
آواز آهسته ایشان قریب به ربع میل میرسید مردمان اشعار مذکوره شنیده می دانستند که خانصاحب
اکنون در مسجد میروند وقت جماعت نماز بیامد برمی خاستند و راه مسجد می گرفتند و باقتدای خانصاحب
موصوف نماز می گزاردند خانصاحب علاوه مشاهره یکهزار روپیه مبلغ پانصد روپیه در هر ماه برای
میوه خوری از سرکار لکهنؤ می یافتند مجلس ایشان هر وقت از خواص و عوام معمور می بود میوهای گوناگون
از اقسام بوقلمون در شب و روز چند بار میخوردند و هر بار بهمه جماعت حضار را همراه خود می خورانیدند
درین باب حکیمی خوش گفته است گلستان آغاز باب هشتم **فقره** نیکبخت آنکه خورد و کشت + و بدبخت
آنکه مرد و هشت **مولوی عبد الحمید صاحب** لیباری شاگرد مولانا واصل دام فیضهما میگویند
که حق سبحانه و تعالی فرموده است جل شانه و عظم برهانه یٰاَیُّهَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا لَا تُحَرِّمُوْا طَیِّبٰتِ
مَا اَحَلَّ اللّٰهُ لَكُمْ الآیة یعنی ای اهل ایمان حرام مگردانید چیزهای پاکیزه را از انچه که خدا جل و علا برای
شما حلال گردانیده است الآیة مولانا فخر المفسرین در تفسیر کبیر برای نهی مذکور چهار وجه نوشته است
و صاحب تفسیر خازن نیز براهش رفته و صاحب تفسیر بیضاوی قریب بآن گفته و صاحب تفسیر
مدارک نوشته که معنی آنست که نفسهای خود را از غذای لذیذ باز مدارید و منع مکنید در حدیث ست
که سرور عالم صلی الله علیه وسلم مرغ و فالوده نوش جان میکرد و شیرینی و شهد را دوست میداشت
و فرموده است که مؤمن شیرین ست شیرینی را دوست میدارد روزی امیر الزاهدین حضرت حسن
بصری رحمة الله علیه با دوستان خود بدعوت طعام رفته بود در آنجا چند قسم طعامهای لذیذ بوده مرغ
بریان هم بود و فالوده هم بود و دیگر اطعمهٔ لطیفه هم بودند و قتیکه یاران برای خوردن آن مستعد شدند

از همراهیانش زاهدی که فرقد نام داشت از خوردن آن اطعمهٔ گوناگون کناره کشید حضرت امیر
الزاهدین حسن بصری از یاران خود پرسید که فرقد روزه داشته است که همراه ما نمیخورد گفتند
که روزه نداشته است ولیکن این طعامهای رنگ برنگ را مکروه میدارد پس امیر موصوف رضی
الله تعالی عنه بسوی فرقد مخاطب شده گفت که ای مرد حقیر اینچنین طعامهای لطیفه را مسلمان عیب
می کند یعنی مسلمان آنرا باید که عیب نکند بخورد و شکر حق تعالی بجا آرد و در طاعتش کوشد و نیز بامیر
ممدوح بعض اشخاص گفتند که فلان زاهد فالوده نمی خورد و می گوید که من شکر آن نمی توانم ادا کرد
امیر گفت که زاهد مذکور آب سرد می نوشد گفتند که بلی می نوشد امیر الزاهدین گفت که زاهد مذکور جاهل است
نمی داند که آب سرد هم نعمت حق تعالی بوده است و از فالوده بهتر است چگونه شکر آن ادا می کند انتهی
این خلاصه مطلب تفسیر مدارک بود که در اینجا نوشته شد هر کس که خواهد بتفسیر موصوف رجوع نماید زیر
آیهٔ شریفهٔ ممدوحه که در سورهٔ مائده واقع ست به بیند و مضمون مذکور بروجه اجمال در قسطلانی شرح
صحیح بخاری نیز مذکور ست کتاب التفسیر جلد سابع صفحه ۱۰۲ مطبوعه مصر و در مشکوة المصابیح باب الصبر
والتوکل بروایت ابی ذر صحابی رضی الله تعالی عنه از سرور عالم صلی الله علیه وسلم مروی ست که فرمود
زهد در دنیا بترک حلال نیست ولیکن زهد در دنیا آنست که بمتاع خود واثق نباشی و آزاد در حسابی
تنهی بر خدای کارساز واثق باشی و بر دا عتماد داری الحدیث علامه قاری علیه رحمة الباری در مرقاة
زیر این حدیث گفته چنانکه بعض جاهلان گمان میبرند که زهد عبارت از ترک لذائذ ست پس از خوردن
گوشت و شیرینی و میوها باز میمانند و پارچه نو نمی پوشند و حال آنکه حق تعالی فرموده است یٰاَیُّهَا
الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا لَا تُحَرِّمُوْا طَیِّبٰتِ مَآ اَحَلَّ اللّٰهُ لَكُمْ الآیة انتهی هر کس که خواهد در مرقات
باب الصبر والتوکل ببیند و در شرح طریقهٔ محمدیه از حضرت مولانا عبد الغنی نابلسی نقشبندی مجددی خالدی
قدس سره نیز همچنین ست و در شرح رسالهٔ قشیریه قول حضرت سفیان ثوری رضی الله تعالی عنه

مذکورست که گفت زهد در دنیا بخوردن غلیظ و پوشیدن کثیف نیست بلکه زهد در دنیا بکوتاه کردن
امل ست یعنی زهد آنست که مرگ را قریب داند و به تهیهٔ زاد آخرت پردازد و در نتائج الافکار که حاشیهٔ
آنست نیز همچنین نوشته صفحه ۱۶۸ جلد دوم مطبوعهٔ مصر این هر سه کتب یعنی رسالهٔ قشیریه و شرح
آن و حاشیهٔ آن در علم تصوف از جملهٔ کتب معتبره هستند و اما سؤال از نعیم که در قرآن مجید و احادیث
نبی حمید آمده مراد آنست که سؤال از کافران بروجه توبیخ و تقریع خواهد شد که کفر کردند و شکر نعیم خالق
نعم بجا نیاوردند و سؤال از مؤمنان بروجه تشریف و تکریم خواهد بود که بقبول ایمان و اطاعت امر خالق
رحمن شکرش بجا آوردند پس سؤال در حق مؤمنان بر طریق تذکرهٔ نعمتهای الٰهی باشد چنانکه در تفاسیر
مثل خازن وغیره مذکورست و در جامع صغیر للسیوطی رحمة الله علیه حدیث مرفوع بروایت حضرت
عبد الله بن مسعود رضی الله تعالی عنه مروی ست اَلْمُؤْمِنُ لَا یُتْرَبُ عَلٰی شَیْءٍ اَصَابَهٗ فِی
الدُّنْیَا اِنَّمَا یُتْرَبُ عَلَی الْکَافِرِ شیخ مناوی رحمة الله علیه در شرح این حدیث گفته که سرور
عالم صلی الله علیه وآله وسلم این حدیث شریف وقتی بر زبان لطیف خود آورده که نزد ابو الهیثم صحابی
رضی الله تعالی عنه گوشت و خرمای تر خورده بود و آب شیرین نوشیده بعض صحابه پرسیدند که ای
رسول خدا آیا ازین نعیم سؤال شود در ینوقت سرور عالم صلی الله علیه وسلم حدیث شریف مذکور بر زبان
افشان خود آورد شیخ مناوی معنیش چنین بیان کرده که در مباحات دنیوی بر مؤمنان هیچ توبیخ
و تشدیدی نیست توبیخ و تشدد مخصوص بکافران ست و شیخ علی عزیزی رحمة الله علیه نیز در شرح
خود همین معنی نوشته و شیخ محمد حفنی رحمة الله علیه در شرح حدیث مذکور گفته قوله لَا یُتْرَبُ عَلٰی
شَیْءٍ اه اَیْ لَا یُلَامُ عَلَیْهِ فِی تَنَعُّمِهٖ بِشَیْءٍ مِّنْ نَعِیْمِ الدُّنْیَا اِنَّمَا یُلَامُ عَلَی الْکَافِرِ
لِاَنَّهٗ لَیْسَ فِیْ نِعْمَةٍ انتهی بدانکه تثریب بمعنی توبیخ و تقریع ست چنانکه شیخ ابن اثیر رحمة
الله علیه در نهایه نوشته و تقریع در اینجا بحرف قاف ست نه بفای یک نقطه بمعنی درشتی و سختی

وسرزنش — این ست حال استعمال مباحات واگر نیت خیر دران — بوده باشد آن مباحات
همه عبادات شوند مثلا اغذیه لذیذه باین نیت بخورد که در جان و جسم و دماغ و چشم قوت و طاقت
پیدا خواهد شد و آن طاقت را در اعلای کلمهٔ حق و تائید دین متین صرف خواهم نمود و یا در تعلیم
کتب دینیه و تعلم آن مصروف خواهم کرد یا بآن حق زوجهٔ خود بروجه اتم ادا خواهم نمود مثلا در
آن مباحات عبادات گردند بآن ثواب حاصل شود همچنین ست در فتوحات وهبیه شرح اربعین
نوویه صفحه ۳۴ مطبوعهٔ مصر و از فتح الباری و قسطلانی و عینی و غیره شروح صحیح بخاری و شرح صحیح مسلم
و شروح مشکوة از مرقات و لمعات و طیبی و شروح جامع صغیر و غیره نیز این معنی مستفاد می شود
غرض اینکه طالب باید که بر مستعملان مباحات انکار کرده در معصیت نیفتد و بداند که حال این چنین
ست چنانکه بعض جهال نوکری و تجارت و زراعت و حرفه و مال و جاه را علی الاطلاق در دنیا
داخل میکنند و سنت نبوی علی صاحبها الصلوة والسلام رفتن بازار را عیب میدانند و مطلقاً
معیوب می فهمند و این جاهلان نمیدانند که برای امور مذکوره در کتب دینیه قرآن مجید و تفاسیر و احادیث
و شروح احادیث و سیر و فقه و تصوف و غیره تفصیلی ست مذکور و تشریحی ست مسطور امور
مذکوره در بعض اوقات برای بعض اشخاص واجب و در بعض احیان برای بعض افراد نوع انسان
سنت یا مستحب و در بعض ازمان حرام یا مکروه می باشند وقتی که حال چنین ست علی الاطلاق چگونه
بدم آن حکم توان کرد ایشان بعض تراجم کتب دینیه دیده اند و بوجه بی علمی مطلبش را نفهمیده اند ازین سبب
بر اقوال و افعال سلف صالحین و خلف سالکین انکار میکنند و قطع نظر از انکه انکار مذکور تا بسرور
عالم صلی الله علیه وآله وسلم و خلفای راشدین و صحابه و تابعین و ائمه مجتهدین و اولیای کاملین رضی الله
تعالی عنهم اجمعین رسیده خانه ایمان ایشان را خراب می سازد این تبر اعتراض بر پای ایشان
و آبای ایشان نیز می افتد خوش گفت

سرانجام جاهل جهنم بود | که جاهل نکو عاقبت کم بود
خیالات نادانِ خلوت نشین | بهم برکند عاقبت کفر و دین

همین دلق و ترک نوکری و تجارت و زراعت و حرفت را اگرچه مع الغفلت باشد درویشی فهمیده اند و هر نوکر و تاجر و مزارع و اهل حرفه را اگرچه بطاعت حق تعالی مشغول باشد دنیادار میدانند و ندانسته اند حال برعکس ست یعنی هر که بطاعت حق مصروف باشد درویش ست خواه تعلقات مذکوره دارد و نه دارد و هر که در عبادت معبود برحق تساهل ورزد و در ادای احکام شرعیه سستی کند دنیادار ست اگرچه همه عمر دلق پوشیده باشد و از تعلقات مذکوره برکران ماند ایشان کتب عربیه که دران سیرت سلف صالحین مذکور ست ندیده اند یا نفهمیده اند مگر کتب فارسیه از مثنوی معنوی و مثنوی بوعلی شاه قلندر و گلستان و بوستان وغیره هم نخوانده اند که در آنها مذکور ست ؎

چیست دنیا از خدا غافل شدن | نی قماش و نقره و فرزند و زن
چیست دنیا دُمتاع دنیوی | از خدا غافل شدن ای مولوی

واضح باد که نوکری و تجارت و زراعت و حرفه وغیره که برای نفقه خود یا بنا بر نفقه اهل و عیال خود یا برای خدمت اعزه و اقربا و مساکین و فقرا یا دیگر بندگان خدا بعمل آرند و احکام شرعیه ادا نموده باشند در ذکر خدا داخل باشد و در غفلت محسوب نبود

ترک دنیا چیست ای مرد فقیر | لاطمع بودن ز سلطان و امیر
مال را گر بهر دین باشی حمول | نِعْمَ مالٌ صالح گفتش رسول
گر توکّل میکنی در کار کن | کسب کن پس تکیه بر جبار کن
گفت پیغمبر بآواز بلند | با توکّل زانوی اشتر ببند
رمز الکاسب حبیب الله شنو | از توکّل در سبب کاهل مشو

باز می فرمایند

ہین توکل کن مرزان پاد دست	رزق تو بر تو زتو عاشق ترست

مخفی نماند کہ این ہم مرتبہ ایست و آن ہم مرتبہ ایست این را توکل بلا واسطہ گویند و آنرا توکل بواسطہ نامند حضرت مولانا عارف رومی قدس سرہ السامی صفت ہر دو مرتبہ بیان فرمودہ است اہل این مرتبہ را نشاید کہ اہل آن مرتبہ را دنیادار گویند چنانکہ اہل آن مرتبہ را نمی سزد کہ بر اہل این مرتبہ اعتراض کنند و بد گویند زیرا کہ ہر دو مرتبہ محمود اند اگر طاعت حق تعالیٰ بجا آورده باشند و نہ ہر دو مذموم باشند و اگر ایشان طاعت حق تعالی بجا آرند و اوشان نیارند اوشان دنیادار و مذموم باشند و اگر اوشان طاعت حق سبحانہ و تعالی بجا آرند و ایشان نیارند ایشان دنیادار و مذموم باشند چہ مقصود شارع علیہ الصلوٰۃ والسلام بجا آوری طاعت و عبادت و ادای شریعت و طریقت ست خواہ باختیار کسب معاش کنند و خواہ بترک آن نہ اینکہ ایشان علی الاطلاق اوشان را دنیادار و مذموم پندارند یا اوشان مطلقا ایشان را مذموم دانند

چو ہر ساعت از تو بجائی رود دل	بہ تنہائی اندر صفائی نہ بینی
وگر مال و جاہ ست و زرع و تجارت	چو دل با خدا ایست خلوت نشینی

٥

طریقت بجز خدمتِ خلق نیست	بہ تسبیح و سجادہ و دلق نیست
تو بر تخت سلطانی خویش باش	با خلاق پاکیزہ درویش باش

ایضاً سعدی

بروشیر درنده باش ای دغل	مینداز خود را چو روباہ شل

چنان سعی کن کز تو ماند چو شیر
چو روبه چه باشی بو امان سیر

چو شیران کرا گردن فربه است
گرافتد چو روبه سگ ازوی به است

بچنگ آر و باد یگران نوش کن
نه بر فضلهٔ دیگران گوش کن

ری اگر بترک کسب بسر برند باید که چشم دل بر غیر حق نکشایند و طمع از کس ندارند
صداق المتوکل چشم بر در نشوند اگر باین طور زندگانی کنند هم نیک باشد و بسیاری
اهل الله علیهم رحمة الله چنین کرده اند و می کنند و خواهند کرد این مرتبه البیت نهایت
رگ و بس دشوار بزبان راست نیاید ایزد سبحانه هر کرا عطا کند بگیرد و بدانکه سابقاً در اخذ
باحات که سخن رانده ایم مقصودم از آن اینست که محل انکار و جای ملامت نیست نه اینکه در
باحات و تلذذات فانیه گرفتار باید بود بلکه طالب نوآموز را بهتر آنست که یکسر ترک آن پردازد
ریاضات و مجاهدات شاقه کوشیده اول کتب دینیه و بایخد مهارا بمحنت تمام حاصل نماید
ان خشک قناعت کند و بگرسنگی عادت کند شب ها را بروز آرد و سالهای فراوان همچو

شمع بسوزد خوش گفت

چو شمع از پی علم باید گداخت
که بی علم نتوان خدا را شناخت

بعد از تحصیل و تکمیل علم بر دست شیخی که صاحب علم و عمل باشد بیعت کرده طریق یاد آنچه
یاموزد بعد ازان هر چه مناسب وقت باشد باختیار کسب یا ترک آن در عبادت معبود برحق
محبت محبوب مطلق همه عمر خود را بسر برد در آن وقت مردی باشد از مردان و گردی باشد

از گردان خوش گفت

ن از سی سال این معنی محقق شد بخاقانی
که یکدم با خدا بودن به از ملک سلیمانی

را انکه تعلیم کتب دینیه و مطالعه کتب شرعیه در با خدا بودن داخل ست خارج نیست و بالله التوفیق

فصل حضرت مولانا مولوی محمد مبین صاحب لکهنوی فرنگی محلی شارح مسلم العلوم وغیره قدس
سره اکثر برای ملاقات مولانا عبد الباقی خان صاحب رساله دار موصوف رحمة الله علیه در محلّه
قندهاری بازار تشریف می آوردند و تحقیقات خان صاحب در مسائل شرعیه شنیده
بسیار محظوظ می شدند و می فرمودند که بیان خان صاحب بحریست موّاج و دریائیست زخّار
و حضرت مولانا مولوی شاه محمّد بشارت الله صاحب نقشبندی مجدّدی خلیفهٔ غوث وقت
حضرت مولانا شاه غلام علی صاحب نقشبندی مجدّدی دهلوی خلیفهٔ حبیب الهی حضرت مولانا
شاه میرزا جان جانان صاحب شهید دهلوی قدس الله تعالی اسرارهم خود در محلّهٔ قندهاری
بازار قیام میداشتند و جناب خانصاحب خدمت ایشان و دیگر علمای ذیشان از زر و سیم
نقد و جنس بسیار می کردند و فات ایشان در سنه ۱۲۱۵ یکهزار و دو صد و پانزده هجری بشهر لکهنؤ
واقع شده رحمة الله علیه **فصل** مصطفی خانصاحب رساله دار قندهاری لکهنوی خالصپوری شهید
رحمة الله علیه علاوهٔ جاگیر از سرکار لکهنو یکهزار و هفت صد روپیه ماه بماه تنخواه می یافتند وقتی که
شیر لفی محتاج برای طلب روزگار بخدمت ایشان رسیدی بداروغهٔ خود امر میکردند که نامش بزمرهٔ
سواران یا پیادگان وغیره بنویس داروغه مذکور نامش نوشته عرض مینمود که حضور حسب الارشاد
سامی نامش نوشته ام خانصاحب موصوف می پرسیدند که از کدام تاریخ نوشته داروغه
می گفت که از همین تاریخ که امروز ست مثلاً بست و چهارم ماه رجب خانصاحب ممدوح میفرمودند
که نامش از تاریخ اول ماه رجب بنویس زیرا که وقت دادن تنخواه حساب برابر خواهد آمد و ازین تاریخ
در میانی که نوشتی در حساب کسر خواهد افتاد و وقت دادن تنخواه تکلیف خواهی کشید لهذا از تاریخ
یکم ماه رجب نامش بنویس که در حساب کسر نیاید و ترا تکلیف نشود داروغه میدانست که طبع خان
صاحب منظر لطف خدای رحیم افتاده است از تاریخ اول ماه رجب مثلاً نامش می نوشت - حضرت

مولانا

مولانا سید نور الهدی صاحب بخشی فوج ریاست ٹونک طاب ثراه می فرمودند که من طفل ده ساله
بودم هر روز بخدمت خانصاحب ممدوح میرفتم ایشان مرا سید زاده دانسته ازآمدنم بسیار
خوش میشدند و میفرمودند صاحبزاده آمده است مخدوم زاده آمده است علاوه شیرینی و میوهای
گوناگون یک روپیه نقد هر روز مرا میدادند و بدار و غهٔ خود امر کرده بودند که وقتی که من در خالصپور نباشم
بشهر لکهنؤ یا بجای دیگر رفته باشم و صاحبزاده بیاید هر روز یک روپیه او را داده باش من هر روز
نزد داروغهٔ ایشان رفته یک روپیه می گرفتم تمّ کلامُ السّیدِ المغفور راقم الحروف می
گوید مولانا سعدی علیه الرحمه درین باب خوش گفته است

باشیار مردان سبق بُرده اند	نه شب زنده داران که دل مرده اند

ملک الشعرا سید لکهنوی غفر الله له نیز بزبان اردو نیکو گفته است

ارے یہی وقتِ دہش گر تجکو دنیا ہی تو دے	ڈہونڈہتا پھرتا ہی قارون کو گدا ملتا نہین

کمالات کمالات خانصاحب موصوف نیز بسیار هستند درین رساله صغیره گنجایش درج
نداشته لهذا بر همین قدر اکتفا نمودم و بتحریر نامهای مردان خدا شرف اند و ختم شهادت
خانصاحب ممدوح بشهر لکهنؤ در سنه ۱۲۵۳ یکهزار و دو صد و پنجاه و سه هجری واقع شد رحمه الله
علیه **فصل** عبد المعبود خانصاحب رساله دار غفر له الغفار قندهاری لکهنوی حافظ قرآن
بودند مُصَلّیانه که در تراویح قرآن شریف ایشان می شنیدند هر شب بعد از فراغ تراویح یک
روپیه بهر مُصَلّی میدادند و مولانا عبد الله خانصاحب قندهاری خالصپوری قدس سرّه
در علوم معقوله و منقوله هر دو ید طولی میداشتند و علم جفر خوب میدانستند و خوارق عادات
نیز ازیشان ظاهر شده اند درین رساله مختصره گنجایش تفصیل آنها نیست و مولانا اکبر خان
صاحب قندهاری خالصپوری رحمة الله علیه نیز عالم معقول و منقول بودند **فصل** صالحه بیگم

والدهٔ مولانا و اصل و خواهر کلانِ صالحه موصوفه یعنی خدیجه بیگم والدهٔ حاجی فضل الله خانصاحب
جاگیردار و خواهر خرد صالحهٔ ممدوحه یعنی مهدیه بیگم هر سه ولیه کردگار و تقیهٔ روزگار بودند نماز هر سه بغیر
اعذار شرعیه قضا نمی شد شوق دین بسیار می داشتند و بدنیای دون نمی پرداختند در اهل
قرابت تا این زمان از عادات ایشان و عبادات ایشان و عفتِ ایشان و عصمتِ
ایشان و شمائل ایشان و فضائل ایشان مثل میزنند و میگویند که در بصره یک رابعه بود
رحمة الله علیها و در خانهٔ عبد القدوس خانصاحب خلّاق علی الاطلاق سه رابعه آفریده است
رحمة الله علیهن **فصل** عبد الصمد خانصاحب چکله دار قندهاری لکهنوی تعلقه دار موضع ڈیله
وغیره ضلع رای بریلی نوّر الله مرقده بغیر از مهمان نو آمده طعام نمی خوردند روزیکه مهمان نو بر دستر
خوان ایشان نرسیدی خدمتگاریرا امر میکردند که در بازار برو و مسلمانی را برای خوردن طعام
بزور نزد ما بیار همیشه بر دستر خوان ایشان جماعتی از علما و فقرا و سادات و شرفا طعام
می خوردند و خانصاحب موصوف احسان ایشان بر خود میدانستند و می گفتند

شکر بجا آر که مهمانِ تو	روزیِ خود می خورد از خوانِ تو

رحمة الله علیه **فصل** جدّ مولانا و اصل بچند واسطه حاجی میر اویس معروف بحاجی میر خان
تاجدار صوبهٔ قندهار عالمی بود عامل و عارفی بود کامل و بادشاهی بود عادل مشهور ست که باوجود
حصول سلطنت کوس شاهی بنام خود ننواخت و علم حکومت نیفراخت بداد مظلومان پرداخت
و به تهیهٔ زاد آخرت در ساخت فرار پر انوارش در قریهٔ کوکران بجانب غربی شهر کهنه و چهل
زینه متصل شهر قندهار واقع ست جعل الله الجنة مثواه همچنین دیگر بزرگان
مولانا و اصل نیز صاحبانِ جاه و جلال فضل و کمال علم و عمل زهد و تقوی ولایت و قطبیت بوده
اند این رساله مختصره تحمل مقامات ایشان نمی تواند کرد رحمة الله علیهم اجمعین **فصل** بزرگان مولانا

فصل ۱۲ ۱۱

د اصل چنانکه باخلاق حمیده وشمائل پسندیده جود و سخا بذل و عطا شجاعت و سخاوت طاعت
د عبادت مروّت و فتوت علم و عمل زهد و تقوی عرفان و معرفت موصوف بوده اند و بفضل
واهب العطیات فضائل صوری و معنوی از شرافت و نجابت و نسب اطهر سیادت و ریاست
و سلطنت یافته اند همچنین در شکل و صورت ظاهری نیز باحسان خالق بی نیاز ممتاز بوده اند
د تمام ازل لایزال و لم یزل چنانکه کمال بایشان عنایت نموده جمال نیز ارزانی فرموده حاکم
در مستدرک روایت کرده است اِنَّ اللهَ جَمِیلٌ یُحِبُّ الْجَمَالَ ازین معلوم شد که جمال نیز
نعمتی ست از نعمای الهی عَظُمَتْ بَرَاهِینُهُ وچگونه نعمت نباشد که در کتب سیر و احادیث مروی
است که لمعان چهرهٔ انور آنسرور علیه و علی آله صلوات الله الاکبر بر لمعان بدر غالب می آمد
و ماه کامل بمقابله آن سید الکاملین ناقص می نمود خوش گفت **واصل**

آن یوسف مصر بچنین حسن و جمالش	افتاده در چاه ز نخدان محمد
دریاو سما پر شده از گوهر و اختر	رخشید چو یک پر تو دندان محمد
ظلمت بعدم رفت و منور شده عالم	از لمعهٔ مهر رخ تابان محمد
واصل نه طلبگار فروغ دو جهان ست	همان شایق رخسار درخشان محمد

صلی الله علیه و علی آله و اصحابه وسلم

حسن سالان ریاست لکهنؤ حسن و جمال عبد الباقی خانصاحب رساله دار و حبیب الله خان صاحب
رساله دار و عبد المعبود خانصاحب رساله دار و هارون خانصاحب رساله دار و غیرهم دیده اند
منطوق اَلْوَلَدُ سِرٌّ لِاَبِیْهِ که عند التحقیق از آل رسول مقبول صلی الله علیه وسلم بوده اند هریکی از ایشان
آفتابی بود تابان و آفتابی بود درخشان و دیرینه سالان ریاست را پور حسن صورت عبد
الرحیم خانصاحب رساله دار قندهاری دیده باشند و درین زمانه حال از اهل ریاست گوالیار

ویا از رئیسان خطهٔ لطیفه کاکوری حال جمال عبدالغفار خانصاحب رسالهدار معروف بقندهاری
خان باید پرسید و در ریاست بهوپال رفته حُسن و جمال حافظ محمد حسن خانصاحب قندهاری
بخشی فوج باید دید اگر صد هزار مردمان جمع شوند و یکی از ایشان در آن مجمع بیاید معلوم شود که سردار
ایمین ست محمد خانصاحب مصنف کتاب شرع محمدی و خال عینی والدهٔ مولانا واصل وقتی که
در کلکته تشریف برده بود ند اهل آن شهر هجوم می کردند و می گفتند که این فرشته ایست از آسمان
فرود آمده این شنیده بود که خاکسار تحریر نمود حالا آنچه دیده است می نویسد که روزی در مجمع
اهل علم مولانا واصل را بچشم خود دیدم از حُسن صورت و خوبی سیرت ایشان معلوم کردم که صدر
مجلس ایمین ست و مرشد ایشان خلافت نامه که بایشان داده اند مدح وجاهت ایشان نیز
در آن تحریر فرموده اند و واقعی وجاهت هم نعمتی از نعمتهای مُنعِم حقیقی بوده است و برای اظهار نعمت
امر فرموده وَاَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ ـ فَتَبَارَكَ اللّٰهُ اَحْسَنُ الْخَالِقِيْنَ
وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعٰلَمِيْنَ **فصل** بزرگان فاضل واصل با وجود حصول سیادت اظهار
سیادت خود نکرده اند و خدمت سادات همچو غلامان بجا آورده اند خوش گفت

بود مرد آن که از بهر تمامی	کند با خواجگی کار غلامی

و درین زمان نیز ارادهٔ اظهار سیادت نبوده لیکن درینجا چون سخن در کشف امر واقعی افتاده
باین سبب حقیقت نسب ایشان بقلم آمده سلسله نسب ایشان که تا حضرت سید الشهداء شهید
دشت کربلا امام الاولیا سبط رسول خدا علیه و علی آله التحیة والثنا می رسد جناب محمد عبد
الغفار خانصاحب رسالهدار فرستاده اند اینک موجود ست لیکن مولانا واصل می فرمایند

	که ضرورت درج آن نیست
بندهٔ عشق شدی ترک نسب کن جامی	که درین راه فلان ابن فلان چیزی نیست

بندۂ عشق شدی ترک نسب کن جامی	کہ درین راہ فلان ابن فلان چیزی نیست

یَا بُنَیَّ اِنَّکَ مَسْئُوْلٌ یَوْمَ الْقِیٰمَۃِ مَاذَا اکْتَسَبْتَ وَلَا یُقَالُ بِمَنِ انْتَسَبْتَ

ذات پات نا پوچھے کوے	ہر کا بھجی سو ہر کا ہوے

ونسبت نسب با قوم افغان نیز بدنیست زیرا کہ قوم افغان نیز قومی ست شریف و گروہی ست لطیف غیرت و ہمت شجاعت و سخاوت خاصۂ ایشان بلکہ طبیعت ایشان ست و از ابتدا تا انتہا آوازۂ شمشیر ایشان آویزۂ گوش ہر صغیر و کبیر بر نا و پیر گشتہ است و عروس سلطنت و ریاست و ابہت و جلالت از اول تا آخر بخانۂ ایشان جا گرفتہ خوش گفت

عروس ملک کسی در بغل بگیرد چیست	کہ بوسہ بر لب شمشیر آب دار زند

ایشانند کہ بر تمام ہندوستان چند بار سلطنت کردہ اند سیر المتاخرین و تاریخ فرشتہ وغیرہ باید دید ایشانند کہ بر تمام ایران و توران حکومت رانده اند آوازہ از کتب تواریخ از روضۃ الصفا و مرآۃ افاغنہ وغیرہ باید شنید و درین زمان کہ ہمچو بنی اسرائیل از دست فرعونیان تباہی بر حال ایشان غالب آمده است تا ہم بفضل خدای بی ہمتا کابل و قندہار بقبضۂ اقتدار ایشان ست و از ہندوستان بہوپال ریاست ایشان ست و رامپور زیر حکومت ایشان ست و ٹونک مملوکۂ ایشان ست و جاؤرا مقبوضۂ ایشان ست و باندا مکان ایشان ست و جوناگڈھ از آن ایشان ست وغیرہ وغیرہ صولت افغانی را ملاحظہ باید نمود و جاگیر و معافی و تعلقداری و زمینداری و عہدۂ ججی و صدر الصدوری و تحصیلداری وغیرہ در چہ حساب ست بسیاری از شرفا بطریق فخر می گویند کہ ما ملازم ریاست فلان افغان بودہ ایم و این قول دلیل شرافت ایشان ست ورنہ ارذال ازین سخن انکار دارند و درین حکومت انگریزی تیغ ہمگنان در نیام و خنجر افغانان ہمیشہ بر گردن مفسدان لئام می ماند مطالعۂ اخبار ہا باید فرمود بت سومنات بقوت بازوی ایشان شکستہ شد و بیخ بہاؤ جہمکو بہ نیروی

ایشان برانداخته آمد بلکه تخم اسلام و ایمان در زمین هندوستان سلطان محمود غزنوی و بادشاه
شهاب الدین غوری بواسطهٔ شمشیر ایشان کاشته اند و سلاطین مغلیه ایشان را از اکین قصر سلطنت
خود انگاشته اند در تزک جهانگیری و رقعات عالمگیری تامل باید نمود و این مذکور باعتبار حکومت
صوریست و امّا من حیث سلطنت معنوی پس بسیاری از افاغنه علما و فضلا بوده اند و اکثری
از ایشان بفضل خدای رحمن بمرتبهٔ ولایت و قطبیت و غوثیت رسیده حضرت مولانا بایزید
افغان سلیمانی خسر مولانا سید شاه حسین غوری از ایشان ست و حضرت مولانا خضر خان افغان
سهروردی از ایشان ست و حضرت مولانا اسد خان لهری شاه پوری از ایشان ست و حضرت
مولانا چاند افغان اکلکوٹی از ایشان ست و حضرت مولانا شاه سلیمان چشتی توسوی مرشد
حضرت مولانا حافظ سید محمد علی چشتی خیرآبادی از ایشان ست و حضرت مولانا شاه الله بخش
چشتی توسوی از ایشان ست و حضرت مولانا شاه عبد القادر نقشبندی خالصپوری صاحب استقامت
کامله و مصدر کرامات وافره از ایشان ست و حضرت مولانا شاه عبد الغفار نقشبندی خالصپوری
ولی مادرزاد از ایشان ست و غیره و غیره قدّس الله تعالی اسرارهم در کتب تواریخ و مقامات اولیای
کرام مثل صولت افغانی و غیره اسمای گرامی بعض ایشان مرقوم اند و اکثری متروک - و از علمای افغانان
و فضلای ایشان همه کابل و قندهار و غزنین و اطراف آنها مالامال ست و اقلیمی از اقالیم سبعه بلکه
شهری از آنها از علمای افاغنه خالی نباشد **و نیز همت اولیای** بسیار و دعای اصفیای
بیشمار رفیق طریق ایشان بوده است پس اگر کسی مبتلای مرض حسد زبان بطعن ایشان کشاید
معذور ست که رنجور ست ایشان را زیان ندارد و بهمین سبب که قوم افغان در شرافت و نجابت
و اُبّهت و جلالت کم نیست بزرگان ما از سید شاه حسین خان تا این زمان باوجود حصول سیادت
اظهار سیادت خود نکرده اند و خود را افغان وانموده اند و شاه اکبر که در رقعات ابو الفضل

افاغنه نما

افاغنه را بد گفته است خدایش بیامرزاد سبب آن ظاهر ست که پنجهٔ شیری از شیران افاغنه بر گلهٔ
پدرش رسیده بود و مادرش در پنجهٔ آن شیر افتاده لیکن شیر شرافت را بنیاد نهاد و مادرش را
بکمال اکرام نزد پدرش فرستاد اکبر شاه غفرله الله این بچیهٔ رضیه را خیال نفرمود و از ضربت
پنجهٔ مذکور خرشم نمود و از ینجاست که مورّخان زمان سلطنت مغلیه نغمهٔ صولت افاغنه را بزبان
نرم و آواز پست سرائیده اند که شاه این زمان از نعرهٔ سطوت افغانان نیاشوبد معهذا نغمهٔ
مذکور باسلوب خوب بگوش ارباب هوش میرسد چنانکه مورّخان این زمان که اکثر هنود و نصاری
هستند حال شاه اورنگ زیب عالمگیر علیه رحمة الله القدیر را بوجه عداوت قلبی که خانهٔ اقتدار
کفار ویران نموده است بطرز مذموم نوشته اند و می نویسند معهذا اصحاب درایت از تحریر ایشان
اگرچه بدنما ست درمی یابند که شاه عالمگیر شاهی بود دین پناه و سلطانی بود خدا آگاه عالمی بود حنفی
مذهب و عارفی بود مجددی مشرب اهل اسلام را نواخته و اهل ضلالت را انداخته دیر و کنشت را خراب
نموده مساجد و مدارس را تعمیر فرموده عدل و انصاف را بنیاد نهاده شکر ستم را شکست داده با فقرا
و غربا احسان مینمود و بر علما و فضلا فیض میکشود دین محمدی را رواج می داد شرع احمدی را اساس می
نهاد و چگونه نباشد که شاگرد حضرت مولانا شیخ احمد عرف ملا جیون قدس سره العزیز بود لاجرم ملک او
نور الانوار می نمود تم کلامه الشریف راقم الحروف میگوید که اگرچه مطابق فرمودهٔ مولانا و اصل ضرورت
درج نسب نامه نبوده است و لیکن دران قباحتی هم نیست پس میخواهم که مکتوبی از مکاتیب مولانا عبد
الغفار خانصاحب سالهٔ دار که بنام مولانا واصل صدر یافته اند و بذریعهٔ منشی سید حسین صاحب بکوکنی
باروی بدست این خاکسار رسیده در اینجا نقل نمایم که طالب تحقیق را جای تشویش نماند و موجب مزید
بصیرت گردد و هو هذا **نقل مکتوب مذکور** بسم الله الرحمن الرحیم حامداً و مصلیاً و مسلماً
برخوردار نور الابصار راحت جان فخر خاندان مولانا مولوی حافظ قاری حاجی صوفی سید محمد سکندر

مشہور بمولوی سکندر علیخان قندہاری شاہِ عالم خیل رئیس موضع خالصپور ضلع لکھنؤ مقیم بمبئی مدرسہ اسلامیہ زاد علمہ و فضلہ و عمرہ و قدرہ — از طرف خاکسار عبد الغفار معروف بہ قندہاری خان رسالہ دار عفی اللہ عنہ ما جناہ فی اللیل و النہار پس از سلام مسنون و دعای ترقی علم روز افزون مطالعہ نمایند نامہ راحت کہ معرفت عزیزی حاجی فضل اللہ خانصاحب معافیدار خالصپور سلمہ اللہ تعالے فرستادہ بودند رسید فرحت تازہ و مسرت بی اندازہ رسانید از حال نسب خود و دیگر حالات بزرگانِ خود کہ استفسار نمودہ اند معلوم شد عزیز اشکر پروردگار عالم از قلم زبان و زبان قلم بیرون ست چگونہ تحریر و تقریر تواند کرد کہ خلاقِ عالم ما و شما را در اہل ایمان و اسلام و از اہل اسلام منسلک سلاطین صوری و معنوی آفریدہ است اگرچہ مثل ہندی ذات پات نا پوچھے کوے ÷ ہر کا بھیجے سوہر کا ہوے صادق و راسخ ست و لیکن نسب را نیز در دنیا و دین اعتباری ست مشہور و احترامی ست معروف و ازینجاست کہ مجتہدین دین متین رحمۃ اللہ علیہم اجمعین در کتب فقہ باب مستقل برای آن گماشتہ و نگاشتہ اند و نکاح شریفہ بشخص دنی جائز نداشتہ اند و صحابہ کبار رضی عنہم الغفار بلکہ خود رسول مختار صلوٰۃ اللہ تعالیٰ علیہ و آلہ الاطہار در معرکہا رجز خواندہ اند و بشرافت نسب خود افتخار جستہ عزیز اسلسلۂ

	نسب ما و شما بسید انبیا میرسد صلی اللہ علیہ و آلہ و اصحابہ و سلم		
	گرچہ خوردیم نسبتی ست بزرگ		ذرۂ آفتاب تابانیم

و امہات ما و شما اکثر از روسای افاغنہ بودہ اند شاہزادۂ غور سید صحیح النسب سرمست علی ملقب بشاہ حسین غوری بعد از زوال سلطنتِ آبای خود در حالت تباہی بکوہ سلیمان کہ مسکن افغانان بود در آمد رئیسی از رئیسان افاغنہ کہ بیتن نام داشت و مرد عابد و کامل و بزرگ و عاقل بود نقوش شرافت و سیادت بفحوای ÷ سالی کہ نکوست از بہارش پیداست ÷ بر ناصیۂ سید شاہ حسین غوری منقوش دید قاصدی در غور فرستاد و گفت از رئیسان آن بلد نسب او تحقیق کردہ بیا قاصد

مذکور در غور رفته از رئیسان آن شهر حال نسب شاه حسین پرسید همها گفتند که او سید شریف
النسب واز اولاد سلاطین عالی حسب ست قاصد گفت که اگر قول شما صحیح است بر قرطاسی
بنویسید و بر سیاداتش مُهر و دستخط خود بکنید تا من آن کاغذ را همراه خود برم و آقای خود را
نمایم همها بر سیاداتش مُهر و دستخط خود نمودند بعد ازان قاصد مذکور نزد قاضی شهر
رفت قاضی نیز کاغذ مسطور را بمُهر و دستخط خود مزین فرمود قاصد کارگزار بجبل سلیمان رسید
کاغذ مذکور بنظر آقای خود مولانا بیتن پیش کرد دلش بر تباهی حال سید شاه حسین بسوخت
در آغوش پناه خود گرفت دختر ماه پیکر خود مُسمّاة بی بی مَتّی را بعقد شرعی در آغوشش
داد حالا سید موصوف که در میان افاغنه بود و باش اختیار نمود بمضمون هر که در کان نمک رفت
نمک شد افغان مشهور گشت افاغنهٔ دیگر او را داماد امیر خود داشته اکرام بسیار نمودند
بکمال تعظیم او را شاه حسین خان گفتندی از سید مسطور و دختر افغان مذکور دو پسر خوب صورت
خوش سیرت بوجود آمدند نام اول اسمعیل خان غلجی و اسم ثانی ابراهیم خان لودی مشهور گردید و
چونکه شاه حسین مذکور از نسل سادات کرام و از اولاد سلاطین ذوی الاحترام بود سخاوت و شجاعت
و مروّت و فتوّت و بلند حوصلگی و همت و دیگر اخلاق حمیدهٔ او بمصداق الولد سرٌ لابیه بفرزندش
سرایت نمود و صفات پسندیدهٔ مادر ایشان که دختر افغان بود بران افزود مضمون نورٌ علی نور
ظهور آمد زیرا که قوم افغان نیز قومی ست شریف و جماعتی ست لطیف ـ از کتاب نسب نامه
حضرت والد ماجدم مولانا محمد عبد الرزاق خان صاحب قندهاری علیه رحمة الله الباری در حالات
بزرگان ماؤشما تصنیف فرموده اند بعض مضامین ضروری بقلم خود نوشته میفرستم اگر کاتبی
هم خواهد رسید همه اش نقل کنانیده خواهم فرستاد که آنعزیز یادگار بزرگان ما هستند بل
فخار گذشتگان ما هستند بارک الله تعالی فی علمکم و عملکم و زاد فی عمرکم و قدرکم ـ سلسلهٔ نسب شما

انیست سید محمد سکندر بن[۱] سید عبد الرحیم بن[۲] سید عبد الکریم بن[۳] سید عبد
المجید بن[۴] سید عبد الرؤف بن[۵] سید محمد یوسف بن[۶] سید گل محمد بن[۷] سید یحیی بن[۸] سید
شاہ عالم بن[۹] سید کرم بن[۱۰] سید اسمعیل بن[۱۱] سید بہاؤ الدین ملقب بمندین بن[۱۲] سید
یوسف بن[۱۳] سید جلال الدین بن[۱۴] سید قطب بن[۱۵] سید اسحاق بن[۱۶] سید حسین بن[۱۷] سید
ملک یار بن[۱۸] سید محمد ہودکہ لقب او ہتوکی بود بن[۱۹] سید بارو بن[۲۰] سید توران بن[۲۱] سید اسمعیل
کہ لقب او غلجی بود بن[۲۲] سید سرمست علی ملقب بشاہ حسین شاہزادۂ غور بن[۲۳] سید سلطان بایزید
بن[۲۴] سید سلطان معین الدین بن[۲۵] سید سلطان جلال الدین بن[۲۶] سید شاہ اجمل بیابانی
بن[۲۷] سید شاہ ابو القاسم بن[۲۸] سید عبد اللہ الامری بن[۲۹] سید شاہ حسین بن[۳۰] سید اسحاق رضی
اللہ تعالیٰ عنہ بن[۳۱] سید امام جعفر صادق رضی اللہ تعالیٰ عنہ بن[۳۲] سید امام محمد باقر رضی اللہ تعالیٰ عنہ
بن[۳۳] سید امام زین العابدین رضی اللہ تعالیٰ عنہ بن[۳۴] سید حضرت امام حسین سید الشہدا رضی
اللہ تعالیٰ عنہ بن[۳۵] امیر المؤمنین علی کرم اللہ تعالیٰ وجہہ زوج سیدۃ النساء حضرت فاطمہ
زہرا رضی اللہ تعالیٰ عنہا بنت حبیب خدا سید انبیا حضرت محمد رسول اللہ صلی اللہ علیہ
وآلہ واصحابہ وسلم عزیز ابزرگان ما و شما افغان مشہور شدہ اند و بلفظ خان معروف گشتہ اند
نسب مادری بر ایشان غالب آمد کہ دختر افغان بود لیکن چونکہ سلسلۂ نسب پدری ایشان
بسید انبیا علیہ وعلی آلہ واصحابہ التحیۃ والثنا میرسد و در اینجا سخن در کشف حقیقت واقعی افتادہ
ازین سبب بانام آنعزیز و نیز ہمراہ اسمای آبای آنعزیز لفظ سید نوشتہ ام کہ امر واقعی این ست
ورنہ والد ماجد شما عبد الرحیم خان و جد شما عبد الکریم خان مشہور بودند و علی ہذا القیاس دیگر
بزرگان ما و شما بلفظ خان معروف گشتہ اند و آنعزیز را نیز سکندر علیخان می گویند و لفظ سید آنعزیز می
رسید کہ بتوفیق خدا عالم با عمل ست ایزد سبحانہ در علم و عمل شما ترقی دہد و ہمچو سکندر ذو القرنین بر تخت

داماد مولانا بیتن افغان ۱۲

۵۱ این بزرگ غالباً عم حضرت عارف بسطامی قدس سرہ باشد واللہ اعلم ۱۲

۵۲ شیخ اسحاق برادر حضرت سید امام موسی کاظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ بوده است

شریعت وطریقت نشاند حالا باید شنید که سید شاه حسین که درمیان افاغنه شاه حسین خان مشهور
شده بود پسر انش سید اسمعیل ملقب به غلجی وسید ابراهیم ملقب به لودی مثل پدر خود درمیان افغانان
لفظ خان یعنے اسمعیل خان غلجی وابراهیم خان لودی مشهور گشتند واولاد این هردو پسر نیز تاحال
لفظ خان مشهور ست وازین سبب مردم ایشانرا افغان دانند وافغان گویند وافغان
ویسند بلکه خود ایشان نیز بوجه بود وباش درافغانان خودرا افغان میدانند آری مردمان کهن
سال که ازحال سید شاه حسین موصوف واقف هستند می دانند که نسب پدری از سادات
ست ونسب مادری ما ازافاغنه بوده است وچونکه درکابل وقندهارافاغنه را ریاست واعتبار
شهرت بلفظ افغان بهتر دانسته اند الغرض اولاد سید اسمعیل غلجی را افغان غلجی میگویند واولاد
سید ابراهیم لودهی را افغان لودهی می نامند وازینجاست که اهل تواریخ درکتابهای خود اولاد
هردو را افغان نوشته اند وما وشما ازاولادِ سید اسمعیل غلجی هستیم ازاولاد ابراهیم لودهی چهارکس
برتمام هندوستان سلطنت کرده اند ۱ دولت خان لودهی ۲ بهلول شاه لودهی ۳ سکندر
شاه لودهی ۴ ابراهیم شاه لودهی — وازاولادِ اسمعیل غلجی پنج کس برقندهار وتمام ایران پادشاهی
نموده اند ۱ میرادیس مُلقّب بحاجی میرخان پسر سید شاه عالم که نامش درنسب نامه مذکور شده
است وبرادر سید یحیی که اجداد قریبهٔ شما هستند ۲ عبدالعزیز خان غلجی والی قندهار بن شاهِ
عالم موصوف ودر ثانی سید یحیی این هم بچند واسطه جد شماست ۳ شاه محمود قندهاری غلجی بادشاه ایران پسر
حاجی میرخان موصوف ۴ شاه اشرف غلجی سلطان ایران برادرزادهٔ حاجی میرخان ممدوح
۵ شاه حسین غلجی تاجدار قندهار پسر ثانی حاجی میرخان موصوف این پنج نفر از بزرگان قریبهٔ
شما بادشاهِ ایران وقندهار بوده اند وازآنجاکه

همه ملک ودولت پذیرد زوال	نماند بجز ملکِ ایزد تعال

هر اقبالی را زوالی هست و دولت و ملک میرود دست بدست کیفیت زوال اقبال ایشان این است
که بنی اعمام مذکورین با یکدیگر باب مقاتله کشادند و نادرشاه ایرانی در اصل راه زنی بود خلاف باهمی
ایشان را دیده فرصت را غنیمت دانست و ایرانیان که زخم شمشیر قندهاریان بر دل داشتند با نادر
در آمیختند و از زروشکر قرار واقعی او را مدد دادند و اعانت نمودند بعد از جنگهای بسیار
ملک از دست قندهاریان بدر رفت و بدست نادر در آمد - حالا نادر راهزن نادرشاه مشهور گشت
جدّ شما محمد یوسف خان صاحب مع شش فرزندان خود و دیگر خدم و حشم خود را همراه گرفته بهندوستان
تشریف آوردند و یک فرزند خان موصوف که عبدالوهاب خان نام داشت و بدست نادرشاه گرفتار
آمده بود تا زندگی نادرشاه در قندهار بماند بعد چند سال اقبال نادرشاه هم روبزوال آورد برادرزاده اش
علی قلیخان افشار و ابراهیم خان و عبدالوهاب خان وغیره مجتمع شده سر پرغرور نادرشاه را از تنش

جدا ساختند و بخاک مذلت انداختند	
بیک گردش چرخ نیلوفری	نه نادر بجا ماند و نے نادری

بعد از قتل نادر عبدالوهاب خان نیز راه هندوستان پیش گرفتند و بخدمت والد بزرگوار
خود رسیده عرضه داشتند

بامراد آمدم بحضرت تو	سر ظالم بریده آمدم

جدّ شما محمد یوسف خان صاحب قندهاری علیه رحمة الباری وقتی که در شهر لکهنو رسیدند حکومت
نواب شجاع الدوله بود استقبال نمود و باکرام تمام پیش آمد مصاحب خود گردانید و بر مسند
شاهی برابر خود می نشانید و برادر معظم می گفت و فرزندان ایشان را بعهدهای جلیله مثل چکله داری
در رساله داری به تنخواه دو هزار و سه هزار روپیه ماهوار منصوب گردانید و جانب شرقی شهر لکهنو
که میدانی بود وسیع برای تعمیر مکانات ایشان و قیام رسالهای ایشان عطا نمود - و آن مقام

بنام محلهٔ قندهاری بازار مشهور گشت در زمانهٔ شاهی این محله بسیار آباد بوده حالا ویران شده
است تولد شما در همین محله گردیده بسنه یکهزار و دو صد و شصت و سه هجری تاریخ پنجم ماه رجب
وقت نماز فجر روز دوشنبه بندهٔ عاشق خالق تاریخ ولادت شماست درینوقت برهمین
قدر اکتفا می نمایم حالات باقیه را از عقب خواهم نوشت انشاء الله تعالی ایزد سبحانه آن عزیز را
بمقاصد دلی رسانا د و بعلم و عمل مقبول خود گرداناد آمین یارب العالمین بطفیل حبیبک سید
المرسلین و خاتم النبیین و صلی الله علی خیر خلقه محمد و آله و اصحابه اجمعین فقط رقیمهٔ دعا خاکسار
عبد الغفار معروف به قندهاری خان رساله دار پنشن یافتهٔ ریاست گوالیار زمیندار موضع
رسول نگر ڈاکخانه خالصپور ضلع لکهنؤ غفر الله تعالی ذنوبه و ستر عیوبه المرقوم ۲۸ جمادی الاخری
سنه ۱۳۱۰ مطابق ۱۷ جنوری سنه ۱۸۹۳ع فصل والدهٔ صالحهٔ مولانا و اصل ابرد الله ضریحها
که اسم با مسمّی صالحه بود در منام بشارت یافته بود که از بطن تو فرزند صالح و سعید تولد خواهد شد باید که
نام او سکندر نهی در همان ایام حامله گردید باز در خواب دید که بر سقف خانه ام چراغی نهاده اند که از نور
آن همه خانه ام منور گردیده است بعد از نه ماه در سنه ۱۲۶۳ یکهزار و دو صد و شصت و سه هجری بتاریخ پنجم ماه
مبارک رجب المرجب روز دوشنبه وقت نماز فجر سکندر موعود که امام اهل اسلام ست از حجرهٔ شکم
مادر بمسجد عالم ناسوت برای ادای لوازم عبادت معبود مطلق و بنا بر امامت نماز عابدان خدای برحق درآمد
و سکندر ذو القرنین و ارنقارهٔ الله منزّه عن کل نقص و زوال و موصوف بجمیع
صفات الکمال در نواخت که آوازه اش چهار طرف عالم بگوش ساکنان عرب و قاطنان عجم

در رسید و از هر طرف صدای تحسین و آفرین بلند شد خوش گفت

شب تاریک و دستان خدای	می بتابد چو روز رخشنده
وین سعادت بزور بازو نیست	تا نه بخشد خدای بخشنده

تاریخ ولادتش از بندهٔ عاشق خالق برمی آید بعد از تولدش خادمه وفادار نام غفرلها
خالق الانام بخدمت جناب محمد خانصاحب معافیدار والد بزرگوار حاجی فضل الله خان جاگیردار رحمه
الله الغفار دویده عرض نمود که میان در خانهٔ عبدالرحیم خانصاحب فرزند موعود تولد شده است
خانصاحب موصوف در آن وقت برای نماز فجر وضو می ساختند فرمودند که ملا سکندر بیاید عرض
نمود که بلی و چونکه قبل از تولدش این نام از عالم غیب عطا شده بود و حال بشارت مذکوره در همگنان
مشهور گردیده از اعزه و اقربا هر کس که می آمد همین گفته می آمد که سکندر تولد شده سکندر تولد شده
وجه تسمیه اش این بوده است ورنه نامهای گرامی آبا و اجداد او اکثر مشتمل بر عبدیت هستند چنانچه
بالاتر قوم شده اند پس نامش عطا کردهٔ خدای جل و علا همین پنج حرف ست یعنی سکندر
و نام پاک محمد در اول و اسم گرامی علی رض در آخرش تبرکا می افزایند و لفظ شاه که بآن می آمیزند بچهار
وجه بوده است ۱ در حقیقت سید ست نسب پدری او بسید عالم میرسد صلی الله علیه و آله
و اصحابه وسلم لفظ شاه مناسب اوست ۲ چند بزرگانش بر قندهار و ایران سلطنت کرده اند ازین
جهت هم لفظ شاه مناسب اوست ۳ بزمرهٔ فقرا درآمده است لفظ شاه مناسب اوست
۴ از چند فقرای باکمال سند اجازت و خرقهٔ خلافت یافته است لفظ شاه مناسب اوست
و لفظ خان که در آخرش می آرند نیز چهار وجه میدارد ۱ از جدش سید شاه حسین که در میان
افاغنه شاه حسین خان مشهور شده بود تا این زمان همه بزرگانش افغان و بلفظ خان مشهور شده
اند ازین جهت لفظ خان باو مناسبت میدارد ۲ اکثر مادرانش از افاغنه بوده اند لفظ خان باو
مناسب باشد ۳ اکثر بزرگانش اهل سیف بوده اند لفظ خان باو می نرد ۴ بمضمون کل
شیء یرجع الی اصله خود هم طبیعت سپاهیانه می دارد لفظ خان باو می زیبد و در فقیری
و سپاهگری منافاتی نیست سرور عالم صلی الله علیه و آله وسلم نیز صاحب فقر و هم اهل سیف بود چنانکه

۱۰ ناظران

بزناظران کتب سیر و حدیث مخفی نیست و فرموده است که رِزْقِی تَحْتَ رُمْحِی چنانکه در احیا
و کیمیاست و مولانا واصل بمنطوق اَلْوَلَدُ سِرٌّ لِاَبِیْهِ همت بلند و حوصلهٔ ارجمند می دارد و بجز

خدای عزوجل از هیچ کسی نمیترسد خوش گفت

زادهٔ شیر شیر می باشد	بچهٔ شاهباز هم شهباز

واز اینجاست که زبان حالش بمضمون فیض مشحون مولانا حافظ علیه الرحمه مترنم می باشد

فیض روح القدس ار باز مدد فرماید	دیگران هم بکنند آنچه مسیحا میکرد

فصل تا عمر ده سالگی مولانا واصل نزد عمهٔ خود بی بی مریم زوجه عبد الهادی خانصاحب رساله دار
خیرآبادی اَطْعَمَهُمَا اللّٰهُ تَعَالٰی مِنْ نَعْمَاءِ الْجَنَّةِ خوراک خوب یافت عمه موصوفه اش
رَوَّحَ اللّٰهُ رُوْحَهَا نهایت خوش خوراک بود مولانا واصل را بکمال محبت اَطْعِمهٔ لطیفه و اغذیه
لذیذه می خورانید در عمر یازده سالگی بهدایت غیبی شوق تحصیل علم بر و بسیار غالب آمد مجنون وار
در طلب لیلای علم جهان گردی اختیار نمود و بر نان خشک قناعت فرمود محنتها کشید و تلخیها چشید

خوش گفت مولانا حافظ رح

ناز پرورد تنعم نبرد راه بدوست	عاشقی شیوهٔ رندان جفاکش باشد

ایزد سبحانه و تعالی با فضال خویش او را هم آغوش مطلوبش گردانید چنانچه بیان این حال
بروجه اجمال در چند فصول کرده می شود بِعَوْنِ اللّٰهِ تَعَالٰی وَتَوْفِیْقِهٖ وَفَضْلِهٖ وَتَوْفِیْقِهٖ

فصل کتب عربیه و فارسیه از علوم درسیه و غیر درسیه بخدمت بسیاری از علمای دین
رحمة الله علیهم اجمعین خوانده و بتوفیق خدای جلیل بتکمیل رسانیده است اسمای گرامی بعض
ایشان در اینجا مرقوم می گردند ۱ حضرت مولانا مولوی سید احمد یار صاحب خالصپوری نوّر
اللّٰهُ مَرْقَدَهٗ ۔ بخدمت ایشان اکثر کتب فارسیه و کتب صرف و نحو عربی از میزان الصّرف

تا کافیه خوانده سند ۲ حضرت مولانا مولوی شاه محمد اکبر صاحب قلندر اکبر العلماء و اکرم العرفا کاکوروی عم
فیضه سجاده نشین خانقاه مولانا شاه تراب علی قلندر[1] قدس سره الاطهر بخدمت ایشان از شرح
ملا جامی تا بدایه سوای چند کتب - باقی همه کتب درسیه تا بعون خدای عزوجل باتمام رسانیده
و خرقهٔ خلافت نیز از ایشان یافته سند ۳ حضرت مولانا مولوی شاه محمد واجد علی صاحب قلندر کاکوروی
دام فیضه بخدمت ایشان بعض کتب درسیه تمام نموده سند ۴ حضرت مولانا مولوی شاه محمد تقی علی
صاحب قلندر کاکوروی عطر الله تعالی تربته بخدمت ایشان بعض کتب درسیه و بعض
غیر درسیه مثل عین العلم مع شرح آن از ملا علی قاری علیه رحمة الباری و عوارف المعارف و ملتقط
الاحیاء و غیره خوانده حضرت مولانا شاه تقی علی صاحب موصوف روح الله روحه جامع علوم شریعت
و طریقت بودند علمای کبار مثل حضرت مولانا مولوی تراب علی صاحب شارح قاضی مبارک و محشی
کتب معقوله و حضرت مولانا مولوی و مفتی عنایت احمد صاحب مصنف تاریخ حبیب آله و غیره و حضرت
مولانا مولوی و مفتی سعد الله صاحب مصنف زاد السبیل و غیره و حضرت مولانا مولوی حیدر علی صاحب
فیض آبادی مصنف منتهی الکلام و غیره مداح تبحر ایشان می بودند و گاه گاه برای ملاقات ایشان در کاکوری
شریف تشریف می آوردند رحمة الله علیهم اجمعین سند ۵ حضرت مولانا مولوی شاه محمد عبید الله صاحب
افضل العلماء و اکمل الکملا چشتی بدایونی مدرس اعلی مدرسهٔ محمدیه واقعه جزیرهٔ معموره بمبئی دامت
برکاته بخدمت ایشان از دوسه کتب باقیه فراغ حاصل نموده بعنایت خدای جلیل در همه علوم
معقوله و منقوله بر تبه تکمیل رسیده حضرت مولانا عبید الله صاحب ممدوح دام فیضه مرید و خلیفهٔ

[1] سلسلهٔ این بزرگان قلندریه بوده است ازین وجه همراه اسمای گرامی ایشان لفظ قلندر نوشته می شود
و نیز قلندر نام مرتبهٔ خاص ست مثل صوفی و متصوف و ملامتی وغیره و تفصیل صفات
قلندر در عوارف المعارف جلد اول بصفحهٔ چهل و یکم مطبوعهٔ مصر مذکور ست هر کس که خواهد
به بیند ۱۲ مولوی گل محمد صاحب کوکنی شاگرد مولانا ذاصل سلمها الله تعالی

عارف

عارف ربانی حضرت مولانا شاہ سیّد محمد عبد اللہ صاحب چشتی خراسانی نزیل پیران پٹن واقع ملک
گجرات قدس اللہ تعالی اسرارہ بودہ اند و در حرمین شریفین زادہما اللہ شرفاً و کرامۃً بخدمت بسیاری
از علمای باکمال مثل حضرت مولانا شیخ جمال مکی قدس سرہ و حضرت مولانا مولوی حبیب الرحمن
صاحب مہاجر دام مجدہ و غیرہما تحصیل علم نمودند و از حضرت مولانا مولوی آل احمد صاحب مہاجر
قدس سرہ سند کتب حدیث گرفتند باز در بدایون بخدمت حضرت مولانا مولوی شاہ محمد فضل
رسول صاحب بدایونی قادری قدس سرہ العزیز رسیدہ دو سہ کتب باقیہ را بتکمیل رسانیدہ اند مولانا
واصل سند کتب حدیث نیز از ایشان گرفتہ و بعض کتب تصوف مثل فصوص الحکم مع شرح
آن از حضرت مولانا مخدوم فقیہ علی مہائمی قدس سرہ و غیرہ بخدمت ایشان خواندہ و ایشان اشفاق
فراوان بر مولانا واصل مبذول می دارند و اکثر اوقات مدّاح تحریر و تقریرش میباشند ادام اللہ ظلالہ
علی رؤس الطالبین **فصل** حالا اسمای گرامی بعض بزرگان دین رحمۃ اللہ علیہم اجمعین کہ مولانا
واصل قبل از تکمیل علوم درسیّہ و بعد آن نیز از خدمت و صحبت ایشان فیضیاب شدہ و فوائد
فوائد حاصل نمودہ سد حضرت مولانا مولوی حافظ صوفی شاہ محمد عبد الغفار صاحب شہید نقشبندی
مجددی خالصپوری قدس سرہ ایشان ولی مادرزاد بودند ہمہ عمر ایشان در عبادت خداوند ہدایت
دری صرف شدہ مولانا واصل را شوق نماز و جماعت از فیض صحبت ایشان بدل جاگرفتہ کہ از عمر
دوازدہ سالگی تا این زمان کہ عمر مولانا واصل تا پنجہل و ہفت سال رسیدہ است بتوفیق خدای لایزال
نمازش گاہی قضا نشدہ نہ در سفر خشکی و نہ در سفر تری نہ در تندرستی و نہ در بیماری در عمر شانزدہ
سالگی بعارضۂ ہیضہ سخت علیل شدہ بود کہ تا چہاردہ روز سوای گلاب یک دانہ غلہ و یک قطرۂ آب
بحلقش نرسیدہ و قی از دہن و بول و براز از سبیلین جاری بود و طاقت نشست و برخاست بلکہ
تاب تیمم ہم نداشت وقتی کہ غشی طاری میشد والدۂ صالحہ اش کہ اسم با مسمی صالحہ بود در وقت نماز

واصل را بیدار میکرد و بدست خود تیمم می کنانید و میگفت که فرزند عبادت معبود برحق بجا آر و اصل
در همان حالت نجاست که بحکم شرع اطهر عند العذر جائز ست افتاده باشارهٔ چشم که طاقت اشارهٔ سر
ندشت طاعت حق تعالی که از طفلی صدف دلش معمور از گوهر محبّتِ اوست بکمال شوق بجامی

آورد و این شعر تصنیف خود می خواند ؎

ازین هستی که من دارم بود مقصود من هردم	که باشم زنده در شوقت بمیرم در هوای تو

مولوی سید نور الدین صاحب مدراسی می گویند که وقتی که مریض باشارهٔ سر طاقت ندارد مکلف
و مامور باداء نماز نیست درین وقت برای تاخیر نماز اجازت ست و همین روایت معتمد علیها
و مفتی بهاست و بروایتی از امام ابو یوسف و امام زفر و حسن بن زیاد رحمة الله علیهم درین وقت
هم اجازت تاخیر نماز نیست باید که باشارهٔ چشم نماز را ادا نماید چنانکه در شرح کبیر منیه و فتح الله

۱ قوله اجازت تاخیر نماز نیست آه و نزد حضرت امام شافعی رحمة الله علیه نیز درین وقت اجازت تاخیر نماز
نیست یعنی از مسلم درین زمان هم نماز ساقط نمی شود شیخ ابن حجر مصری هیتمی ثم المکی شافعی رحمة
الله علیه در تحفة المحتاج صفحه ۴۰ جلد اول مطبوعه مصر میفرماید فَاِنْ عَجَزَ اَوْمَا بِاَجْفَانِهٖ و در صفحه ۱۴۱ می گوید
وَلَا تَسْقُطُ عَنْهُ الصَّلٰوةُ مَادَامَ عَقْلُهٗ ثَابِتًا و نزد حضرت امام مالک و حضرت امام احمد رحمة الله علیهما
نیز درین وقت نماز ساقط نمیگردد چنانکه شیخ محمد دمشقی رحمة الله علیه در کتاب رحمة الامة فی اختلاف الائمة فرموده
است و در کتب فقه حضرت امام اعظم سید التابعین رضی الله تعالی عنه مثل هدایه و وقایه و کنز و غیرها لَا یُومِیْ مرقوم
ست براشفقت بر مریض و تخفیف او و رفع تکلیف از و بوده است نزد امام اعظم نماز درین وقت بر مریض فرض نیست
فرضیت نماز درین وقت ساقط ست مراد از لَا یُومِیْ یا لَمْ یُومِ یا لَا یُعْتَبَرُ که در کتب فقه حنفیه ترقیم فرموده اند
همین قدر ست که نوشته شد و مقصود از الفاظ مذکوره این نیست که اگر شائقی درین وقت باشارهٔ چشم نماز گزارد
حرام یا مکروه باشد غایة الامر اینکه چنین نماز نزد سادات حنفیه در نماز محسوب نباشد و بس - پس اگر کسی درین
وقت نماز ادا نماید نزد حنفیه هم ممنوع نبود اگرچه این نمازش را نماز نشمارند و از پی نیارند چنانچه
علامه سید طحطاوی رحمة الله علیه در حاشیهٔ مراقی الفلاح باین معنی تصریح فرموده است و حضرت عارف شعرانی

قول کبیره
انور الی قر
یم ان الکبری
ایمانه وده
والله اعلم
وعلمه احکم
۱۲ مولانا لیه

مدراسی
مولانا
سلمه الله
نفائس

بر المیمن

المعین علی ملا مسکین و عینی شرح ہدایہ و چلپی حاشیہ شرح وقایہ و طحطاوی علی الدر المختار و رد
لمحتار علی الدر المختار وغیرہ مذکور ست و اگرچہ این روایت ضعیف و مرجوح ست لیکن اوستاد
بمقتضای احتیاط و خروج از خلاف برین روایت عمل کردہ باشد علامہ طحطاوی در حاشیہ
مراقی الفلاح تفصیل مسئلہ مذکورہ بروجہ اتم نمودہ است انتہی راقم الحروف می گوید کہ طالبان
خدا تا اینچنین در طاعتش نکوشند باید کہ دم محبتش نزنند ۲ حضرت مولانا مولوی شاہ
عبد الرزاق صاحب نقشبندی مجددی خالصپوری قدس سرہ بخدمت ایشان و فرزندان و
برادران ایشان سبقہا خواندہ ۳ حضرت مولانا مولوی شاہ محمد گل صاحب چشتی خالصپوری
دام فیضہ بخدمت ایشان نیز سبقہا آموختہ ۴ حضرت مولانا مولوی حکیم محمد امیر شاہ صاحب
خالصپوری عم فیضہ بخدمت ایشان ہم سبقہا خواندہ ۵ حضرت مولانا مولوی ظہیر الدین
صاحب خالصپوری دام مجدہ بخدمت ایشان ایضاً ۶ حضرت مولانا مولوی حکیم علی حیدر
ان صاحب خالصپوری برادر عموزاد خود دام فضلہ ایضاً ۷ حضرت مولانا مولوی شاہ حیدر
علیصاحب قلندر زبدۃ العارفین کاکوروی قدس سرہ از نظر اکسیر اثر ایشان فیضہا اندوختہ
۸ حضرت مولانا مولوی شاہ حامد علیصاحب کاکوروی قدس سرہ ایضاً ۹ حضرت
مولانا مولوی حافظ محمد وجیہ الدین صاحب کاکوروی قدس سرہ ایضاً ۱۰ حضرت مولانا مولوی
محمد محی الدین خانصاحب متخلص بذوق کاکوروی رحمۃ اللہ علیہ بخدمت ایشان رسائل عروض و قافیہ
خواندہ و در بعض اشعار خود اصلاح گرفتہ ۱۱ حضرت مولانا مولوی مقصود احمد صاحب متخلص
بہ نطق کاکوروی مدظلہ ایضاً ۱۲ حضرت مولانا مولوی منشی امیر احمد صاحب لکھنوی دام فضلہ
ایضاً ۱۳ حضرت مولانا مولوی محمد فرید الدین خانصاحب کاکوروی دام مجدہ بخدمت ایشان
چند سبق خواندہ ۱۴ حضرت مولانا مولوی محمد صدر الدین خانصاحب کاکوروی مدظلہ بخدمت

ایشان ایضاً سنہ ۱۵ حضرت مولانا مولوی حافظ قاری محمد حسین صاحب نزیل کاکوری نور
اللہ مرقدہ بخدمت ایشان مسائل تجوید آموختہ و قرآن شریف از اول تا آخر بخدمت ایشان قرارت
نمودہ سنہ ۱۶ حضرت مولانا حافظ محمد علیصاحب کاکوروی نور اللہ مرقدہ ایضاً سنہ ۱۷ حضرت
مولانا مولوی حافظ محمد فضل اللہ صاحب لکھنوی فرنگی محلی دام فیضہ بخدمت ایشان چند سبق
خواندہ سنہ ۱۸ حضرت مولانا مولوی محمد لطف اللہ صاحب لکھنوی مصنف قبقاب وغیرہ رحمۃ اللہ
علیہ ایضاً سنہ ۱۹ حضرت مولانا مولوی حکیم مشرف حسین صاحب خیرآبادی عم فیضہ بخدمت
ایشان ایضاً سنہ ۲۰ حضرت مولانا مولوی نبی بخش صاحب خیرآبادی قدس سرہ بخدمت ایشان
ایضاً سنہ ۲۱ حضرت مولانا مولوی محمد نظام الدین صاحب لاہوری نزیل بمبئی عمت فیوضہ بخدمت
ایشان نیز سبقہا خواندہ سنہ ۲۲ حضرت مولانا مولوی محمد عبدالحمید صاحب عرب خطیب مسجد جامع
بمبئی قدس سرہ بخدمت ایشان علم فرائض یعنے تقسیم میراث آموختہ سنہ ۲۳ حضرت مولانا مولوی
سید عبدالفتاح صاحب معروف بمولانا سید اشرف علیصاحب گلشن آبادی دام فیضہ از خدمت
ایشان فیضہا اندوختہ سنہ ۲۴ حضرت مولانا مولوی شیخ احمد دحلان مکی شیخ العلماء قدس سرہ
بخدمت ایشان سماعت حدیث نمودہ سنہ ۲۵ حضرت مولانا مولوی شاہ محمد عبدالغنی صاحب
قدوۃ المحدثین زبدۃ المتقین نقشبندی مہاجر مدنی شارح سنن ابن ماجہ وغیرہ قدس سرہ العزیز
در مدینہ منورہ بخدمت ایشان چند حدیث صحیح بخاری خواندہ سند حدیث گرفتہ و این ہمہ بزرگان موصوفین
سابقاً و لاحقاً باصدار اعزازنامہا او را سرافراز نمودہ اند و بنگارش مضامین محبت و شفقت او را امتیاز
فرمودہ رحمۃ اللہ علیہم اجمعین مولانا واصل میگوید کہ مرشدان ما کلمات تکریم و تمکین کہ باین سگ
آستانۂ خود در سرافرازنامہا تحریر فرمودہ اند نہ از بزرگی ماست بلکہ از نیجاست کہ مصراع کس نگوید
کہ دوغ ما ترش ست ؛ اَللّٰھُمَّ نَوِّرْ مَرْقَدَھُمْ ؛ وَعَطِّرْ مَشَاھِدَھُمْ ؛ تَمَّ کَلَامُہٗ سنہ ۲۶

حضرت مولانا مولوی حافظ شاه محمد عمر صاحب مهاجر مکی فرزند ارشد حضرت قطب ربانی مولانا شاه احمد سعید نقشبندی قدس سرهما در مکه معظمه از نظر فیض اثر ایشان فیضها اندوخته حضرت موصوف در حرم محترم بدرگاه مجیب الدعوات جل شانه برای او باین الفاظ دعا کردند

سکندر یکی از غلامانِ تست	بکن لطف بر وی که شایان تست

این شعر تصنیف حضرت موصوف ست قدس سره العزیز حکایت در مکه معظمه عالمی گفت که در همه کتب فقه میقاتِ اهل مدینه ذوالحلیفه نوشته اند پس قافلها که از رابغ احرام می بندند جائز نباشد مولانا واصل گفت که جائز ست زیرا که رابغ قریب یک میل از جحفه که میقات اهل شام ست واقع شده و بهمین سبب علامه حسن شرنبلالی رحمه الله در شرح نور الایضاح رابغ را میقات گفته و در فتح القدیر شرح هدایه هم جوازش مرقوم ست عالم موصوف تسلیم نکرد و گفت که بیا پیش مولوی رحمة الله صاحب رحمة الله علیه تحقیق این مسئله کنیم هر دو رفتند در آنجا چند علمای دین رحمة الله علیهم اجمعین همچو نجوم نورافشان بودند ۲۷ حضرت مولانا مولوی رحمة الله صاحب مهاجر رحمة الله علیه ۲۸ حضرت مولانا مولوی حبیب الرحمن صاحب مهاجر دام فیضه ۲۹ حضرت مولانا مولوی حکیم ملا نواب صاحب مهاجر رحمة الله علیه ۳۰ حضرت مولانا مولوی حکیم محمد نصر الله خانصاحب که در آن سال برای حج تشریف برده بودند قدس سره - هر دو تقریر سخن خود کردند علمای موصوفین فرمودند که قول و اصل صواب ست مولانا واصل از دیدار هر چهار اقتباس انوار نموده ۳۱ حضرت مولانا مولوی شاه حاجی امداد الله صاحب چشتی مهاجر مکی دام فیضه بخدمت ایشان سماعت مثنوی معنوی نموده ۳۲ حضرت مولانا مولوی محمد عبد القیوم صاحب محدث بهوپالی رحمة الله علیه در بهوپال رفته بخدمت ایشان سماعت حدیث نموده ۳۳ حضرت مولانا مولوی عبد الصمد صاحب قندهاری مقیم حیدرآباد دکن دام مجده در دکن

بخدمت ایشان رسیده بعض مسائل منطقیه و بعض مسائل ریاضیه غامضه تحقیق نموده ۳۴
حضرت مولانا مولوی شاه عبدالرزاق صاحب لکهنوی قدس سره از دیدار ایشان فیض برداشته
۳۵ حضرت مولانا مولوی حافظ محمد نعیم صاحب لکهنوی فرنگی محلی دام فیضه ایضاً ۳۶ حضرت
مولانا مولوی شاه سعید الله صاحب لکهنوی قدس سره بخدمت ایشان بعض نکات طریقت شنیده
راقم الحروف گوید که منشی سید حسین صاحب کوکنی شاگرد مولانا واصل نامهای بسیار نوشته
آورده اند اگر هر همه را نویسم دفتری سیاه گردد و در اینجا گنجایش نیست لهذا ترک میدهم و به تحریر
اسمائی که بر آن تاکید شدید فرموده اند می پردازم امیدوارم که مولانا واصل نیز درین باب عذر خاکسار
مقبول خواهند فرمود لِاَنَّ الْعُذْرَ عِنْدَ کِرَامِ النَّاسِ مَقْبُوْلٌ فصل ۳۷ حضرت مولانا مولوی
حافظ شاه محمد ارشاد حسین صاحب سید العلماء و سند الاولیا رامپوری مصنف انتصار الحق
که در رد فرقهٔ ضالّهٔ وهابیه تا حال کتابی مثل او تصنیف نشده و مصنف کتب نافعه در علوم مختلفه دام
ارشاده بخدمت ایشان در رامپور افغانان چند ماه کامل تحصیل علوم صوری و فیوض معنوی
نموده و ایشان اشفاق فراوان بر مولانا واصل مبذول داشتند و میدارند چنانچه مضمون محبّت
و شفقت از تقریظ ایشان که بر رسالهٔ تحفه العلماء تحریر فرموده اند ظاهر است ادام الله تعالی
ظلاله علی رؤس المستفیدین ۳۸ حضرت مولانا مولوی حافظ قاری صوفی محمد فضل
الرحمن صاحب مراد آبادی دامت برکاته که ببرکت اقدام ایشان آفتها از جهان و جهانیان مندفع
می گردند بخدمت ایشان رسیده فیض برداشته و کلاه ملبوس خاص و یک شیشی پر از عطر تبرک
یافته ۳۹ حضرت مولانا مولوی حافظ قاری صوفی حاجی شاه سید محمد عبدالحق صاحب
شمس العلماء صورةً و سیرةً نقشبندی کانپوری مهاجر دام فیضه از دیدار ایشان فیض برداشته
۴۰ حضرت مولانا مولوی مفتی محمد سعد الله صاحب مصنف نوادر الوصول وغیره رحمة الله

علیه ایضاً سنه ۱۱۴۱ حضرت مولوی صوفی نقشبندی سلوگا قادری بیعةً مولانا غلام دستگیر صاحب
قصوری دام فیضه ایضاً الغرض فاضل و اصل در فضائل کثیره مقلد مولانا سعدی شیرازی
علیه الرحمة بوده است چنانکه فرموده است سعدی

تمتّع زهر گوشه یافتم | زهر خرمنی خوشه یافتم

مولوی سیّد نورالدین صاحب می گویند که اوستاد ماهر بزرگی را که می بیند شاگرد او
میشود و مرید ش میگردد و میگوید که بزرگان دین رحمة الله علیهم اجمعین حسینان معنوی هستند
حُسن معنوی ایشان دلم را در می رباید جمال باطنی ایشان بر جمال ظاهری مهوشان صوری در نظرم
غالب می آید و حلاوت آب دهن او شان بر شیرینی لعاب ایشان نزدم فائق ست اگر این شیره
شکرست آن شهد خالص ست جانم اگر باین راغب ست بآن راغب تر و دلم اگر بدام زلف
ایشان زود گرفتار می گردد بدام زلف او شان زود تر آری ایشان بر رگ دل فشتر میزنند و او شان
مرهم می نهند و گاه گاهی این شعر تصنیف بزرگی بر زبان می آرد

عهد ما با لب شیرین دهنان بست خدای | ما ز دل بندیم و این قوم خداوندانند

حضرت مولانا مولوی حافظ محمد انور علیه صاحب کاکوروی مصنف انتصاح وغیره دام مجده
و حضرت مولانا مولوی شیخ محمد یعقوب علیه صاحب کاکوروی زاد فضله زمانه بود که این هر دو
بزرگان در ایشان بودند حالا در او شان داخل شده اند یعنی از اجلّه دوستان مولانا و اصل هستند
وفّقهما الله تعالی لمرضیاته مولانا عارف مغربی خوش گفته است بلکه در سفته است

هر سو که دویدیم همه سوی تو دیدیم | هر جا که رسیدیم سر کوی تو دیدیم
روی همه خوبان جهان را به تماشا | دیدیم ولی آئینهٔ روی تو دیدیم
هر قبله که بگزید دل از بهر عبادت | آن قبلهٔ دل را خم ابروی تو دیدیم

از مغربی احوال میرسید که اورا	سود ازده طرهٔ هندوی تو دیدیم

فصل فاضل واصل ابتدائاً در مدینهٔ منوره بر دست مبارک قدوة العارفین حضرت مولانا مولوی حافظ محمد مظهر صاحب دهلوی مهاجر مدنی روّح الله تعالیٰ روحه و اوصل الینا فتوحه در سلسلهٔ علیهٔ قادریه بیعت نمود و از ایشان خرقهٔ ملبوس خاص یافت و بهدایت ایشان بخدمت مرشد السالکین حضرت مولانا مولوی حافظ سید محمد عبد السلام صاحب متوطن قصبهٔ هسوه ضلع فتحپور متصل شهر کانپور خلیفه غوث صمدانی حضرت مولانا شاه احمد سعید صاحب دهلوی مهاجر مدنی قدس الله تعالیٰ اسرارهما رسیده چند سال تبعلم اذکار و مراقبات مقررهٔ سلوک پرداخت پس از ان خرقهٔ خلافت و سند اجازت هر سه خاندان قادریه و نقشبندیه و چشتیه یافت حالا در جزیرهٔ معمورهٔ بمبئی بمدرسهٔ اسلامیهٔ مرین لیکن بتدریس علوم مشغول ست چند بار طلبهٔ علم را بعون خدای علیم و خبیر از اول تا آخر رسانیده احوال بعض ایشان از کتاب آب حیات در مسائل آب تصنیف قاضی عبد الغفور صاحب رئیس قصبهٔ بلنده ضلع فتحپور هسوه که از شاگردان مولانا واصل هستند ظاهر ست و علاوه ازین بارها طلبهٔ مسافرین کتب دقیقه بخدمتش خوانده اند هر دو شرح هدایة الحکمت و شمس بازغه و مطوّل و مختصر و شرح مواقف و حاشیهٔ خیالی بر شرح عقائد نسفی و حاشیهٔ مولوی عبد الحکیم بر خیالی و شرح سلم از ملا حسن و ملا حمد الله و قاضی محمد مبارک و زواهد ثلثه و تفسیر بیضاوی و هدایه و شرح وقایه و صحاح ستّه و غیرها و توضیح و تلویح و شافیهٔ ابن حاجب و الفیهٔ ابن مالک و شرح جامی و نفحة الیمن و عوارف المعارف و عین العلم و اقصرائی و غیرها را بتوفیق عالم الغیب و الشهاده تعلیم داده است و صدها کتب علوم کثیره بالسنهٔ مختلفه از نظرش گذشته شوق علم و اسباب علم بسیار می دارد کتب چند هزار روپیه خریده برای حصول رضای مولی تعالیٰ شانه وقف نموده است و از چند سال

وصیت نامه نوشته نزد خود میدارد که بعد از وفاتش یا شهادتش موافق آن بعمل آرند
وکتب را در فلان مدرسه برای افادهٔ اهل علم گذارند اصحاب عقل از رسالهٔ تحفة العلما اگرچه
قطرهٔ از بحر علم اوست حال علمش خواهند دریافت وارباب فهم از قصیدهٔ موعظت اگرچه لمعهٔ
از لمعات اخلاق اوست بشمائلش خواهند رسید واهل دانش از غزلهای او اگرچه آهی
پیش نیست بمذاقش پی توانند برد بلی از کلام در دآمیزش دوران باخبر بوجد می آیند ونزدیکان
بی بصر دور می مانند فصل فاضل واصل طبع آزاد میدارد پابند جبه ودستار نیست گاهی چند
عدد پارچهایکی بر دیگری می پوشد وگاهی بیک لنگ وپیراهن وکلاه در بازارها می گردد تعظیم
علمای دین وفقرای اهل یقین جبلت اوست وخود را از همه کمتر انگاشتن خلقت او هر
صغیر وکبیر را ابتدا بسلام نمودن عادت اوست ودرنشست وبرخاست کمین پایه اختیار
نمودن خصلت او با تلامذهٔ خود چنان معامله می کند که با اساتذه کرده می شود در مجمع عام اگر
اتفاق افتد پا پوش ایشان بردارد وعار نکند از اینجا حال تعظیم اساتذه باید دریافت بر تلامذهٔ خود
چنان شفقت دارد که مادر وپدر ایشان هم نداشته باشند از اینجا حال خدمت اساتذه باید فهمید
تلامذهٔ خود را از خود بهتر داند وبهتر گوید وبهتر نویسد اگر فائده از خود فوت شود وبتلمیذش رسد
ازین خوش گردد مخزون نشود خدمت مساکین وفقرا وسادات وشرفا اگر در مقدورش باشد
غنیمت میداند با هر کسی که ملاقی شود بکمال خنده پیشانی ومحبت پیش می آید واحوالش بتفصیل تمام
می پرسد واز هر کسی که یک فائدهٔ علمی بهر طریقیکه حاصل شود او را استاد خود می داند واستاد خود می
گوید واستاد خود می نویسد بلکه فقط دیدار اساتذه را سبق خود می فهمد ومیگوید که دیدار پر انوار علما
وفقرا کفارهٔ گناهم بوده است بلکه غذای روحم شده واین معنی از ما سبق بر ناظران ذی هوش روشن
شده باشد این علامت شرافت اوست بلکه دلیل معرفت اوست وبعض نااهلان از اساتذه سبقها

می خوانند و فائدها بر میدارند و با این همه از شاگردی انکار میکنند بلکه بدخواهِ استاذهٔ خود می باشند
بلی ایشان از نطفهٔ حرام بوده اند خوش گفت **مصراع** اصل بد از خطا خطا کند **فصل** مولانا
و اصل قطع نظر از قصائد عربیه و فارسیه بصنعت غیر منقوطه وغیره و فتاوی مسائل شرعیه
و مکتوبات عربیه و فارسیه تصنیفات دیگر نافعه می دارد خدا کند که سامان طبعش بهم رسد مسودات
بسیار بعض تمام و بعض ناتمام افتاده اند و همه اش مفرح قلوب علما و مبهج صدور عرفا هستند
اگر خدا می خواهد یکی بعد دیگری فیض رسان جهانیان میگردند در اینجا چند شعرش سلیس برای مسرت
صاحبدلان بقلم می سپارم اصطلاحات منطقیه را بزبان عربی در بحر خفیف مسدس مخبون و مقطوع
و محذوف نظم کرده و این رساله را **جواهر المنطق** نام نهاده سه اشعار ابتدائیه اش که در حمد
باری تعالی گفته و نزد سخن شناس دُرسفته این ست بصنعت براعت الاستهلال توجه باید نمود

و بمضمون بلیغش غور باید فرمود

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

اِنْ عَلَا عَنْ تَصَوُّرِ الْعَالَمْ	اِنَّ تَصْدِيْقَنَا بِهٖ الْمُحْكَمْ
اى من حيث الكنه ۱۲	
رَتَّبَ الْفِكْرُ كُلَّ اَشْكَالْ	لَمْ يُفِدْ غَيْرَ شَكْلِ اِشْكَالْ
لادراك كنهه تعالى ۱۲	ذلك الترتيب ۱۲
مَعْ هٰذَا وُجُوْدُهٗ اَجْلَى	اَلْجَلِيَّاتِ بَلْ يُجَلِّيْهَا
مضاف ۱۲	مضاف اليه ۱۲

۱ متصلة وتجيئ مع الواو وبغيرها ايضا لاسيما فى الشعر كما هو ظاهر على عامة اللغة

العربية ۱۲

العربية ۱۲

العلوى سيد بعون الله تعالى الناظم

در مناجات گوید

رَبَّنَا افْتَحْ لَنَا كُنُوزَ حِكَمِكَ	اٰتِنَا مِنْ لَّدُنْكَ كُلَّ نِعَمٍ
ای پروردگار ہمارے کھولدے ہمارے واسطے خزانوں کو حکمتوں کے	عطا کر ہمکو اپنے نزدیک سے جملہ نعمتوں کو
اَنَا عَاصٍ وَّ اِنَّكَ الْاَرْحَمُ	فَاعْفُ عَنَّا ذُنُوْبَنَا وَارْحَمْ
ہین گنہگار ہمون اور تو بڑا رحم کرنے والا	معاف کر ہمارے گناہون کو اور ہمپر رحم کر
تَائِبًا جِئْتُ نَجِّنَا مِنْ ضَيْرٍ	رَبَّنَا اخْتِمْ اُمُوْرَنَا بِالْخَيْرِ
توبہ کرتا آیا ہون نجات دے ہمکو درد و رنج سے	ای ہمارے پروردگار ہمارے سب کاموں کو ساتھ نیکی کے
عَافِنَا مِنْ جَمِيْعِ اٰفَاتٍ	خُذْ بِيَدِيْ اِنْفَاقًا وَّفِي الْاٰتِيْ
بچا ہم کو جملہ آفات سے	دستگیری کر میری دنیا مین بھی اور آخرت مین بھی
وَاقْضِ حَاجَاتِنَا وَكُنْ مَّعَنَا	بِالْاِعَانَاتِ اَيْنَمَا كُنَّا
اور روا کر حاجتین ہماری اور رہ ہمارے ساتھ	مدد کرتا جہان کہین ہم رہین

دعایش مستجاب گردیده است هر جاکه می باشد باعانت قادر قوی مظفر و منصور می باشد در قصبهٔ
سوه ضلع فتحپور بسنه ۱۲۹۸ یکهزار و دوصد و نود و هشت هجری پنج نفر از علمای غیر مقلدین از بهوپال
تقریب شادی فرزندان نوّاب تاب علیه التوّاب که در قصبهٔ مذکوره قرار یافته بود آمده بودند
مولانا واصل نیز دران تقریب مدعو بود باشارهٔ مرشدش مولانا شاه سیّد محمد عبد السلام صاحب
سوی قدس سرّه القوی در مجمع عام با ایشان مناظره نمود و هر پنج نفر را ساکت و لاجواب فرمود
هر علمی که می گریختند واصل تعاقب ایشان میکرد آخر کار بعون کردگار غفّار هر سیه کار بروز
شمار هر سه را مغلوب و منهزم ساخت غریو از حاضرین برخاست مرشد موصوف بسیار محظوظ شدند

و نظر عنایت بر آن بیش کردند و بارها بیفرمودند که واصل در تقریر و تحریر نظیر خود ندارد این مناظره در مجمع عام که بتقریب شادی از اطراف و اکناف مردمان بسیار گرد آمده بودند بوقوع آمده بود اهل هسوه ازین حال اطلاع دارند هر کس که خواهد بذریعهٔ تحریر تحقیق نماید و دیگر بار بهم در هسوه اتفاق مناظره افتاده فاضلے سیاح در هسوه مسافرانه وارد شده بود و بر تصنیفات مرشدش اعتراض بیجا می نمود مرشد موصوف واصل را از قصبهٔ بلندهٔ که قیام گاهش بود آدم فرستاده بقصبهٔ هسوه طلب فرمود واصل چند تلامذهٔ خود را همراه گرفته علی الفور حاضر شد هنوز نوبت گفتگو در مسئلهٔ متنازع فیها نرسیده بود که مولانا واصل شاگرد خود مولوی سید محمد جمیل الدین صاحب هسوی سلمه الله القوی را اشاره نمود پس شاگرد موصوف بمناظرهٔ آن فاضل سیاح پرداخت و بجملهٔ اول بزمین انداخت یعنی مغلوب و لاجواب ساخت و فاضل سیاح هر چه در سیاحت آموخته بود همه را فراموش نمود و راه فرار پیش گرفت — این مناظره در مجمع خاص بوقوع آمده سوای مرشد موصوف و بعض تلامذهٔ مرشد ممدوح دیگر کسی در آنجا حاضر نبود مقصود اینکه دعای مذکور او بدرجهٔ اجابت رسیده است که باعانت خدای لایزال در همه جا و همه حال مانند سکندر ذوالقرنین رحمه الله رب الخافقین منظفر و منصور می ماند ذٰلِكَ فَضْلُ اللّٰهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَآءُ ۚ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ — در اینجا چند اشعار عربیهٔ اش که بزبان قلم آمده می خواهم که دو شعر دردآمیز بزبان فارسی و دو شعر شورانگیز بزبان اردو از کلام فیض التیام او نوشته در دل فارسی خوانان مسرت رسانم و اردو خوانان را خوشوقت گردانم در حمد باری تعالی شانه می فرماید

قطعه

الٰہی در ستائش‌ہائے تو گویا شود هر یک	دل ما جان ما هر موی ما هر استخوان ما
ز بعد مرگ هم از وصف تو روح نیاساید	اگرچه گم شود از دهر نام و هم نشان ما

ولہ دام فیضہٗ

تنِ خاکی مین آئے ہین بامیدِ وصال اوسکے
دیا ہی ہمنے منصب طوطے رکا اس تودۂ گل کو

ہمارے ہر رگ و پی مین گرہ ہی عشقِ جانان کی
گنا کرتا ہی زاہد اپنی تسبیح انامل کو

فصل بر رسالۂ بلیغہ اش مسمّے بہ تحفۃ العلماء فضلای حرمین شریفین از مفتیان و مدرسان
خطباء ائمہ آن مقامین لطیفین تقریظہا کہ نوشتہ اند غالباً ہمچو الفاظ فخیمہ بر رسالہ فاضل دیگر
تر نوشتہ باشند ازان بر اہل انصاف فضل فاضل و اصل بر وجہ اتم ظاہر گردیدہ است و با قول
فخیمہ غیر اہل انصاف از حسّاد بد نہاد و اہل فساد و عناد کہ از طرز دشنیع در جہان ہیچ کس را نگذاشتہ
مد و نمی گذارند بمضمون مصرع ما چشم و گوش خویش بہر خر نمی کنیم ؛ التفات
اریم و علاوۂ رسالہ مذکورہ دیگر رسائل عربیہ اش بمصر و بغداد و دمشق
غیرہا ہم رسیدہ اند علمای محققین آن بلاد شریفہ رسائلش را بغایت پسندیدہ اند و مدح
نہا و نیز بتوصیف مصنف یعنی مولانا و اصل تقاریظ طولیہ تحریر نمودہ اند جزاہم اللہ سبحانہ
سن الجزاء و وقاہم جمیع الآفات و البلاء فصل دیگر رسائلش نیز در حرمین شریفین زادہما
سد تعالی شرفاً و کرامۃً رسیدہ بتقاریظ فضلای کرام آن بلدین کریمین مزین و مبرہن گردیدہ
د علاوۂ فضلای عرب علمای مہاجرین مثل رئیس المتکلمین حضرت مولانا مولوی محمد رحمۃ اللہ صاحب
تہ اللہ علیہ و زبدۃ العارفین حضرت مولانا مولوی محمد عبد الحق الہ آبادی مہاجر دام فیضہ و غیرہما
تقاریظ خود آنہا را موثق فرمودہ اند و از علمای مشاہیر ہندوستان مثل قدوۃ العلماء اسوۃ العرفاء
حضرت مولانا مولوی محمد لطف اللہ صاحب علیگڑہی دام فیضہ الصوری و المعنوی و امیر الفضلاء
نخبۃ الاصفیا حضرت مولانا مولوی احمد حسن صاحب کانپوری قام فضلہ المعنوی و الصوری و اصحاب
ضل و کمال حضرت مولانا مولوی محمد سلیم صاحب اعظم گڑہی و حضرت مولانا مولوی محمد عابد حسن

صاحب اپسوری وحضرت مولانا مولوی محمد محی الدین حسین صاحب وحضرت مولانا مولوی
دین محمد صاحب وحضرت مولانا مولوی احمد علیصاحب از افضالهم برآن تقاریظ بلیغه نوشته
اند برای تفریح قلوب اهل کمال بعض فقرات بلاغت اشتمال ایشان در اینجا مرقوم می گردند
حضرت مولانا مولوی محمد لطف الله صاحب رئیس العلماء علیگڑهی دام
فیضه هذه رسالة رشیقة + وعجالة انیقة + مشتملة علی
تقریرات دائقة + ومحتویة علی تحریرات فائقه + الی
آخره این تقریظ از اول تا آخر مرصع بوده است حضرت مولانا مولوی احمد
حسن صاحب امیر الفضلا کانپوری قام مجن خلیقة بان تذری
علی اللآلی والمرجان + وقمینة بان تکتب بماء الدر والعقیان
مرصفها فقیه ادیب + ومرشحها محدث لبیب + الی آخره بدانکه
امیر ممدوح میفرماید که رساله مصنفهٔ فاضل واصل سزاوار است که بر صفحهٔ جواهر برداشته شود
ورساله مذکوره لائق بان ست که باب مروارید وزر خالص نوشته شود مصنف رساله مذکوره
فقیه صاحب کمال ومحدث ناقد الرجال ست راقم الحروف می گوید که رساله مسطور
وواصل منصور چنین باشد ولیکن الفاظ تقریظ بدلالت مطابقی دال برین مدلول اند که مقرظ
ممدوح ضرور موصوف بصفات مذکوره بوده است ورنه بر زبان خامه اش اینچنین الفاظ فاخره
نیامدی فان کل انسان یقیس علی نفسه انتهی حضرت مولانا
مولوی محمد سلیم صاحب اعظم گڑهی زاد فضله هذه الرسالة قمینة

بان تنشد فی وصفها	
ففی کل لفظ منه روض من المنی	وفی کل سطر منه عقد من الدرر

یکمن

كَيْفَ لَا وَمُرَصِّفُهَا مَعْدِنُ الْفَصَاحَةِ وَالْبَلَاغَةِ ✣ الْفَائِقُ عَلَى
سَحْبَانَ وَابْنِ الْمُرَاغَةِ ✣ السَّمَيْدَعُ اللَّوْذَعِيُّ ✣ وَالصِّنْدِيدُ الْيَلْمَعِيُّ
الْفَاضِلُ الْمُتَزَيِّنُ ✣ وَالذَّكِيُّ الْفَطِينُ اِلَى اٰخِرِهٖ فَاضِلِ مُخَيِّم مولانا
محمد سلیم میفرماید سزاوار است که در وصف رسالهٔ مولانا و اصل این شعر خوانده شود

بہر لفظِ او باغ امید ہاست	بہر سطرِ سلکِ دُرِ بی بہاست

و چگونه نباشد که فاضل و اصل در فصاحت و بلاغت از سحبان بن وائل و ابن المراغه
فائق ست و مولانا مولوی محمد عابد حسن صاحب رامپوری و مولانا مولوی دین محمد صاحب
مدرس مدرسهٔ شمسیه واقعهٔ بمبئی و مولانا مولوی محمد محی الدین حسین صاحب و مولانا
مولوی احمد علیصاحب میلفالیمی دامت فیوضهم قریب قریب بآن گفته اند و جواهر بلاغت
بسلک تحریرات خود ہا سفته اند جزاہم اللہ سبحانہ احسن الجزاء حضرت مولانا شیخ عثمان
صاحب بن محمد رضی مدرس حرم مکی مدظله قد اصاب بنبلهٖ مقاتل
الاقوال ✣ ووجّه مکان القول فاطاب فیما اطال فلا زالت
اسہمہم نبالتهٖ مصیبه ✣ وہوانف فصاحتهٖ مجیبه مولانا
مدرس حرم مکی ممدوح می فرماید که مصنف این رساله بتیر خود گردن اقوال مخالفه
بریده و پایهٔ سخن را بلند ساخته است تیر ہای فضل او ہمیشه بر نشانه رسیده باد و بلبلان فصاحت
او مدام بعون خالق انام نوا سنج باشند الخ حضرت مولانا شیخ محمد صالح صاحب
خلیفه مدرس حرم محترم مکی دام فیضه فہی الحریّة ان تزین التقاریظ
الملصقة بها ✣ والملیّة ان تحسن التقریرات وتحلیها بحلی
ادبها وما ذلك الا مواہب ربانیه ✣ وفیوض رحمانیّه ✣ والله

یُؤتِیهِ فَضلَهٗ مَن یَّشَآءُ الخ مولانا مدرس حرم مکی موصوف می فرماید
سزاوار ست که خود تقاریظ بر رسالہ مولانا واصل زینت دار شوند و این رسالہ بجمال ذاتی خود
از زیور تقریرات و اصفہ مستغنی ست مواہب رحمانی این مرتبہ علیا رسالہ مذکورہ را عطا
نمودہ است و ایزد بی ہمتا امید ہد فضل خود را ہر کرامی خواہد الخ حضرت مولانا سید عبد
اللہ صاحب زواوی مدرس حرم مکی قام فضلہ وَحَقَّ لَنَا اَن نَّقُولَ فِیہِ

تَجَاوَزتَ حَدَّ الاَکثَرِینَ اِلَی العُلٰی	وَسَافَرتَ وَاستَبَقتَهُم فِی المَرَاکِزِ

اِلیٰ اٰخِرِہٖ مولانا مدرس حرم مکی ممدوح بمولانا واصل خطاب کردہ می فرماید کہ ای واصل
در فضل از اکثر فضلا گوی سبقت ربودی و ہم دو انیدی و از ایشان پیش رفتی و قبل ایشان
بمرکز رسیدی یعنی در فضل و کمال بعون خالق لایزال از اکثر فضلا فائق شدی الی آخرہ
حضرت مولانا مولوی محمد عبد الحی صاحب اجل العلماء لکھنوی
عَطَّرَ حَیٌّ تُربَتَہٗ این رسالہ را دیدم بغایت پسندیدم مسائلش اَمبَرِین و
دلائلش رارو شن یافتم مصنفش جامع معقول و منقول و حاوی فروع و اصول ست
فَلِلّٰہِ دَرُّہٗ وَزِیدَ اَجرُہٗ فقط این تقریظ بزبان فارسی ہمین قدر ست کہ نوشتہ
شد آری نام مقرظ علام باقی ست حضرت مولانا سید محمد سعید صاحب خطیب
مسجد حضرت غوث اعظم رضی اللہ تعالی عنہ و مدرس مدرسہ مرادیہ
واقعہ بغداد قام فیضہ قَد وَقَفتُ عَلٰی ھٰذِہِ الرِّسَالَۃِ اللَّطِیفَۃِ
المُؤَلَّفَۃِ اَحسَنَ تَالِیفٍ اِلیٰ اٰخِرِہٖ یعنی این رسالہ لطیف است بأسلوب خوب
تالیف شدہ الی آخرہ حضرت مولانا سید احمد صاحب شیخ طریقہ
نقشبندیہ خالدیہ در بغداد شریف دام فضلہ قَد اَطَّلَعتُ عَلٰی

نسلہ تاریخ وفات مغفور از واصل منصور ۱۲

مانی

مَا فِی هٰذَا الْمُؤَلَّفِ مِنَ الْعَجَبِ الْعُجَابِ ✣ فَالْفَیْتُهٗ مَمْلُوْءً مِّنَ السُّنَّةِ
وَالْکِتَابِ ✣ اِلٰی اٰخِرِهٖ یعنی این رساله ایست پس نیکو و نادر و از احادیث لطیفه و آیات
شریفه مالا مال ست الی آخره حضرت مولانا شیخ عبد الوهاب صاحب
مفتی بغداد دام فیضه الی یوم التناد اِنِّیْ رَاَیْتُ هٰذَا الْهُمَامَ قَدْ
اَصَابَ الْهَدَفَ ✣ وَاسْتَخْرَجَ هٰذِهِ اللَّآلِیَ الْمُضِیْئَةَ مِنَ الصَّدَفِ
اِلٰی اٰخِرِهٖ مولانا مفتی بغداد می فرماید که فاضل و اصل تیر برنشانه زده است و از صدف
علوم جواهر زواهر برآورده است الی آخره و دیگر تقاریظ علمای بلاد مختلفه بسیار اند اگر خدای
قادر جل شانه و عظم برهانه می خواهد این همه رسائل مولانا و اصل همراه تقاریظ کامله که
بطریق نمونه بعض فقرات آنها در اینجا بقلم آمده اند در همین ایام چاپ شده فرحت افزای قلوب
عالمیان و بهجت پیرای دلهای فاضلان می گردند بعون الله القدیر و توفیقه الجدیر راقم الحروف
می گوید که از تحریرات این افاضل بر منصفان دانا دل فضائل فاضل و اصل بوجه کامل ظاهر
گشته که بر رسائل صغیر الحجم او چها الفاظ فاخره و کلمات فخیمه تحریر فرموده اند پس اگر ناحقی
ناحق نهیقی برآرد قابل التفات و لائق اصغا نباشد زفیرش شنیده لاحول باید خواند مولانا مولوی
نصیر الاسلام صاحب سلهٹی سلمه الله تعالی خوش گفته اند

قطعه

مرشدِ ما شد سکندر آن که یکسر عالمان
مدح خوانِ فضلِ او گشتند از فضلِ خدا

پس چگونه مدح او آید ز کلکم اے نصیر
چون شده مدّاح او تا غرب جمع اولیا

وله دام فیضه

عارف و کامل لکھیں جب وسکو ابرارِ حرم
کیون نہ نکلے جلکے حاسد سے صدائے دردناک

اوس سے کہدو کون سُنتا ہی نعیق زاغ یاں	مدح خوان ہین بلبلانِ گلشنِ لطجای پاک

ودرین زمان بسیارے از جاہلان نیز ہستند کہ کتابہای کثیرہ ضخیمہ کبیر الحجم تالیف کردہ اند و میکنند لیکن وقتی کہ بر ورقی ازان بلکہ بر لفظی ازان نظر صاحب نظری عالمی محققی می افتد بمجرد مطالعہ آن معلوم می کند کہ مؤلفش جاہلی از جاہلان بودہ است یوسف نیست اِلّا یُسف ست بیفائد اوراق را سیاہ کردہ جہالت خود بر اہل تحقیق ظاہر نمودہ است اگر باین طور خامہ نفرسودی در حقش خوب بودی کہ در میان عالمان جہالتش مشہور نگشتی و نزد ایشان بر خاک مذلّت نہ نشستی در میان مَن وَعَن فرقی نمیداند و شکل اول را از رابع باز نمی شناسد این کس کہ کوہ خضر را نمی بیند تا جزوِ لایتجزّی را چگونہ خواہد دید وقتی کہ قسمت اوّلیہ را نمی فہمد تا قسمت ثانیہ را چگونہ خواہد فہمید اہل کمال خوش گفتہ اند کہ علم و جہل ہر کس بلفظے ظاہر میگردد خواہ بلسان عربی گفتہ و نوشتہ باشد و خواہ بفارسی و خواہ بزبان ہندی و اُردو و غیرہ محقق آن زبان درمی یابد کہ گوینده آن بفلان مرتبہ است از علم یا جہل آری جامہوس طبعان از نیک و بد خبر ندارند بلکہ با باشد کہ نیک را بد و بد را نیک انگارند **فصل** مولانا و اصل اجزای عدیدہ برای افادۂ عوام بزبان اُردو تحریر فرمودہ و در آن مسائل شریعت و طریقت را جمع نمودہ لیکن سمند خامہ اش از اختیارش بدر رفتہ بجولان در آمد و راہ میدانی گرفت کہ کنارہ اش نیست یعنی در بیان معرفت حق سبحانہ و تعالے اقتاد و بدلائل عقلیہ و نقلیہ حضرت واجب الوجود جل شانہ و عظم برہانہ و توحیدش و تنزیہش را اجلی البدیہیات تحریر نمود و چنان تقریر فرمود کہ اگر مقدام المتدلّین امام المتکلمین حضرت فخر الملّۃ والدین علیہ رحمۃ ربّ العالمین آنرا بیند اَحسنتَ فرماید و مرحبا گوید

خوش گفت	
فیض روح القدس ار باز مدد فرماید	دیگران ہم بکنند آنچہ مسیحا می کرد

حالا کتاب مذکور اگرچه بزبان اُردو ست لیکن بوجه ایراد ادلهٔ عقلیه و نقلیه که حاشیه قدیمه را
جدیده نموده است و حواشی شرح مواقف و شرح مقاصد و شرح طوالع و شرح تجرید
و خیالی را تازه فرموده باین سبب از فهم عوام بیرون رفته است و تفهیم عوام که غرض
تصنیفش بود فوت شده ازین وجه مولانا دا اصل در تشویش می ماند که با تمامش کوشد
یا ازین وادی دشوار گذار روبر تافته براه سهل که مناسب روش عوام ست پوید بعد نگارش
این گزارش از حالش پرسیدم فرمود که فی الحال از خیال استدلال روبر تافته ایم
و کوس خدا را بی دلیل شناختیم در نواخته ایم وَفَّقَهُ اللّٰهُ الْمَجِيْدُ لِمَا يُحِبُّهُ
وَيُرِيْدُ **فصل** در زمانهٔ طالبعلمی سالهای فراوان شبها را بروز آورده در شبها وقت
نبودن روغن از ماه کار چراغ گرفته و تا سحر بمطالعهٔ کتاب مشغول گشته اهل کاکوری حالش
دیده می گفتند که بعد از چند صد سال طالبعلمی بعرصهٔ وجود قدم نهاده است و درین زمان نیز
وقتی که نیم شب میگذرد می پندارد که حالا شام شده است و نیم شب نزد او قرب سحر می
باشد دلش مزاح دوست افتاده با طلبهٔ خود نیز مزاح می کند و میگوید که من هم مثل شما طالب
علم هستم از من مترسید مثل دوستان خود سخن گفته باشید حالش آنچه بود بخامه
سپردم پس ازان بخدمتش بُردم گفت که این هم بنویسید مسئلهٔ مزاح در کُتُب دینیه بتفصیل مذکور
ست لیکن طالب را وصیت آنست که دامن وقار از دست نگذارد و برین بیت مولانا سعدی

عمل نماید	
تو بر سر قدر خویشتن باش و وقار	بازی و ظرافت به ندیمان بگذار

از جانب این خاکِ بی مقدار و کاهِ سبکسار بخدمت اصحاب تمکین و وقار و ارباب اعتبار
و اعتبار بکمال انکسار عرضه دارید

متاب ای پارسا رو از گنهکار	بہ بخشایندگی در وے نظر کن
اگر من ناجوانمردم بکردار	تو بر من چون جوانمردان گذر کن

فصل از کلمات طیبات اوست **ف۱** ہر کس کہ نماز پنجگانہ با جماعت مع تعدیل ارکان در رعایت سُنَن در مسجد گزاردہ باشد واز عیب جوئی وعیب گوئی خلق خدا باز ماند درین زمان قُطب وقت ست **ف۲** درویشی این نیست کہ کسی ترک نوکری وتجارت وزراعت وحِرفہ کردہ در گوشۂ بنشیند ونظر بر فضلۂ دیگران دوزد بلکہ این ست کہ بجز از حق سبحانہ تعالیٰ پروای کس ندارد بکسب معاش پردازد یا نہ در باب الکسب کتاب الکراہیت جلد رابع از فتاوی عالمگیری باید دید **ف۳** غیر مقلدی از جاہلان ضلالتِ ایشان ست **ف۴** غیر مقلد غیر مقلد نمی ماند نصرانی یا نیچری میگردد بر صوم وصلوٰۃ غیر مقلدان اعتماد نباید کرد **ف۵** اگر کسی بلا وجہ شرعی من حیث العلم تحقیر عالم دین کند کافر گردد تعزیرش واجب ست اگر توبہ کند فبہا والّا کشتن او بسیار ثواب دارد **ف۶** درویشی کہ خلاف شریعت کند باو اعتقاد مکنید اگرچہ بر ہوا پرد **ف۷** عالِم ربانی آنست کہ خلاف شریعت نکند وخلاف شریعت نگوید اگرچہ سر شن رود **ف۸** صوفی خاکی ست بیختہ وآبی بر آن ریختہ نہ پشتِ پارا ازان گردی نہ کفِ پارا ازان دردے **ف۹** قتل موذی مُنافی طریقت نیست **ف۱۰** تعلیم علوم دینیہ ومطالعۂ کتب شرعیہ از رکعات نافلہ فاضلتر ست **ف۱۱** عُلَمارا باید کہ از بدعات سیئہ مانند تابوت مرسوم ورقص وسجدۂ مخلوق وغیرہا بآوازِ بلند منع نمایند واز نُباح کِلاب کہ مانع ہیچو بدعات را وہابی می گویند نترسند اِنَّ اللّٰہَ ھُوَ الرَّزَّاقُ ذُو الْقُوَّۃِ الْمَتِیْنُ **ف۱۲** حضرت امام ربانی مجدد الف ثانی قدس سرہ العزیز مقبول خدای رحمن وقطب اقطاب زمانۂ خود بود مکتوبات شریفہ اش خزینۂ معرفت وگنجینۂ حقیقت ہستند بمطالعۂ خود باید داشت وبسخنان منکرانش

التفات نباید نمود از انکار شیخ ابن جوزی غفر اللہ لہ شان حضرت غوث اعظم محبوب سبحانی
قطب ربانی قدس سرہ النورانی کم نشود و از غبار انکار چہرۂ شمس پر انوار تیرہ نگردد **ف ۱۳**
نام ہر بزرگی کہ بزبان آرید یا بخامہ سپارید بکمال تعظیم گوئید و بتمام تکریم نویسید و ہر کس کہ
چنین نکند او را بی ادب دانید بی نصیب انگارید بلکہ رذیل و بد اصل پندارید حضرت مولانا
عارف رومی قدس سرہ السامی در مثنوی معنوی خوش فرموده است

از خدا جوئیم توفیق ادب	بی ادب محروم گشت از لطف رب
بی ادب تنہا نہ خود را داشت بد	بلکہ آتش در ہمہ آفاق زد
ہر چہ بر تو آید از ظلمات و غم	آن ز بیباکی و گستاخی ست ہم
آن گروہی کز ادب بگریختند	آب مردی و آب مردان ریختند
از بہاران یکے شود سرسبز سنگ	خاک شو تا گل بروید رنگ رنگ
پیش بینایان کنی ترک ادب	نار دوزخ را ازان گشتی حطب

ف ۱۴ عالم را باید کہ تا در چند کتب مبسوطہ فن رجوع نفرماید بہ تحریر مسئلہ آن فن قلم نہ بردارد ورنہ
در خطا خواہد افتاد **ف ۱۵** ہر کس را باید کہ از معاصی توبہ کردہ مستعد زاد آخرت باشد و بر جوانی
و صحت خود اعتماد کردہ غافل نشود مرگ بسیار زود می آید و فرصت سخنی نمیدہد ہر چہ فردا کردنی
ہست بدیگران ہم بگویید کہ اگر من بمیرم شما بسر انجام آن کوشید تَمَّتْ مَلْفُوظَاتُهُ
الشَّرِيفَةُ مولوی نور الدین صاحب می گویند کہ استاد ما ہمیشہ موافق سخن مذکور کاربند
می باشد اَدَامَ اللّٰهُ تَعَالٰی ظِلَّهُ عَلٰی رُءُوْسِ الطَّلَبَةِ وَالْمُسْتَرْشِدِيْنَ
اٰمِيْنَ يَا رَبَّ الْعٰلَمِيْنَ **فقط** احقر بندگان خدای ودود معروف بشیخ داؤد
پوتریک مقدم کارپردازان مطبع صفدری واقع جزیرۂ معمورۂ بمبئی بتعمیل ارشاد امیر نامی رئیس

گرامی قدردان علما جوہر شناس فضلا جناب ملا عبد الحسین صاحب فرزند اصغر مہتمم مطبع مذکور دام
اقبالہما از مولانا و اصل و شاگردان ایشان و بزرگان ایشان تحقیق کرده بماه رجب المرجب سنه ۱۳۱۳
یکهزار و سه صد و دوازده هجری تحریر یمنود و نام این رساله مختصره **نافع السیالکین** نهاد
ایزد سبحانه سالکان راه خدا را ازین فائده بخشد و بمنزل مقصود رساند راقم الحروف اگر
بمقامات مفصله حضرت ایشان دام فیضه می پرداخت کتاب کلان طیار شده موجب ملال
سامع و قاری میگشت لهذا بهمین قدر اکتفا نمود در خانه اگر کس ست حرفی بس ست وصلی
اللہ تعالیٰ علیٰ خیر خلقه سیدنا و مولنا محمد
وآله واصحابه وازواجه واحبابه
اجمعین فی کل آن وحین
الیٰ یوم الدین وآخر دعوانا ان
الحمد للہ رب
العلمین

قطعۂ تاریخ تصنیف تحفۃ العلماء مستخرجہ خامۂ بلاغت شمامۂ جناب مولانا مولوی غلام غوث خانصاحب متخلص بحاصل رامپوری نزیل بمبئی شاگرد مولانا واصل سلمہما اللہ تعالےٰ

در بحر خفیف[1] مسدس مخبون مقصور مقطوع مسبغ

اِنَّ اُستَاذَنَا سَکَنْدَر شَاہ	اَلَّذِی فَاقَ اَکْثَرَ الْفُضَلَاء
اَفْحَمَ الْخَصْمَ بِالْبَرَاہِین	نَوَّرَ الْحَقَّ فِی الدُّجَی کَذُکَاء
ثُمَّ اَمْلَاہُ فِی وُرَیْقَاتٍ	مَنْ رَّاٰہَا رَزِیَّ مِنَ الْکُمَلَاء
حَاصِلٌ قَالَ حِیْنَ صَنَّفَہَا	نَافِعًا تَمَّ تُحْفَۃُ الْعُلَمَاء

۱۳۰۷ ہجری

[1] اذ کانہ فاعلاتن سالم ومفاعلن مخبون وفعلان بسکون العین مقطوع مسبغ وفعلان بکسر العین مخبون مقصور وفعلن بسکون العین ابتر فقد وضح تقطیعہ ۱۲ الحافظ محمد امیر بھوفالی تلمیذ الناظم سلمہما اللہ تعالیٰ

[2] بحذف الفضلۃ ای قبل برّہا ۱۲

[3] یجوز تقدیم الحال علی صاحبہا بل وعلی ناصبہا ایضًا ان کان فعلا متصرفًا کما ھھنا فیصح قولنا راکبًا جاء زید وقولنا مخلصًا زید دعاھکذا فی کثیر من الکتب النحویۃ کالتسہیل والتصریح والمنہل والخضری والاشمونی والصبان والفیۃ ابن مالک وشرحہا لابن عقیل والرضی وغیرھا غفر اللہ تعالیٰ من صنفہا ۱۲ الحافظ محمد حسن المتخلص بنصرت تلمیذ الناظم الرامفوری مدظلہما

قطعۂ تاریخ طبع رسالۂ تحفۃ العلماء مستخرجہ کلک جواہر سلک عالم فہام
فاضل علام شاعر شیرین کلام حضرت مولانا مولوی حافظ سید محمد
عبدالرزاق صاحب متخلص بکلامی ناظم فتوح الشام مصنف صمصام
اسلام وطن رای بریلی ٹونک مسکن و مقام سلمہ اللہ المنعام خلف حضرت
مولانا سید محمد سعید صاحب و شاگرد حضرت مولانا الٰہی بخش صاحب

بحر خفیف — متخلص بنازش خیرآبادی غفر لہما اللہ ذو الآیادی — مثمن سالم

مبارکباد این تحفہ کہ بہر طالبان حق — صفای قلب و قوت روح و نور سینہا آمد
ز مولانا سکندر آنکہ دانش از رہ حکمت — مریضان عقائد را دوا و ہم شفا آمد
چنان برخاست از اہل حجاز آواز تحسینہا — کہ تا ہندوستان زوشان صدای مرحبا آمد
دل اہل عرب مسرور گشت از نغمہ ہندی — برای ہندیان ہنگام شکر کبریا آمد
پی تاریخ طبع آن کلامی فکر چون کردم — بمن از عالم غیب این ندای جانفزا آمد

سر جنگ و حسد را دور کردہ مصرعی برخوان
تعالی اللہ زہی تحفہ کہ جانہا آمد
۱۳۱۰ھ

قطعۂ تاریخ تصنیف رسالۂ نافع السالکین ریختہ کلک گہر سلک جناب مولانا
مولوی محمد سردار خان صاحب متخلص بفرید کانپوری مقیم بمبئی شاگرد

مولانا واصل خالصپوری دام فیضہما المعنوی والصوری

در جر تقارب مسمّن مقصور

چو کامل شد این نسخہ دلپذیر
بفضل خدای جہان آفرین

پئی سال تصنیف کلک فرید
نوشتہ خوشا نافع السالکین

۱۳۳۱ھ

خاتمۃ الطبع

بسم اللہ الرحمن الرحیم

بعد حمد و صلوٰۃ کے واضح ہو کہ مجموعہ رسائل عدیدہ متضمنہ مضامین مفیدہ چھپکر تیار ہوا اول تحفۃ العلما بزبان عربی مزین بتقاریظ علمای حرمین شریفین زادہما اللہ تعالیٰ شرفاً و کرامۃً و بتقاریظ فضلای ہندوستان سلمہم الرحمن مصنفہ کشاف دقائق معقول و منقول حلال غوامض فروع و اصول عالم عامل عارف کامل مولانا شاہ سکندر واصل معروف بمولوی محمد سکندر علیخان متخلص بواصل قندہاری لکھنوی خالصپوری دام فیضہ المعنوی والصوری خلیفۂ زبدۂ اولیای کرام مولانا شاہ سید محمد عبد السلام رونق بخش قصبۂ مہسو ضلع پیلبھیت متصل شہر کانپور قدس سرہ المبرور خلیفہ قطب ربانی حضرت مولانا شاہ احمد سعید نقشبندی دہلوی مہاجر مکی مدنی قدس سرہ السنی فرزند اکبر غوث صمدانی حضرت مولانا شاہ ابو سعید رامپوری ثم الدہلوی قدس سرہ القوی خلیفۂ مجدد مائۃ ثالثہ عشر حضرت مولانا شاہ عبد اللہ معروف بمولانا شاہ غلام علی نقشبندی دہلوی قدس سرہ المعنوی خلیفہ

جیب الٰہی حضرت مولانا میرزا مظہر جان جانان شہید رضی اللہ تعالیٰ عنہ محشی تقریرات مولانا
مولوی شیخ احمد حسین صاحب نقشبندی مجددی ہمدانی حیدرآبادی سلمہ اللہ ذوالایادی شاگرد

مولانا واصل

الٰہی دائما این تحفہ مقبولِ جہان باشد	زمولانا سکندر ماند این خوش ارمغان باقی

اور ثانی مفید الطلبہ بزبان عربی مصنفہ مولانا مولوی قاضی محمد عبد الغفور نقشبندی مجددی
مصنف رسالہ آب حیات در مسائل آب رئیس قصبۂ بلندہ پرگنہ ہسوہ ضلع فتحپور متصل کانپور
مرام بالسرور والحبور شاگرد مولانا واصل اور ثالث حاصل التحفہ بزبان اردو مولفہ مولانا
محمود شاہ سلمہ اللہ وابقاہ نقشبندی مجددی فیروزپوری شاگرد مولانا واصل اور رابع نافع
السالکین بزبان فارسی مؤلفہ مقبول رب ودود جناب مولوی شیخ داؤد پوتر یک مقدم
کارپردازانِ مطبع صفدری واقع جزیرۂ معمورۂ بمبئی مجموعہ مذکورہ مع قصیدۂ موعظت مسمی بخلاصۃ
العلوم منظومہ مولانا واصل وغزل فارسی متضمن عشق حقیقی ومجازی ایضا تصنیف مولانا واصل
وقطعۂ دعائیہ ایضاً مصنفہ فاضل واصل حسب فرمایش گرامی فاضل نامی متکی اریکۂ ہنرشناسی
جناب مولوی حسن علیصاحب مدراسی بماہ رمضان المبارک سنہ ۱۳۱۰ھ مطابق ماہ اپریل سنہ ۱۸۹۳ع
باہتمام جناب حاجی شیخ نورالدین بن جیواخان سلمہ اللہ الرحمن مطبع صفدری واقع بمبئی مین
طبع ہوکر مطبوع قلوب صاحبدلان ہوا بنظر انصاف اگر دیکھیئے تو یہ مجموعہ نہ فقط نوع انسان کی
ایک صنف کو مفید ہی بلکہ اصناف کثیرہ کے بکار آمد ہی عربی دان کو مفید فارسی خوان کو مفید
اردو زبان کو مفید علماء وفضلا کو اس سے مسرت صوفیہ وعرفا کو اس سے بہجت شعرای اہل دل کو اس سے
فرحت طلبۂ علم کو اس سے خبرت اہل انشا کو اس سے منفعت اہل دولت ونعمت کے بکار
آمد اہل حرفہ وتجارت کے بکار آمد اہل نوکری وزراعت کے بکار آمد اہل تقوی ودیانت کے بکار

آمد اہل توکل و مسکنت کے بکار آمد اہل ہندوستان کے کام کا اہل خراسان کے کام کا ساکنان عجم
کے کام کا عرب محترم کے کام کا افغانان شجاعت شعار کے کام کا سادات اخیار کے کام کا مشائخ
ابرار کے کام کا میرزایان باوقار کے کام کا سلاطین دین پرور کی اسمین تعریف فقرای اہل اللہ
کی اسمین توصیف عشاق یار کے بکار آمد مشتاق دیدار کے بکار آمد سالکان ہدیٰ کو نافع طالبان
خدا کو نافع عارفان کبریا کو نافع دوستان اولیا کو نافع اہل ہدایت کو نافع اہل ضلالت کو نافع اہل
تواریخ و تحقیق کو نافع اہل تنقیح و تدقیق کو نافع رجال کو نافع اطفال کو نافع پیران کہن سال کو
نافع زنان باکمال کو نافع اور باوجود ان منافع موفورہ کے خریدارون کی تخفیف اور آسانی
پر نظر رکھکر قیمت اس مجموعۂ نایاب کی بہت ہی کم رکھی ہی یعنے آٹھ آنے ڈاک کا محصول
علاوہ ذمۂ خریدار ہی اور اگر کوئی صاحب خط لکھینگے کہ کتاب روانہ کردو ہم ڈاک کے اہلکار
کو قیمت دیکر کتاب لے لینگے تو اسطرح بھی کتاب روانہ کردیجائیگی ویلو کا صرف ذمہ خریدار رہیگا
لیکن شرط یہ ہی کہ واپس نکرنے کا اقرار کرین کیونکہ بعض اشخاص کتاب طلب کرتے ہین جب روانہ
کی گئی تو واپس کردیتے ہین تاجر زیر بار ہوتا ہی اور اگر قیمت پہلے ارسال کرینگے تو کتاب بہت
جلد روانہ کیجائیگی **مقامات مفصلۂ ذیل سے یہ مجموعہ مل سکتا ہی** —

بمبئی مرین لین مدرسۂ اسلامیہ مولوی عبدالکریم صاحب . بمبئی بہنڈی بازار دکانِ
کتب نمبر ۱۸۱ شیخ نورالدین بن جیوا خانصاحب تاجر کتب بمبئی بہنڈی بازار دکانِ
کتب نمبر ۱۰۱ علی میان و عمر میان تاجران کتب لکھنؤ بازار چوک دکانِ کتب حافظ محمد
عبدالستار خان صاحب تاجر کتب ایک پوسٹ کارڈ لکھنے سے یہ کتاب فوراً روانہ ہوگی
اور ایک رسالہ مسمی **بصحیفۂ عشق** جسمین مولانا واصل کے اشعار بزبان اردو و فارسی مندرج
ہین طبع ہوچکا ہی قیمت ۸ر علاوہ محصول ڈاک کے مقامات مرقومہ بالا سے ملسکتا ہی —

۲ سے اور مجلد کی قیمت ۱۲ر

۲ سے اور مجلد کی قیمت ۱۲ر

اب شائقان علم و ہنر اور تاجران ہنر پرور کیخدمت بابرکت مین التماس ہی کہ اگر اس مجموعہ کے کل یا بعض کا چھاپنا یا چھپوانا منظور ہو تو مصنفین والامقام اور نیز جملہ اہل اہتمام کیطرف سے اجازت عام ہی جب چاہین اور جہان چاہین چھاپین یا چھپوائین کسی شخص کو کسی قسم کا تعرض نہوگا ہان چھاپنے والون یا چھپوانے والون کی خدمت مین گزارش فقط اسیقدر ہی کہ صرف تحصیل زر پر نظر نرکھین تحسین ہنر کا خیال زیادہ رہی خواندہ کاتب سے واضح اور پر قلم لکھوائین اور عمدہ کاغذ پر چھپوائین حواشی کو حوض مین لکھوائین اور تصحیح مین خوب کوشش فرمائین کہ جو فاضل محقق دیکھے آفرین سے یاد فرمائے نفرین زبان پر نلائے پس اسطریق پر اگر چھاپین یا چھپوائین تو ہر طرح سے اجازت ہی ورنہ اسکے طبع کرنے مین تکلیف نہ اوٹھائین طالبان صحت کا دل نہ دکھائین **اب کلام کا التفات اخوان** مخالفین کیطرف ہی کہ اس جماعت فقرا نے تو اپنی شرافت کا جوہر دکھلادیا کہ نہایت تہذیب کو کام فرمایا نہ آپ کا نام لکھا نہ مقام لکھا نہ آپ کے رسائل کا ذکر کیا نہ کوئی دوسری علامت لکھی جس سے آپ مفہوم یا مدنام ہون صرف رفع خدشات اور ہدایت مخلوقات پر نظر رکھی اب آپ کے جوہر ذاتی کا امتحان ہی جیسا ہوگا ویسا ظاہر ہوجائیگا اور اگر وہ صاحب کہین کہ یہ خدشات ہمکو فی الحال نہین ہین یا فی الماضی بھی نہ تھے تو رسالہ تحفۃ العلما کا رخ اپنے طرف نہ سمجھین بس فیصلہ ہوگیا جھگڑا تمام ہوا پس اس وقت مولانا واصل کا ارشاد ہی کہ یہ اشعار مولانا حافظ علیہ الرحمہ کے میری طرف سے اونکی خدمت مین عرض کردو فقط والسلام علی من اتبع الہدے

گر زدستِ زلف مشکینت خطائی رفت رفت	ور زہندی شما بر ما جفائی رفت رفت
برقِ عشق از خرمن پشمینہ پوشی سوخت سوخت	جورِ شاہِ کامران گر بر گدائی رفت رفت

بسم الله الرحمن الرحیم

الحمد لله الذی لا یغیث الملهوف سواه ✣ فقد قال امن یجیب المضطر اذا دعاه ✣ و اتوسل الیه بحبیبه محمد سید من اصطفاه ✣ الصلوة و السلام علیه و علی کل من والاه ✣

قصیدهٔ مناجاتیه مصنفه جناب مولانا مولوی غلام غوث خانصاحب متوطن رامپور افغانان نزیل بمبئی متخلص بدو تخلص یکی منت دوم حاصل شاگرد مولانا واصل مدظلهما

نصیر حضرت اوستاد ما دائم خدا باشد
همیشه دستگیر او حبیب کبریا باشد

الهی از فیوضش عالمی را بهره ور گردان
خدایا سایه اش غیرت دهِ ظل همما باشد

چو نام او سکندر قبل میلادش عطا کردی
بملک معرفت از فضل تو فرمانروا باشد

تخلص نیز واصل از ولای تو شده حاصل
کریما واصلِ درگاهِ عشقت دائما باشد

زمال علم و حلم و خلق و تقوی معرفت یارب
باحسانات تو میراث یابِ انبیا باشد

گروه کج خرامان مهتدی گردد ز ارشادش
خلائق را بسوی حق همیشه رهنما باشد

سکندر را بکن یارب بفضل خود چنان خضری
که صدها تشنگان را ساقیِ آبِ بقا باشد

ز شرِ نفس و شیطان و حسود و جمله آفتها
سلامت یا خدا این یادگارِ اولیا باشد

طفیل آن امامِ مرسلین این نائبش یارب
بمیدان ولایت شهسوارِ پیشوا باشد

عدوش بهر دلداری بیاید زیر فرمانش
مجبش در دو عالم شادمان و دلربا باشد

ز دست ما خدا احسان نگیرد کشتی واصل
روان از موجِ بحرِ رحمتِ تو ای خدا باشد

۱ ـ از حضرت مولانا احمد مظهر مهاجر مدرس مدرسهٔ الواعظین

صفحه ۹۹ سطر ۱ ـ بعد ی صحیح و بعد ی اصح لان متی قد یاتی للاستقبال ایضا و کذا الامکنة القلیلة الباقیة التی تعرف بادنی تامل ۱۲ صحیح

بود منظورِ تو ہم ناظرِ الوانِ قدرتہا
مُحبّ و نیز محبوبِ تو ای ربُّ العلا باشد

بباغِ دہر باشند از علومش نہرہا جاری
بگلزارِ جہان خلقش نسیمِ جانفزا باشد

چنان تاثیر بخش ای رب کلامِ نظم و نثرش را
کہ ہر سامع دلی گردد براہِ اتقا باشد

پئی ہر سقمِ باطن دردِ ظاہر دائما یارب
دمش بہ ازدوا باشد دعا شکِ شفا باشد

خدا خاکِ درش را سرمۂ اہلِ بصیرت کن
برای طالبانِ حق سراسر کیمیا باشد

درِ اینجا رحیم تو باشد الٰہی کارسازِ او
درِ اینجا شاملِ حالش نوالت ہم رضا باشد

سحابِ لطفِ تو ہر دم بماند بر سرش یارب
ظلالِ فیضِ او در ہر زمان بر فرقِ ما باشد

بامید اجابت دستِ خود برداشتہ منت
دعایم مستجاب ای رب طفیلِ مصطفےٰ باشد

بعض اشعار از مناجات مولانا و اصل نیز در اینجا بقلم می آیند و ہمہ اش در آخر رسالۂ مفید الصالحین مرقوم شدہ اند ہر کس کہ خواہد در رسالۂ مذکورہ ببیند

سحابِ چشم سے برسین ہمیشہ اشک کے گوہر
مرا یہ دیدۂ پرنم بہارِ ابر نیسان ہو

خدا کے عشق مین روتا رہون مین رات دن پیہم
مرا ہر اشکِ خونین حسرتِ لعلِ بدخشان ہو

رہون مین دوڑتا تا مرگ راہِ حلمِ مولیٰ مین
نہ عائق رہزنان ہون مجکو نے خارِ مغیلان ہو

مری اقوال اور افعال کل صرفِ عبادت ہون
مرا مال و تن و جان سب نثارِ کوئی رحمٰن ہو

مری تبدیل ہو آبِ تپِ عشقِ الٰہی سے
خدا کے درد کی شربت سے میرے دل کا درمان ہو

خدا کا ذکر جا بکا در و یاقوت اوسکا ہو ہر دم
رگِ جان غیرتِ سررشتۂ تسبیحِ مرجان ہو

رہون دنیا مین جلتا نارِ عشقِ ربِّ اکبر مین
چلون جب آخرت کو ساتھہ میرے نورِ ایمان ہو

دعا و اصل کی سب مقبول درگاہِ الٰہی مین
طفیلِ پنجتن شیخین عثمانؓ غوثِ جیلان ہو

وصلی اللہ تعالیٰ علیٰ خیرِ خلقہٖ محمدٍ و آلہٖ و اصحابہٖ اجمعین فی کلِّ
اٰنٍ و حینٍ الیٰ یومِ الدین و اٰخرُ دعوٰنا اَنِ الحمدُ للہِ
ربِّ العالمین فقط

اعنی از فضل خدا اے امید کہ اہل کمال ازین کتابچہ صحت اورخوبی سے خوش ہونگے اور اغلاط سہو کتابت و قلم کہ درین کتابچہ بسیار است کالعدم خواہند شمرد و بر ہمین یک نقطہ اکتفا خواہند نمود ہر چند ہمہ اغلاط سہو کتابت و قلم نیست بعضی از اغلاط ہم ہست کہ از عدم علم و بیخبری کاتب و ناواقفی او بوجود آمدہ است و بعضی از اغلاط ہم ہست کہ از عدم علم و بیخبری کاتب و ناواقفی او بوجود آمدہ است و بعضی از اغلاط ہم ہست کہ از عدم علم و بیخبری کاتب و ناواقفی او بوجود آمدہ است

۱۲۳

قصیدہ بلیغہ از تصنیفات منشی شیرین زبان شاعر جادو بیان جناب مولانا عبد الرحمان صاحب تخلص بجوہر شاعر
نامی از شعرای جزیرہ معمورہ بمبئی شاگرد رشید حضرت مولانا فقیر محمد صاحب تیغ پرنس احمد نگر سلمہا اللہ الاکبر

لکھون کیا وصف حضرت شاہ مولانا سکندر کا
کہ ابرارِ حرم لکھتے ہین عارف و نکو دار کا

یکبونکر وقت اونکی صرف ارشاد خلائق ہون
کیا ہی حق تعالیٰ نے اونہین نائب پیمبر کا

عجب کیا رعبِ حضرت سی جو کانپین دشمنانِ دین
نسب مین یہ ولی اللہ کا۔ پوتا ہی حیدر کا

عرب نے اونکو لکہا نجم سنت آفتابِ دین
رہی قائم الٰہی نور دین کے مہر و اختر کا

جہان دلکو کر دیتا ہی روشن ہر سخن اونکا
سخن کو اونکی بخشا حق نے رتبہ مہرِ انور کا

کیا ہی لطفِ حق نے اونکو ایسا با عمل عالم
کہ جمع اولیا نے لکہدیا وارث پیمبر کا

زبان فارسی مین اور ہی اردو مین تازی مین
کتاب اونکی یہ ہی احسان خدا کی فضل یاور کا

کتابین دیکہتا ہی اون کی جو عالم یہ کہتا ہی
چراغ اونکو خدا نے دیدیا ہی علم کے گھر کا

کلام نثر کا یہ وصف تھا اب نظم کا سنیے
ہر اک شعر اونکا ہی مقبول ہر منصف سخنور کا

برادر۔ مجمع مین دیوان واصل گرچہ اصغر ہی
ولیکن لطفِ حقسی فخر ہی دیوانِ اکبر کا

سراپا عشقِ خالق سے بہرا دیوانِ واصل ہی
بجا ہی گر کہین اوسکو صحیفہ عشق داور کا

نہ دیکھا جائے ہو حسنِ دلِ پر نورِ مولانا
اوس آئینے مین دیکھے نور رہ قلبِ منور کا

جو دیکھے رنگِ گلہای گلستانِ دلِ واصل
تو رنگ اوڑ جای بلبل کی نظر سے ہر گلِ تر کا

ہر شعر بحرِ معرفت سے اوسمین آیا ہی
بھلا کیا پوچھتے ہو وصف اس دریا کے گوہر کا

سحابِ نظم سے اوسکے برستا عشق باری ہی
رہیگا سبز اوس سے باغ دل عشاقِ داور کا

خدا نے خلق کو واصل کے وہ خوشبو عطا کی ہی
کہ جس کے سامنے ہی مرتبہ کم مشک و عنبر کا

دعا جوہر کی ہو مقبول از بہر شہِ عالم
رہی بجتا ہمیشہ ایخدا ڈنکا سکندر کا

اعلان

طالبان سعادت کو بشارت کہ مجموعہ رسائل عدیدہ متضمنہ مضامین مفیدہ یعنے **تحفۃ العلماء** بزبان عربی مصنفہ مولانا شاہ سکندر مشہور بمولوی **سکندر علیخان** واصل قندھار لکھنوی خالصپوری دام فیضہ المعنوی والصوری **مزین** بتقاریظ سادات کرام ائمہ اسلام علمای مکہ معظمہ وفضلای مدینہ منورہ **ومبرہن** بتقاریر بعض علمای ہندوستان احسن اللہ تعالی الیہم مزید الاحسان **ومفید الطلبہ** ایضاً بزبان عربی مصنفہ مولوی قاضی محمد عبد الغفور رئیس قصبہ لمبنڈرہ پرگنہ مسوہ ضلع فتحپور متصل کانپور مصنف کتاب آب حیات در مسائل آب شاگرد مولانا واصل **وحاصل التحفہ** بزبان اردو مؤلفہ مولوی محمود شاہ فیروزپوری ایضاً شاگرد حضرت واصل **ونافع السائلین** بزبان فارسی مؤلفہ مولوی شیخ داؤد پوتریک مقدم کارپردازان مطبع صفدری سلمہم اللہ القوی حسب فرمائش عزیز مصر ہنرشناسی جناب مولوی حسن علیصاحب راسی چھپکر طیار ہوا یہ مجموعہ فقط ایک نفر کو مفید ہی بلکہ ہر فرد بشر کو مفید ہی عربی دان کو مفید فارسی خوان کو مفید اردو زبان کو مفید طالب احوال انملوالالباب کو نافع عالم فضیلت مآب کو نافع صوفی عالیجناب کو نافع اہل نوکری وتجارت کے بکار آمد اہل توکل ومسکنت کے بکار آمد اور باوجود فوائد کثیرہ کی قیمت اس مجموعہ بی بہا کی بنظر تخفیف خریداران بہت ہی کم رکھی ہی یعنی آٹھہ آنے ۸ ر بار رسال قیمت ونیز بصیغہ ویلو مقامات مفصلہ ذیل سے یہ مجموعہ ملسکتا ہی ڈاک کا محصول اور ویلو کا حرف قیمت سی علاوہ ذمہ خریدار ہوگا۔ بمبئی مرزن لین مدرسہ اسلامیہ مولوی عبد الکریم صاحب

ونیز۔ بمبئی بہنڈی بازار دکان کتب شیخ نورالدین بن جیوا خان صاحب تاجر کتب

ونیز۔ بمبئی بہنڈی بازار دکان کتب نمبر ۱۰۱ علی میاں وعمر میاں تاجران کتب

ونیز۔ لکھنؤ بازار چوک دکان کتب حافظ محمد عبد الستار خانصاحب تاجر کتب

بار عکس کبھی بعض مقام پر نقطہ است کالف خلاف قاعدہ رقوم ہوا اور کہیں ایک نقطہ یا ایک حرف یا ایک نقطہ کتابت سے رہ گیا لیکن مطالب میں ہیچ خلل نہیں ہوا امید کہ ناظرین اس پر نظر انداز فرماویں گے۔ ناشر

بدانکہ تاریخ جمیع کلمہا کہ در ہیچ یکے ازین نقاط او سوہا حرف مکرر دمشکل حرف غالبا انفصال منفصل

۱۶ مئی ۱۹۵۲ء ۱ پہلا روزہ اتوار
۲ ۔ دوسرا روزہ
۱۷ مئی ۱۹۵۲ء
۱۸ مئی ۱۹۵۲ء ۳ تیسرا روزہ
۱۹ مئی ۴ چوتھا روزہ
۲۰ مئی ۵ پانچواں روزہ
۲۱ مئی ۶ چھٹا روزہ

3 1761 07986129 0